

Kemâleddin Harputî Efendi'nin Şiirleri

Doç. Dr. Ahmet KARATAŞ*

Öz: Osmanlı'nın son devir âlimlerinden olan Mehmed Kemâleddin Efendi, Harput'un asırlarca ulemâ ve müftü yetiştiren İmâmzâde/ Efendigil âilesinin dinî eserler yazar son ferdidir. O da dedeleri gibi uzun yıllar hem müderrislik hem de müftülük yapmıştır. Harput'ta "Müftü Kemâl Efendi" olarak anılan Mehmed Kemâleddin Efendi'nin dinî, ahlâkî ve tasavvufî mensur eserlerinin yanında bir kısmı çeşitli yazma mecmualarda dağınık hâlde bulunan, bir kısmı da devrin gazetelerinde neşredilen şiirleri mevcuttur. Kemâleddin Efendi 1926'da El'aziz müftüsüyken evinde hilâfetin kaldırılmasını, şapka takmak başta olmak üzere inkılâpları ve "hükümet-i milliyye"yi tenkid eden evrâk tespit edilmesi üzerine Şark İstiklâl Mahkemesi'nde yargılanıp Samsun'a sürgün edilince şiirlerini bir araya getirme imkânı bulamamış, bunların bir kısmı o hengâmede zâyi olmuştur. Kemâleddin Efendi'nin tutuklanıp yargılanmasına, azil ve sürgüne mahkûm edilmesine sebep olan "te'sîri hâvî" gazeli başta olmak üzere gün yüzüne çıkmamış şiirleri tarafımızdan tespit edilmiş, gazetelerde neşredilenlerle birlikte belli bir tasnifle ve gerekli yerlerde çeşitli açıklamalar ilâve edilerek bu makale vâsıtasıyla ilim âleminin istifâdesine sunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Harput, El'aziz, Müftü Kemâleddin Harputî, şiir, Şark İstiklâl Mahkemesi.

Kemâleddin Harputî's Poems

Abstract: Mehmed Kemâleddin Efendi, one of the last scholars in the Ottoman Empire, is the last person of İmâmzâde/Efendigil family, which brought up muftis and scholars. He was a writer of religious books. Like his ancestors before him, he was mufti and mudarris. He was called "Mufti Kemal Efendi" in Harput. He has religious, ethical and sufi prosaic books. In addition, he has written poems that have been published in manuscript documents and in some newspapers. When he was mufti of El'aziz in 1926, Kemâleddin Efendi was convicted in The Eastern Courts of Independence (Şark İstiklal Court) and exiled to Samsun after papers of his containing criticism regarding revolutionary movements which abolished the Caliphate System and made hats an obligatory item in one's attire were found. Because of this, he was not able to collect his poems and some of his poems were gone to waste. I came upon his lyric poem, which is the culprit to his exile. I also came upon some of his poems which have never been found anywhere, and added to them poems which were published in newspapers. In addition, I added explanations to some parts.

Key Words: Harput, El'aziz, Mufti Kemâleddin Harputî, poem, The Eastern Courts of Independence.

* Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Türk-İslâm Edebiyatı Anabilim Dalı Öğretim Üyesi.

E-posta: karatasahmed@gmail.com

Makaleyi baştan sona büyük bir ihtimâmla okuyup değerlendirme lutfunda bulunan muhterem hocam Prof. Dr. Mustafa Tahralı'ya ve aziz dostum, kıymetli meslektaşım Yrd. Doç. Dr. Kenan Özçelikle şükran ve minnet boçluğum.

Mehmed Kemâleddin Efendi (v. 1354/1936) Ma'mûretü'l-azîz (El'azîz/Elazîğ)'in Osmanlı'daki son, Cumhuriyet'teki ilk müftüsü olup kuşaktan kuşağa intikâl eden bir ilim silsilesinin dinî eserler veren son halkasıdır. Babasının yanında aldığı güçlü bir medrese eğitiminden sonra El'aziz'in çeşitli mekteplerinde muallimlik, Harput Kâmil Paşa Medresesi ve Dârü'l-hilâfeti'l-'aliyye'de müderrislik, Harput İmam Hatip Mektebi'nde hocalık yapmıştır. El'aziz Vilâyet müftülüğü ise 1916-1926 yılları arasına rastlar. Kemâleddin Efendi aşağıda anlatacağımız hususlar yüzünden Şark İstiklâl Mahkeme'sinin kararı ile önce tutuklanmış, sonra yargılanarak 4 Eylül 1926'da müftülüğten azledilmiş ve Samsun'a sürgüne gönderilmiştir. 2 yıl kadar süren yıpratıcı sürgün devresinden sonra Harput'a dönen Kemâleddin Efendi uzlete çekilmek zorunda kalmış, yakalandığı mesâne kanseri sebebiyle de 2 Şubat 1936'da 70 yaşındayken vefât etmiş ve Harput'taki âile mezarlığına defnedilmiştir.¹

Kemâleddin Efendi, dedeleri ve babası gibi kuvvetli bir âlim, iyi bir müderris ve san'at kaygısı taşımayan bir ediptir. Dedesi "Kasîde-i Bürde Şârihi" olarak bilinen Harput Müftüsü Ömer Naîmî Efendi (v. 1299/1882) ve babası büyük âlim, müderris Abdülhamîd Hamdî Efendi (v. 1320/1902) gibi kendisi de zaman zaman çeşitli manzûmeler yazmış, bazı şiirleri döneminin mecmualarında yayımlanmıştır.² Mensûr eserleri arasında *Kasîde-i Münferice'nin Tahmîsiyle Berâber Türkçe Şerhidir, el-Mülemma' Şerhu'n-na'ti'l-murassa' bi'l-müccenesi'l-müsecca'*, *Hadîs-i Erbaîn, Tesbîtü'l-mefhûm fi tahkiki't-tebe'iyeti beyne'l-'ilmi ve'l-ma'lûm, Kasîde-i Tantarâniyye, Kasîde-i Ferîde, Makâme-i Sûfiyye ve Levâmi-i Câmî* tercümelerini sayabiliriz.

Kemâleddin Efendi'nin Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'ne intikâl eden kütüphânesindeki kitaplarını incelediğimizde onun bazı eserlerin sayfa kenarları ve boş varaklara çeşitli şâirlere âit yüzlerce Türkçe, Arapça, Farsça şiirler yazdığını gördük. Eserlerinin büyük bir kısmının çeşitli manzûmelerin tercümesi ve şerhinden ibâret olması onun şiire olan merakını göstermesi bakımından mühimdir. Kemâleddin Efendi'nin şiire merakı bunlardan ibâret kalmamış, zaman zaman başta târih manzûmeleri olmak üzere nazîreler, tahmisler, kıt'alar, kasîde ve gazeller yazmıştır. Ancak bunları bir araya getirme fırsatı bulamamış, İbnülemin merhûmun ifadelerine göre Samsun'a sürgüne gönderilme karmaşasında şiirlerinin çoğu zâyî olmuştur.³

Kemâleddin Efendi beyitler ve kıt'alarla dolu mecmualarda kendi şiirlerinin altına ekseriyetle imzâsını atmış veya "nâzimuhû, li-muharririhî, Kemâl, Kemâleddîn" gibi kayıtlar düşmüştür. Ancak, kendisine âit olduğu hâlde adını yazmadığı yahut imzâ atmadığı şiirleri de vardır. Bu sebeple başta beyit ve kıt'a olmak üzere mecmualara yazdığı yüzlerce imzâsız şiir arasından kendi şiirlerini ayırma hususunda zorlandık. Bir çok kaynaktan taramalar yaparak

1 Kemâleddin Efendi'nin hayatı, şahsiyeti ve eserleriyle ilgili teferruatlı bilgi için bk. Ahmet Karataş, "Harput Ulemâsından Müderris-Müftü Mehmed Kemâleddin Efendi", *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy. 49 (İstanbul 2015), s. 29-125.

2 Dede Ömer Naîmî Efendi'nin en önemli manzûmeleri arasında bir nasihatnâme olan *Manzûme-i Na'îmiyye* (İstanbul 1283)'yi ve Şeyhülislâm Ârif Bey (v. 1275/1859) için yazdığı on fasıllık Arapça *Dürer* adlı kasîdesini sayabiliriz. Abdülhamîd Hamdî Efendi'nin ise İbnü'n-Nahvî'nin (v. 513/1119) *el-Kasîdetü'l-Münferice*'sine yaptığı ve Kemâleddin Efendi tarafından şerhedilen tahmîsi (Ma'mûretü'l-azîz 1317) önemlidir. Hem Ömer Naîmî hem de Abdülhamîd Hamdî Efendilerin kütüphânelerindeki yazmaları arasında Türkçe, Arapça ve Farsça yazılmış çeşitli şiirlerin dağınık bir şekilde bulunması Kemâleddin Efendi'ye sadece ilmi birikimin değil, güçlü bir edebî geleneğin de miras kaldığının işâretidir.

3 İbnülemin Mahmud Kemâl İnal, *Son Asır Türk Şâirleri*, İstanbul 1988, II, 854.

imzâsız şiirlerin şâirlerini bulup onları ayırdık. Geride kalanları Kemâleddin Efendi'nin diğer şiirleriyle mânâ, mefhum, san'at, üslup ve muhtevâ bakımından kıyaslayarak ona âidiyyetini tespit etmeye çalıştık. Binâenaleyh, şâirlerini bulamasak da Kemâleddin Efendi'nin şiir kudretini aşan, oldukça san'atlı beyit yahut mısra-ı berceste ve âzâdeleri; dinî kaygılardan uzak, elimizdeki şiirlerinin muhtevâsına uymayan manzûmeleri makalemize almadık. Böylelikle Kemâleddin Efendi'nin şimdilik 82 şiirini tespit edebildik. Bu şiirlerin büyük bir kısmına Kemâleddin Efendi'nin kütüphânesindeki eserlerde yaptığımız incelemeler ve yaşadığı dönemde yayımlanan gazete ve dergilerdeki taramalarımız neticesinde ulaştık. Bu süreli yayın taramasında Kemâleddin Efendi'nin şiirlerinin *Beyânü'l-Hak*, *Cerîde-i Sûfiyye* ve *Hazîne-i Fünûn* gazetelerinde neşredildiğini gördük. Bütün şiirlerin kaynaklarını ilgili yerlerde dipnot olarak gösterdik.

Kemâleddin Efendi'nin ulaşabildiğimiz şiirlerinden 5'i kasîde, 3'ü kısa manzûme, 12'si gazel, 5'i musammat, 36'sı kıt'a/ rubâ'î, 20'si müfred, 1'i mısra'dır. Bu şiirlerin 20'si târih manzûmesidir.⁴ Arapça ve Farsça'ya vâkıf olan ve bu dillerden yaptığı tercümelemleri bulunan Kemâleddin Efendi'nin Arapça 4 şiirini tespit ettik, ancak Farsça şiirlerinin varlığı hakkında mâlûmat edinemedik.

İbnülemin, Kemâleddin Efendi'nin *Kasîde-i Münferice'nin Tahmîsiyle Berâber Türkçe Şerhidir* adlı kitabına yazdığı takrîzde onu "Üstâd-ı a'zam-ı edeb" ve "andelîb-i gülzâr-ı fesâhat" olarak tavsif etmekte, yazdıklarının da âriflerin kalplerini zevke getiren hoş kokulu cennet çiçekleri olduğunu söylemektedir: "Bir 'andelîb-i gülzâr-ı fesâhatdır ki icrâ ettiği terennümât-ı cezbe-âver erbâb-ı huşû bir vecd-i tâm ile nağme-perdâz-ı gülbâng-i 'Allâhu ekber' eder. Müellefât-ı ber-güzîdesi ki zehre-i gâliye-bâr-ı behîştî gibi zevk-resân-ı kulûb-ı 'urefâdır..."⁵ Bununla birlikte o, Kemâleddin Efendi'nin "şâir" değil, "emsâli gibi nâzım" olduğu kanaatindeydi.⁶ İbnülemin'in "emsâl" kelimesinden kastı ilim erbâbı/ müderris olup şiir yazan zevâttır.

Şiirlerinde "Kemâl" ve "Kemâleddin" mahlaslarını kullanan Kemâleddin Efendi'nin yer yer teknik açıdan kusurlu, mânâ itibâriyle zayıf beyitleri varsa da şiirleri ekseriyetle muhkem ve hikmet-âmizdir. Kemâleddin Efendi mutasavvıf bir âlim ve şâirdir. Binâenaleyh şiirlerinde his ve heyecânın yanında derin bir bilgi ve tasavvufî neşvenin izlerinin bulunması gayet tabiidir. Bilhassa,

Resûl-i Kibriyâ'nın hulk-ı pâki 'ayn-ı Kur'ân'dır
Hadîs-i Hazret-i Sıddîk'a bu matlûbe burhândır

beytiyle başlayan na'tini, eslâfî olan şuarânın bu tarz şiirlerde gösterdikleri husûsî itinâ gibi, fevkalâde bir ihtimâmla yazarak âdetâ kendini aşmıştır:

Burâk u berkı geçdin 'âlem-i lâhûtî seyr etdin
Ve "mâ zâğ'e'l-basar"dan kasd-ı Kur'ân kadrin i'lândır

4 Bu târih manzûmeleri gazel, kıt'a, beyit gibi nazım şekillerinden oluşmasına rağmen makalemizin metin kısmında söz konusu şiirleri muhtevâları gereği "Tarih Manzûmeleri" başlığı altında bir araya getirdik, âit oldukları nazım şekilleri kısmına ayrıca yazmadık.

5 Kemâleddin Harputî, *Kasîde-i Münferice'nin Tahmîsiyle Berâber Türkçe Şerhidir*, Ma'mûretü'l-azîz 1317, s. 4.

6 İbnülemin, *Son Asır Türk Şâirleri*, II, 854.

Ne yapsın hıdmetin îfâya tâb-âver değil Cibrîl
Anınçün müntehâ-yı hadd kadar icrâya pûyândır

Özün hâzır gözün nâzır tecelliyât-ı Rahmân'a
Sözün 'ilm-i ledün sırrını hâvî nass-ı Furkân'dır

...

Bu 'abd-i 'âsîyi mahrûm kılma yâ Habîballâh
Gece gündüz cemâlin iştiyâkı üzre giryândır

...

Benim tevbem dahi bir tevbeye muhtâcdır ammâ
Ümîdim sâye-i peygamberîde 'afv ü gufrândır

Kemâleddin Efendi aşka medhiye sadedinde “**Kasîde-i Aşk**” başlığı ile bir şiir yazmış ve burada aşk-ı hakîkîyi tavsif etmiştir. İnsanın yaratılmasındaki hikmet aşk, eltâf-ı İlâhî'ye mazhar olmasının sırrı aşk, Hz. Âdem'e “ta'lîm-i esmâ” eyleyen menba' aşk, Hz. Nûh'u sâhil-i selâmete çıkaran rehber aşk, Hz. Mûsâ'yı “Kelîmullâh” kılan nağme aşk, Hz. İsâ'yı göklere çıkaran kanat aşk velhâsıl zât aşk, rûh aşk, akl aşk, kalp aşk, dîn aşk, îmân aşk, evvel, âhir, zâhir, bâtın aşktır!

'Aşkdır tağlardaki feryâd eden kalbî sadâ
'Âşıkın efgânı da bak sâhib-i efgân olur

Bil **Kemâleddin** kim dînin kemâli 'aşkdır
'Aşkdan haz almayan üftâde-i nîrân olur

“**Kasîde-i Sûfiyân**” başlığını koyduğu şiirinde Kemâleddin Efendi sûfice nasihatlerde bulunmaktadır. Hem nefesine hem okuyucuya Allah'tan başka her şeyden vazgeçmeyi öğütleyen Kemâleddin Efendi, Hak varken halka sığınmanın, halka derdini açmanın doğru bir tavır olmadığını, kişinin kendisini dünyevî meşgûliyetlerden kurtarıp kesrette vahdeti bulması gerektiğini anlatmaktadır:

Utan ey nefs-i gâfil Hakk'a dön şirk ü riyâdan geç
Dil-âgâh ol tecerrüd eyle meyl-i mâsivâdan geç

Yetişmez mi bu gafletle tekâpû ehl-i dünyâya
Yazık beyhûde ömrün geçmesin çûn ü çerâdan geç

...

Husûl-ı maksadın maksûd ise gel bâb-ı Mevlâ'ya
Rezâletdir der-i mahlûk-ı dûna ilticâdan geç

Çalış kesrette vahdet bul Hudâ'ya kalbi masrûf et
'İyâl ü mâl ü evlâd ile sâde iktifâdan geç

Yazdığı 11 beyitlik Arapça münâcâtta Kemâleddin Efendi'yi derdini, kederini yalnızca Rabbi'ne arz eden, O'ndan başkasına muhtâç olmak istemeyen, O'nun affına, merhamet ve keremine sığınan samimi bir kul olarak görürüz:

هُمُومِي فَرَحٌ لَا تُحَوِّجُنِي لِلْوَرَى
وَسَلِّطْ عَلَيَّ فَقْرِي غِنَاكَ الْمَكَاْفِيَا
إِلْهِهِ إِلْهِهِ أَشْكُو بَيْتِي وَحَزْنِيَا
وَمَا كُنْتُ يَا رَبِّ لِعَبْرِكَ شَاكِيَا
حَلِيمٌ كَرِيمٌ أَنْتَ يَا وَاسِعَ الْعَطَا
فَجِدْ وَأَعْفُ وَأَرْحَمْنِي عَلَيْنِكَ اتِّكَانِيَا

Kemâleddin Efendi Sultan Vahdeddin'in (VI. Mehmed, 1918-1922) cülüsundan Giritli Sırrı Paşa'nın (v. 1313/ 1895) vefâtına, medresede bazı kitapları okumaya başladığı yıldan icâzet aldığı yıla, çocuklarının doğumundan okul açılışına kadar çeşitli vesilelerle târih düşürmüştür. Bunlardan Sultan Vahdeddin'in cülüsüyla ilgili manzûmesi ile Sırrı Paşa'nın vefâtı sebebiyle yazdığı gazel neşredilmiş, babası Abdülhamîd Hamdî ve ağabeyi Said Efendi'nin vefâtlarına düşürdüğü târihler mezar taşlarına hakkedilmiştir.

Kemâleddin Efendi'nin şiirlerinden her birinin şüphesiz bir hikâyesi vardır. Fakat mutali olduklarımız arasında en çarpıcısı bir yazma mecmuaya “**Ârif Hikmet Bey'in gazeline zamânımızdaki ahvâle muvâfık bir sûretde yazdığım bir nazîredir**” serlevhasıyla kaydedtiği “olalı” redifli gazelidir. Bu gazel Kemâleddin Efendi'nin istikbâlini karartan Şark İstiklâl Mahkemesi'ndeki yargılama, azil ve sürgün sürecinin en önemli bahânelerinden biridir. “Harput Ulemâsından Müderris-Müftü Mehmed Kemâleddin Efendi” başlıklı makalemizde teferruatlı bir şekilde ele aldığımız üzere,⁷ Ağustos 1926'da Şark İstiklâl Mahkemesi'nin emriyle Kemâleddin Efendi'nin evine yapılan baskında “**Hükûmet-i milliyyenin meşrûiyet ve teşekkülüne muhâlefeti ve makâm-ı hilâfete sadâkat ve merbûtiyyeti mütezammın evrâk-ı muzırır**”, şapka takmak başta olmak üzere “teceddüd aleyhine” kaleme alınmış yazılar ve çocuklarına gönderdiği mektuplardan birinde yazılı olan “**hilâfetin lağvı hasebiyle te'sîri hâvî bir manzûme**” ele geçirilir. Kemâleddin Efendi'nin geriye kalan hayatını alt üst eden yukarıda saydığımız “suç malzemeleri” arasındaki “**te'sîri hâvî manzûme**” aşağıdaki gazeldir:

1. Kalem vekâi'-i devrâna tercümân olalı
Sahâif üstüne âverde-i beyân olalı
2. Buna mümâsil olan hâdisâtı sanmam ki
Geçirmiş ola sicille cihân cihân olalı

7 Ahmet Karataş, “Harput Ulemâsından Müderris-Müftü Mehmed Kemâleddin Efendi”, *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy. 49 (İstanbul 2015), s. 56-63.

3. Evet tebeddül ederdi hükûmet-i İslâm
Taraf taraf hulefâ sevreti ‘ayân olalı
4. Fakat hilâfeti hem de şerî‘ati ilgâ
Eden de var mı-dı hükkâm hükmrân olalı
5. Cinâyet ‘addedilirmiş tilâvet-i Kur’ân
Bir ülkede bu olur muydu müselmân olalı
6. Sezâdır etse teessüf cihân **Kemâleddîn**
Şu hâli görmedi zîrâ zamân zamân olalı
7. Bunun da **hikmetini** ‘ârif olmayan bilmez
Cihân cemâl ü celâl nûruna mekân olalı

Görüldüğü gibi Kemâleddin Efendi hilâfetin ilgâsı başta olmak üzere, şeriatın ahkâmının yürürlükten kaldırılması, Kur’an tilâvetinin bile suç sayılır olmasından dolayı huzursuzdur. Ona göre târih bu türlü tavırlara şâhit olmamış, kalem yarattığı günden bu yana böyle uğursuzlukları yazmamış, “cihân cihân olalı” bu tarz hâdiselerle karşılaşmamıştır. O, hükûmetlerin değişmesine karşı değildir. İtirâz ve isyân ettiği husus hilâfetin ve bilhassa şeriatin ilgâsı, Kur’an tilâvetinin bile âdeta cinâyet addedilmesi ve memlekette bunlar olup biterken müslümanların büründüğü sessizliktir. “Bir ülkede bu olur muydu müselmân olalı” mısraı bu isyanın nazma dökülmüş hâlidir.

Kemâleddin Efendi’nin yazdığı musammatlar arasında İbnülemin’in iki gazelini taştîr etmesi (mutarref tahmîs) dikkat çekmektedir. Kıt’alarının bir kısmı ise Arapça ve Farsça rubâilerin tercümelerinden oluşmaktadır.

Sonuç olarak, müderrisliği, müftülüğü, ilmî eserleri ile akran ve emsâli arasında tanınan Kemâleddin Efendi, zaman zaman şiirler de kaleme almış bir âlimdir. Ancak bu şiirleri ile döneminin güçlü şâirleri arasına girmeyi başaramamıştır. O, klasik Türk edebiyâtının bilinen şekillerinin ve muhtevâsının dışına çıkmadan, XIX. asrın ikinci yarısı ile XX. asrın ilk çeyreğinde revâç bulan şiir tartışmalarından uzak kalarak ve şâirlik iddiasında bulunmadan şiirlerini yazmıştır.

Kemâleddin Efendi, şiirlerinde umûmiyetle nasihati ve irşâdı esas almış ve tasavvufî mâhiyeti öne çıkarmıştır. Ancak bu şiirlerde kendine has mazmunlar ve bîkr-i mânâ bulmak zordur. Ayrıca yer yer başta arûz hatâları olmak üzere bazı teknik kusurlara ve zorlamalara da rastlanmaktadır. Bu makalenin gâyesi onun çeşitli yazmaların varakları arasında ve devrinin gazetelerinde dağılık vaziyette bulunan manzûmelerini tespit edip şekil, tür ve kâfiye tertibini gözetmek sûretiyle bir araya getirerek hâtırasını canlandırmak, onun edebî kişiliğine işâret etmek, bilhassa târih manzûmeleri yazdığı zevâtın hayatına ve devrinde olan bitene ışık tutmaktır.

a) Kasîdeler⁸

1

[Münâcât]⁹

[Tavîl]

بَدَأَتْ بِحَمْدِ اللَّهِ رَبِّ مُصَلِّيًا ¹⁰ [1]

عَلَى الْمُصْطَفَى الْمَبْعُوثِ لِلْخَلْقِ هَادِيًا ¹¹

سَأَلْتُكَ يَا غَفَّارَ بِأَسْمِكَ فَاهْدِنِي [2]

إِلَى الْحَقِّ يَا رَحْمَنُ سَهِّلْ أُمُورِيَا

دَعَوْتُ لَكَ الرَّحْمَنُ يَا خَيْرَ رَاحِمٍ [3]

فَعَجَّلْ بِمَا أَرْجُو وَبَلِّغْ مُرَادِيَا

أُنَادِيكَ يَا ذَا جُودٍ وَالْقُضْلُ فَاعْنِي [4]

بِقُضْلِكَ عَن غَيْرِي إِلَيْكَ ائْتَقَارِيَا

لَنْ لَمْ تُعَمِّدْنِي بِرَحْمَتِكَ الَّتِي ¹² [5]

هِيَ النَّعْمَةُ الْعُظْمَى لِبَانَ افْتِصَاحِيَا

8 Kemâleddin Efendi'nin şiirlerini yazdığı sıradaki resmî-gayr-ı resmî mevkiini görmemiz için şiirlerinin sonuna koyduğu imzayı yeri geldikçe dipnotlarda belirteceğiz.

9 Kemâleddin Efendi bu münâcâtı Şemseddin Muhammed b. Ahmed ed-Deyrûtî ed-Dimyâti'nin (v. 921/1515) *Kasîde-i Dimyâtiyye* diye meşhur olmuş *el-Kasidetü'd-Dimyâtiyye fi't-tevessül bi-esmâillâhi'l-hüsnâ* adlı kasidesinden sonra okunması tavsiye edilen *Zecr-i Dimyâtiyye* adıyla şöhret bulmuş 20 beyitlik bir kasîdeye nazîre olarak yazmıştır. *Zecr-i Dimyâtiyye*

دَعَوْتُكَ يَا مَوْلَى فَاقْبَلْ دُعَايَا

وَبَلِّغْ بِمَا أَرْجُوهُ مِنْكَ مُرَادِيَا

beytiyle başlamaktadır. *Kasîde-i Dimyâtiyye* Osmanlı topraklarında büyük bir şöhrete ulaşmış, *Zecr-i Dimyâtiyye* ile beraber bazı tarikat ehli tarafından ne zaman, ne şekilde, hangi aralıklarla okunacağına dâir usuller belirlenerek vird hâline getirilmiştir. Kasîdenin yazma eser kütüphanelerinde bulunan birçok tercümesi, şerhi, tahmîsi araştırmacıların ilgisini beklemektedir.

Kemâleddin Efendi münâcâtını iki mecmûaya yazmıştır. Birinde şiir müstakil bir şekilde ve imzalı olarak kayıtlıyken (AÜF Kütüphânesi, Yazmalar Blm., nr. 38182, vr. nr. yok), diğesinde kendi manzûmesinin peşine *Zecr-i Dimyâtiyye*'yi boşluk bırakmadan ve imzâ koymadan ilâve etmiştir (*Mütenevvi' Duâ ve Nûshalar Mecmûası*, AÜF Kütüphânesi, Yazmalar Blm., nr. 89, s. 144 [*Mecmua* sayfalar esas alınarak numaralandırılmıştır]).

Zecr-i Dimyâtiyye için ayrıca bk. *Mecmûa*, Atatürk Kitaplığı, Belediye Yazmaları, nr. K. 1211, vr. 5^b-6^a.

10 Bu mısra eğer tevârüd değilse XVIII. asır Cezâyir ulemâsından Muhammed b. Übbe'l-Müzzemmirî el-Cezâirî et-Tevâtî'ye (v. 1160/1747) âittir. Müzzemmirî'nin 1116/1704'te yazdığı *Dürerü'n-nühûr fi fekki'l-buhûr* adlı kasîdesi bu mısra ile başlamaktadır. (Müzzemmirî'nin hayatı, eserleri ve söz konusu kasîde hakkında bilgi için bk. Ahmed Ebûs-Sâfi Ca'ferî, *Muhammed b. Übbe'l-Müzzemmirî hayâtuhu ve âsâruhu*, Cezâyir 2004; Abdullah Ammârî, *Muhammed b. Übbe'l-Müzzemmirî el-Cezâirî et-Tevâtî ve cühûduhu fi'n-nahvi*, yüksek lisans tezi, 2010, Cezâyir Kasdi Merbah-Ouargla Üniversitesi, Dil ve Edebiyat Fak. Arap Dili ve Edebiyatı Blm; <http://www.taouat.net/main/index.php/2014-10-23-10-10-09/45-2011-01-23-10-14-52/321-1160>. [Erişim târihi: 27.02.2016])

11 Bu mısra da kezâ tevârüd değilse Ömer b. Bâb (v. 1145/ 1732) isimli bir âlim ve edîbin *Kasîdetü Tevessüliyye bi-esmâillâhi'l-hüsnâ* isimli şiirinin son mısradır. Kasîde Moritanya Ehlü't-Tâlib Bi-bekr Kütüphânesi'nde 0430/5415 nr. ile kayıtlıdır. Kasîdenin son beytinin ilk mısra ile Kemâleddin Efendi'nin manzûmesinin ilk mısra da aslında birbirine çok yakındır:

“كملت بحمد الله نظمي مصليا” bk. <http://makrim.org/manuscripts.cfm?PN=282>. (Erişim târihi: 27.02.2016)

12 89 numaralı nüshada bu mısradaki “يَا” yok.

فَطَيِّبِ جَمِيلٍ فِيكَ رَبِّ فَلَا تَحْبُ [6]

كَمَا قُلْتَ إِنِّي عِنْدَ ظَنِّ عِبَادِيَا

هُمُومِي فَرِحَ لَا تُحَوِّجَنِي لِلْوَرَى [7]

وَسَلِّطْ عَلَيَّ فَقْرِي غِنَاكَ الْمُكَافِيَا

إِلْهِ إِلْهِ أَشْكُو بَنِي وَحُرَيْنِيَا¹³ [8]

وَمَا كُنْتُ يَا رَبِّ لِعَفْرِكَ شَاكِيَا

لَقَدْ قُلْتَ بَعْدَ الْعُسْرِ يُسْرٌ مُبَدَّلَا [9]

يُعْسِرُ وَيُسِّرُ وَاسْتَجِبْ لِي دُعَائِيَا¹⁴

رَجَوْتُ لَدَيْكَ الْعَفْوَ إِذْ أَنْتَ أَهْلُهُ [10]

وَأَنْتَ الْكَرِيمُ لَا تَحْبِبُ رَجَائِيَا

حَلِيمٌ كَرِيمٌ أَنْتَ يَا وَاسِعَ الْعَطَا [11]

فَجِدْ وَأَعْفُ وَأَرْحَمْنِي عَلَيْنِكَ اتِّكَائِيَا¹⁵

13 “وَحُرَيْنِيَا” kelimesi 38182 numaralı nüshada “وَحُرَيْنِيَا” şeklinde.

14 “فَاسْتَجِبْ دُعَائِيَا” ibâresi 38182 numaralı nüshada “وَاسْتَجِبْ لِي دُعَائِيَا” şeklinde.

15 Kemâl. *Mecmûa*, AÜİF Kütüphanesi, Yazmalar Blm., nr. 38182, vr. nr. yok; *Mütenevvi' Duâ ve Nüshalar Mecmûası*, AÜİF Kütüphanesi, Yazmalar Blm., nr. 89, s. 144.

Münâcâtın tercümesi:

1. Rabbim Allah'a hamd ederek ve yaratılanlara yol gösterici olarak gönderilen Mustafâ'ya (s.a.v.) salavât getirerek başladım.
2. Ey Gaffâr olan Allahım! Niyâzım odur ki ismin hürmetine beni hak yola iletisin ve ey Rahmân, işlerimi kolaylaştırısın.
3. Ey merhamet edenlerin en hayırlısı olan Rahmân! Sana duâ ettim. İsteklerime beni bir an evvel kavuştur, umduğuma nâil eyle!
4. Seslenişim sanadır ey kerem ve fazilet sâhibi! Beni lutfunla başkalarından müstağni eyle, ben sana muhtâcım!
5. Beni en büyük nimetin olan rahmetinle bağışlayıp günâhımı örtmez isen ayıp ve kusurlarım ortaya çıkar, rezil rüsvâ olurum.
6. Seni güzel bilirim yâ Rabbi! Beni hayâl kırıklığına uğratma. “Ben kulumun beni bildiği gibiyim.” demiştin ya... Beytin ikinci mısraında {أَنَا عِنْدَ ظَنِّ عِبْدِي يَا} şeklindeki kudsi hadîse işâret edilmektedir. Rivâyetin kaynakları için bk. Buhârî, *el-Câmi'us-sahîh* (thk. Takıyyüddin en-Nedvî), Beyrut 2011, XIV, 438 (hadis nr. 7405); Müslim, *el-Câmi'us-sahîh*, Riyâd 2006, II, 1234 (hadis nr. 2675); Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned* (thk. Ahmed Muhammed Şâkir- Hamza Ahmed ez-Zeyn), Kahire 1995, XI, 111 (hadis nr. 13125), 311 (hadis nr. 13874), a.g.e., XIII, 221 (hadis nr. 16916); Tirmizî, *el-Câmi'us-sahîh* (thk. Abdullah b. Abdulkâdir et-Tancı), Beyrut 2015, III, 530 (hadis nr. 3370); İbn Mâce, *es-Sünen*, Riyâd 1986, II, 322 (hadis nr. 3822/3080).
7. Üzüntülerim ferahlıktır. Beni halka muhtaç eyleme. Yoksulluğumu sonsuz kereminle yok et.
8. Yâ Rabbi! Yâ Rabbi! Ben hüznümü ve kederimi sana arz ediyorum. Senden başka kimseye el açıp hâlimi şikâyet etmedim.
Burada Hz. Yakub'un {إِنَّمَا أَشْكُو بَنِي وَحُرَيْنِي إِلَهِ إِلْهِ} şeklindeki cümlesine telmih vardır. (Yûsuf 18/86) Âyetin meâlî şöyledir: “Ben hüznümü ve kederimi yalnız Allah'a arz ederim.”
9. “Zorluktan sonra kolaylık vardır.” dediydin. Zorlukta da kolaylıkta da duâlarımı kabul buyur.
Kemâleddin Efendi burada {إِنَّمَا مَعَ الْعُسْرِ يُسْرًا} âyetlerine işâret etmektedir. (İnşirâh 94/5-6) Âyetlerin meâlî şöyledir: “Muhakkak ki her zorlukla beraber bir kolaylık vardır. Evet, her zorlukla beraber bir kolaylık vardır.”
10. Dergâhında af dilerim. Çünkü affetmek senin şânındandır. Sen cömertsin Allahım, dileklerim hususunda beni yanılma.
11. Halimsin sen, kerimsin ey ihsân bol Rabbim! İhsân buyur, affet, bağışla beni... Dayanağım sensin.

2

Bir Na't-i Şerif-i 'Ârifâne

[Mefâ'îlün mefâ'îlün mefâ'îlün mefâ'îlün]

1. Resûl-i Kibriyâ'nın hulk-ı pâki 'ayn-ı Kur'ân'dır
Hadîs-i Hazret-i Sıddîk'a bu matlûbe burhândır¹⁶
2. Sen ol mahlûk-ı evvel nûr-ı ekmel 'aynü'l-a'yânsın
Cemâlin pertevi eflâk-i "**levlâk**"e fûrûzândır¹⁷
3. Muhabbet ism ü cismin zînet etmiş bezm-i hestîye
Vücûdun pâş edilmiş fark-ı halka nûr-ı imkândır
4. Evet mir'ât-ı zâtındır bize îlân eden Hakk'ı
Hakîkatde vücûdun zîb-bahş-ı sırr-ı ekvândır
5. Nübüvvet rütbesinde vâyedâr-ı sebk olan sensin
Safiyy-i Ekrem'e mesbûkun olmak pek büyük şandır
6. Nebiyy-i muhterem bir sırr-ı mübhemdir hakîkatde
Egerçi sûretâ meşhûd olur ki 'aynü'l-insândır
7. Enîsi Hak celîs-i bezm-i ünsâ-üns-i lâhûtî
Ricâl-i **sıdk** u '**adl** ü **şerm-i tâm** ü **genc-i 'irfân**¹⁸
8. Ulü'l'azm enbiyâyı iktidâya eyledin mecbûr
İmâmü'l-enbiyâ temyîz-i zâtınçün bir 'unvândır
9. Burâk u berkî geçdin 'âlem-i lâhûtî seyr etdin
Ve "**mâ zâğ'e'l-basar**"dan kasd-ı Kur'ân kadrin îlândır¹⁹
10. Ne yapsın hıdmetin îfâya tâb-âver değil Cibril²⁰
Anınçün müntehâ-yı hadd kadar icrâyâ pûyândır

16 [Kemâleddin Efendi:] جامع الصغير. م، د عَن عَائِشَةَ. جم، م، د: Ebû Dâvûd. حم: Ahmed b. Hanbel; م: Müslim; د: Ebû Dâvûd.

Hız. Âişe'ye âit olan yukarıda parantez içindeki söz "Onun [Hz. Peygamber] ahlâkı Kur'an'dı." mânâsına gelmektedir. bk. Süyûtî, *el-Câmi'ûs-sağîr*, AÜİF Kütüphanesi, Yazmalar Blm., nr. 36447, vr. nr. yok. (Bu nüsha Kemâleddin Efendi'nin husûsî kütüphanesinde bulunan, ilk varağında kıraat kaydının ve imzasının bulunduğu nüshadır.); Taberânî, *el-Mu'cemül-evsat* (thk. Târik b. Avdullâh b. Muhammed-Abdül-muhsin b. İbrâhîm el-Hüseynî), Kahire 1995, I, 30 (hadis nr. 72); İbn Hacer el-Askalânî, *İthâfû'l-meher* (thk. Yûsuf Abdurrahmân el-Mar'aşlî), Medîne 1999, XVI, 1065 (hadis nr. 21630).

17 "Levlâk" lafzı hadîs-i kudî olduğu söylenen ve "(Ey Muhammed!) Sen olmasaydın, sen olmasaydın âlemleri yaratmazdım!" mânâsına gelen şu sözden muktebestir: {لَوْلَاكَ لَوْلَاكَ لَمَّا خَلَقْتُ الْاَفْلَاكَ} Aclûnî, *Keşfü'l-hafâ ve müzîlül-libâs ammâ iştehera mine'l-ehâdis 'alâ elsineti'n-nâs*, Beyrut 1351, II, 164 (hadis nr. 2123).

18 **Sıdk** ile Hz. Ebûbekir, '**adl** ile Hz. Ömer, '**şerm-i tâm** ile Hz. Osman, '**genc-i 'irfân** ile de Hz. Ali kastedilmiştir.

19 "Göz ne şaştı ne de sınırı aştı." (en-Necm, 53/17).

20 *Ceride-i Süfiyye*'de bu mısra burada değildir. Kemâleddin Efendi'nin hadîs-i şerîfi kaydettiği yukarıdaki dipnotun sonuna dizgi aşamasında sehven yazıldığını düşündüğümüz mısra okuduğumuzda onun yerinin burası olduğunu düşündük ve mısra yerine yerleştirdik.

11. Özün hâzır gözün nâzır tecelliyât-ı Rahmân'a
Sözün 'ilm-i ledün sırrını hâvî nass-ı Furkân'dır
12. O "vaktün" kim mukarrebler bile mahrûmdur andan²¹
Cenâb-ı kuds-i a'lâdan sana bir lutf-ı Sübhân'dır
13. Meleklerdir zahîrin nâsırın Cibrîl ile Mevlâ
Mutî'-i emr-i pâkin sâlihân-ı ehl-i îmândır²²
14. Şu hâlde ketm-i esrâr eylemek mümkün müdür senden
Anınçün ümmehât-ı mü'minîn münkâd-ı fermândır
15. Kamer sadr-ı şerîfin nisbetin ihrâz kılınmıştır
Anı taklîd ile şakk olmağa elbette çespândır
16. Halâik büsbütün münkâd-ı emrin yâ Resûlallâh
Kemîne kullarından biri Mâlik biri Rıdvân'dır
17. Eyâ Fahu'r-rusûl hâdi's-sübül mahbûb-ı Rabbü'l-küll
Visâl ü firkatın anlar birer dârına derbândır
18. Bu 'abd-i 'âşiyi mahrûm kılma yâ Habîballâh
Gece gündüz cemâlin iştiyâkı üzre giryândır
19. Habîb-i Ekrem'in 'aşkıyla tenvîr etmeyen kalbi
Yine hayvândır ammâ şekl-i insânda nümâyândır
20. Kapandı pîş-i 'azmim gaflet ile râh-ı 'irfânda
'Alâik 'âik oldu kâr ü bârım sâde hüsrândır
21. Şühûd-ı merd-i gâfil semm-i kâtildir hakîkatde
Veren nûr-ı hayâtı sohbet-i erbâb-ı 'irfândır
22. Günehkârım zelîlim rû-siyâhım yâ Nebiyyallâh!
Kapunda bir kemîne bendeyim ümmîdim ihsândır
23. Masûn et çâr-yârin hürmetine çâr düşmeden
Hasûd u nefs-i emmârem ile küffâr ü şeytândır
24. Resûl-i müctebâdan başka yokdur ilticâgâhım
Şeff'-i rûz-ı mahşer çâresâz-ı derd-mendândır

21 [Kemâleddin Efendi:] { لِي مَعَ اللَّهِ وَقَدْ لَا يَسْعَى فِيهِ مَلَكٌ مُقَرَّبٌ وَلَا نَجِيٌّ مُرْسَلٌ }

"Benim Allah'la öyle bir vaktim vardır ki, ne mukarreb bir melek ne de mürsel bir peygamber benimle birlikte o vakte sığar." Aclûnî, *Keşfü'l-hafâ*, II, 173 (hadis nr. 2159).

22 [Kemâleddin Efendi:] { إِنَّ تَتُوبَا إِلَى اللَّهِ فَقَدْ صَغَتْ قُلُوبُكُمَا وَإِنْ تَظَاهَرَا عَلَيْهِ فَإِنَّ اللَّهَ هُوَ مَوْلَاهُ وَجِبْرِيلُ وَصَالِحُ الْمُؤْمِنِينَ وَالْمَلَائِكَةِ بَعْدَ ذَلِكَ ظَهِيرٌ }

"(Ey Peygamber'in eşleri!) İkiniz de Allah'a tevbe ederseniz, kaymış olan kalpleriniz düzelmiş olur. Peygamberin aleyhine yardımlaşarak bir şey yapmağa kalkarsanız bilirsiniz ki onun dostu ve yardımcısı Allah, Cebrâil ve mü'minlerin iyileridir. Ayrıca melekler de ona arka çıkar." (et-Tahrîm 66/4)

25. Benim tevbem dahi bir tevbeğe muhtâcdır ammâ
Ümîdim sâye-i peygamberîde 'afv ü gufrândır
26. Değildir mümteni' 'afvım ümîdim münkatı' olmaz
Husûsan müşkil işler lutf-ı Hak'la cümle âsândır
27. Ne mümkün hâme-i mahlûk-ı 'âciz eylemek tavsîf
Cenâb-ı Mustafâ'nın vâsıfı mâdem ki Yezdân'dır
28. Amân ey bâ'is-i hilkat-penâh-ı a'zam-ı ümmet
Kemâleddin kulun 'afv et esîr-i kayd-ı 'isyândır²³

3

[Medhiye]²⁴

[Fe'ilâtün fe'ilâtün fe'ilâtün fe'ilün]

1. Bize Hakk'ın ulu bir ni'meti Es'ad Paşa
Çünkü ihyâ ediyor milleti Es'ad Paşa
2. Açıyor gözleri İsi nefesi câiz olup
Aldı hakkı ile bu şöhreti Es'ad Paşa

23 Kemâleddin Harputî. *Ceride-i Süfiyye* nr. 24/12 (9 Muharrem 1331/ 19 Aralık 1912), s. 10.

24 Kemâleddin Efendi bu gazeli İstanbul'da kendisini tedâvi eden dönemin meşhur göz tabiblerinden Mehmed Esad Paşa ([Işık], v. 1355/1936) için yazmıştır. Mehmed Esad Paşa Anadolu'nun ilk modern göz kliniğini kuran mühim bir doktor olmasının yanında Millî Mücadele yıllarında Millî Kongre'nin kurucuları arasında yer alan ve bu sebeple önce İstanbul Hükûmeti tarafından Kütahya'ya, İstanbul'un işgali sonrasında ise 1920'de İngilizler tarafından Malta'ya sürülen münevverlerden biridir. Esad Paşa sürgünden sonra bir müddet Ankara'da sonra İstanbul'da asıl mesleğini devam ettirdi. 1931'de Dârülfünûn Tıbbiyye'de seririyât-ı ayniyye (göz hastalıkları) müderrisi olarak vazifeye başladı, ancak 1933'teki Üniversite Reformu neticesinde kadro dışı bırakıldı. Esad Paşa edebiyata meraklı olan ve ara sıra şiirler yazan bir zâttı. Bazı beyitleri hattatlar tarafından yazılıp duvarları süsleyecek kadar sevilmiştir. Nâmik Kemâl'den duyduğu "Akla karayı seçecek kadar iz'ânı olan adam bu memlekette yaşamaz!" sözüne atfen söylediği

Bir şahıs olsa da medîdül-basar Bir de gözlük takarak etse nazar
Kalkmayınca zulmet-i cehl aradan Edemez tefrik akı karadan

mısrâları,

Acırım ben o zaîf gözlülerin hâllerine Hurde eşyâyı görür nûr-ı hakîkatı görmez

ve Kemâleddin Efendi'nin hayatını anlattığımız makalede de kaydettiğimiz

İhtiyârımla aceb ben hiç olur muydum tabîb Ger bileydim âlemin bunca devâsız derdini

gibi beyitleri onun hikmetli söyleyişlerine örnek verebiliriz. Süheyl Ünver Bey'in, hocası Esad Paşa'ya "Işık" soyadını alma sebebini sorması üzerine "Küfre giden yol sönsün, İslâmiyet parlasın, İslâmiyet'i mahveden cehl kalksın diye..." şeklinde verdiği cevap hamîyyet-i dîniyyesini göstermesi bakımından câlib-i dikkattir.

Esad Paşa ile ilgili daha teferruatlı bilgiler için şu çalışmalara bakılabilir: Necmeddin Rifat Yazar-A. Süheyl Ünver, *Müderres Doktor ve Göz Mütahhasısı Esad "Işık" Paşa*, İstanbul 1972; H. Kadırcan Keskinbora, *Bilimde, Siyasette, Millî Mücadelede Bir Işık: Esat Işık*, İstanbul 2010; a.mlf., *Mehmet Esat Işık Paşa: Hayatı Tıp Tarihimizdeki ve Türk Oftalmoloji Tarihindeki Yeri ve Katkıları*, (doktora tezi, 2006), İstanbul Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü; Hasan Basri Sayı, *Osmanlı Belgeleri Işığında Dr. Esat Bey'in Biyografisi ve Görme Engellilere Yönelik Eğitim Çalışmaları*, yüksek lisans tezi, 2008, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü; Şeref Etker, "Ophtalmoscope Essad", *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, IX/1-2 (İstanbul 2007-2008), s. 151-164.

3. Âlemin mürşididir dense sezâdır el-hak
Bize ibrâz ediyor kudreti Es'ad Paşa
4. Hazretin kadrini takdîr edemez kör millet
Bilir elbet dahi bu hikmeti Es'ad Paşa
5. Tâ ebed şükr-güzârı kalacak **Müftî Kemâl**
Çünkü yükletdi ana minneti Es'ad Paşa
(Muharrem 1336 [Ekim 1917])²⁵

4

Kasîde-i 'Aşk

[Fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün]

1. Hâke pertev-bahş olunca 'aşk-ı Hak insân olur
Masdar-ı esrâr-ı Mevlâ mazhar-ı 'irfân olur
2. Âdeme ta'lim-i esmâ eyleyen hem 'aşk idi
'Aşkdan mahrûm olan bî-şübhe kim nâdân olur
3. Nûh-ı nâcî garkden rehyâb olupdur 'aşk ile
Keştî-i 'aşka giren âzâde-i tûfân olur
4. 'Aşk idi Tûr üzre Mûsâ'yı Kelîmullâh eden
Şehper-i 'aşk ile 'Îsâ göklere pûyân olur
5. Enfüs ü âfâka 'aks itdükde nûr-ı şems-i 'aşk²⁶
Kûh u murgân Hazret-i Dâvûd'a hem-elhân olur
6. Nûsha-i 'aşka denür Tevrât ü İncîl ü Zebûr
Ümmet-i merhûmeye nisbetle de Kur'ân olur
7. 'Aşkdır tağlardaki feryâd eden kalbî sadâ
'Âşıkın efgânı da bak sâhib-i efgân olur

²⁵ *Mecmûa*, AÜİF Kütüphanesi, Yazmalar Blm., nr. 38182, vr. nr. yok.

²⁶ *Cerîde-i Sûfiyye*'de "Enfüs" kelimesinin "elif"i sehven yazılmadığından kelime "Nefs" okunacak şekilde çıkmıştır.

8. Mihr-i 'aşkın bedri 'aşık eylemiştir zâtına
Mihr ü meh kevkeb bütün 'aşkın ile tâbân olur
9. Zât 'aşkıdır rûh 'aşk u 'akl 'aşk u kalb 'aşk
'Aşk İslâm 'aşk hem dîn 'aşk hem îmân olur
10. Bil **Kemâleddin** kim dînin kemâli 'aşkıdır
'Aşktan haz almayan üftâde-i nîrân olur ²⁷

5

Kaside-i Sûfiyân

[Mefâ'îlün mefâ'îlün mefâ'îlün mefâ'îlün]

1. Utan ey nefs-i gâfil Hakk'a dön şirk ü riyâdan geç²⁸
Dil-âgâh ol tecerrüd eyle meyl-i mâsivâdan geç
2. Yetişmez mi bu gafletle tekâpû ehl-i dünyâya
Yazık beyhûde ömrün geçmesin çûn ü çerâdan geç
3. 'Alâikdir 'avâik ehl-i isti'dâd iken insân
Bırak esbâbı mâni' bulduğun fakr u gınâdan geç
4. Nihâyet mi olur bu tûl-ı âmâle cihândır bu
Bekâ bulmak dilersen fânî ol evvel bekâdan geç
5. Ru'ûnetden kaçıp dikkatle tehzîb-i sîfât eyle
'İsâmî ol 'ızâma intisâb ü intimâdan geç²⁹

27 Harputlu Kemâleddin. *Beyânü'l-Hak*, nr. V/105 (9 Rebiülâhir 1329/ 9 Nisan 1911), s. 1952; *Ceride-i Sûfiyye* nr. 24/18 (4 Rebiülâhir 1331/ 13 Mart 1913), s. 7. İbnülemin kitabına bu kasidenin yedi, İshak Sunguroğlu da üç beytini almıştır (bk. İbnülemin, *Son Asır Türk Şairleri*, II, 855; İshak Sunguroğlu, *Harput Yollarında*, İstanbul 1959, II, 175).

28 İbnülemin ve Sunguroğlu neşirlerinde bulunan "şirk ü riyâdan" ibâresi *Beyânü'l-Hak*'da "terk-i riyâdan" şeklinde.

29 [Kemâleddin Efendi:] وَمِنْ الْأَمْنَالِ: كُنْ عَصَامِيًّا وَلَا تَكُنْ عِظَامِيًّا. وَمِنْشُوهُ قَوْلُ الشَّاعِرِ: نَفْسُ عِصَامٍ سَوَّدَتْ عِصَامًا وَعَلِمَتْهُ الْكُرُّ وَالْإِقْدَامَا.

"Atasözlerinden biridir: Kendinle iftihar et edeceksen, göçüp gitmiş babalarınla övünme! Bu sözün kaynağı da şâirin şu sözüdür: 'İsâmın kendisinden kaynaklanan fazilet ve meziyetleri onu meşhûr eyledi. Bu meziyetler ona her mücadelede ve her konuda öne çıkma cesâreti kazandırdı.'" (Atasözü şevâhid olarak yazılan beyitle beraber *Lisânü'l-Arab*'da yer almaktadır. İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, "عصم" maddesi, Beyrut 1999, IX, 248.)

Kemâleddin Efendi'nin iktibâs ettiği beyit Câhiliye dönemi *Muallaka-i Aşere* şâirlerinden Nâbiğatü'z-Zübeyânî (v. 604 [?])'ye atfedilen bir kıt'anın ilk iki mısraıdır. Kıt'anın tamamı şu şekildedir:

نَفْسُ عِصَامٍ سَوَّدَتْ عِصَامَا
وَعَلِمَتْهُ الْكُرُّ وَالْإِقْدَامَا
وَصَيَّرَتْهُ مَلِكًا هَمَامَا
حَتَّىٰ غَلَا وَجَاوَزَ الْأَقْوَامَا

6. Husûl-ı maksadın maksûd ise gel bâb-ı Mevlâ'ya
Rezâletdir der-i mahlûk-ı dûna ilticâdan geç
7. Çalış kesretde vahdet bul Hudâ'ya kalbi masrûf et
‘İyâl ü mâl ü evlâd ile sâde iktifâdan geç
8. Tekâmül eylemek bî-şübhe varlıkla münâkızdır
Yok ol yoklukla var maksûda ‘ilm ü iddi’âdan geç
9. Karâr ister isen evvelce tashîh-i karâr eyle³⁰
Mürîd oldunsa ta’kîb-i murâda i’tinâdan geç
10. Vücûdun bir günehtir ‘aşk içinde mahv ü nâ-bûd et
Hümûmun hemm-i vâhid eyle halka iştikâdan geç
11. Seni senden alır isterse Mevlâ bezl-i maktûr et
Deme mümkün değil bu olmaz olmaz iftirâdan geç
12. Ma’iyyetle muhabbetden iki şepher küşâd eyle
Harîmü'l-ünse uç mahbûs kalma bu hevâdan geç

“İsâm’ın kendisinden kaynaklanan fazîlet ve meziyetleri onu meşhûr eyledi. Bu meziyetler ona her mücâdelede ve her konuda öne çıkma cesâreti kazandırdı. İsâm bu vasıflarıyla yüceldikçe yüceldi ve her topluluğun karşısında âdeta kıymetli bir kral hâline geldi.”

(bk. *Divânun-Nâbiğatü’z-Zübyânî*, Mısır 1911, s. 114; *Divânun-Nâbiğatü’z-Zübyânî* [thk. Muhammed Ebû'l-fazl İbrâhîm], Kahire 1985, s. 232.)

Ulaştığımız kaynaklarda yer alan rivâyetlere göre, Hire (İrâk) meliki Nu’mân b. Münzir’in (580-602) İsâm b. Şehr veya İsâm b. Şehber adında bir veziri varmış. Bu zât fesâhat ve belâğatte büyük şöhrete ulaşmış, Câhiliyye döneminde herkesin kendisine saygı gösterdiği biri hâline gelmiş. Ancak o, övülen meziyetleri ve büyük şöhretine rağmen mütevâzı ve kendine hâkim kişiliği ile “Hâricî” yani “nefsini aradan çıkararak” biri olarak anılıyormuş. Devrin en kuvvetli şâirlerinden Nâbiğatü’z-Zübyânî yakînen tanıdığı İsâm için bu şöhretin şımartmadığı karakterine binâen yukarıdaki kt’ayı yazmıştır.

Yine rivâyete göre Emevî vâlilerinden Haccâc’a (ö. 95/714) cehâletiyile tanınan bir adamı vafederler. Adamın bir gün Haccâc’a işi düşer. Haccâc işini görmeden önce câhilliğini ölçmek amacıyla onu sınamaya karar verir. Huzûra alındığında adama “Sen İsâmî misin yoksa izâmî misin?” diye sorar. Yani müktesebâtıyla mı yoksa göçüp gitmiş geçmişleriyle mi iftihâr ettiğini öğrenmek ister. Adam kısa bir şaşkınlıktan sonra “Ben İsâmî ve izâmîyim!” der. Bunun üzerine Haccâc “Bu adam insanların en hayırlılarından” diyerek adamın ihtiyaclarının giderilmesini emreder, ona ihsanlarda bulunur ve bir müddet yanında kalmasına izin verir. Fakat biraz araştırınca adamın hakikaten çok câhil biri olduğunu görür. Adamı yanına çağırır ve ona kızgın bir sesle “Doğruyu söyle! Yoksa seni öldürürüm!” der. Adam hayretler içerisinde “Ne oldu ki? Neyi doğru söyleyeyim?” der. Haccâc “Sana sorduğum o soruya o cevâbı nasıl verdin?!” Adam “Vallahi İsâmî mi desem doğru olurdu, izâmî mi bilemedim. İkisinin de ne mânâya geldiğinden haberi yok. Bu sebeple yalnızca birini söyleyip hatâ yapmaktan korktum da ikisini söyleyiverdim! Birisi aleyhime olursa diğeri lehime olur diye düşündüm.” Meğer Haccâc adamın “Fazîletimden dolayı kendimle, şereflerinden dolayı da ecdâdım la iftihâr ederim.” demek istediğini zannetmiş. Adamın cehâleti karşısında Haccâc mesel hâline gelen şu sözü söylemiştir: “المقاديرُ تُصيرُ العبيَّ عَظِيمًا” “Başa gelen şeyler doğru düzgün konuşmayı becere-meyen kişiyi bile kuvvetli bir hatîp hâline getirebiliyor!”

(bk. el-Meydânî en-Nisâbü’rî, Ebû'l-fazl Ahmed b. Muhammed, *Mecma’u’l-emsâl* [thk. Muhammed Muhyiddin Abdülhamîd], Beyrut 1972, II, 331, nr. 4189, “Nefsu İsâmînin sevvedet İsâmînen”); Ebû Yakub Yusuf b. Tahir Huveyyî, *Ferâidü’l-harâid fi’l-emsâl* [thk. Abdurrezzâk Huseyn], Ürdün ty., s. 537.)

30 tashih-i karâr: tashih-i firâr (*Beyânü’l-Hak*)

13. 'Asâya vermesin gönlün rızâ şehrâh-ı 'irfânda
Münâfi-i edebdir mâsivâyâ ittikâdan geç
14. Gelip dergâh-ı pîre iktihâl et hâk-i pâyinden
Basîret dîdesin mekşûf kıl artık 'amâdan geç
15. Egerçi ehl-i 'isyândır **Kemâleddîn** kulun yâ Rab
Bırakma nâr-ı hicre etdigi cürm ü hatâdan geç
16. Bağışla Ahmed-i Muhtâr'e o 'abd-i günehkârı
Yolunda yaptığı küstâhlık ile ictirâdan geç
- 14 Şa'bân [1]328 [21 Ağustos 1910]³¹

b) Târih Manzûmeleri:

6

Manzûme-i Târihiyye³²

عَلَيْكَ بِالْكَاسِ مِمَّا يَجْلُبُ الْفَرْحَا
طُوبَى لِمَنْ حَمَّرَ حُبُّ الذَّاتِ اقْتَرَحَا
أَرْخُ كَمَالِ هَذَا السَّفَرِ بِالنَّقْطَةِ
"بَادِر لَوَاعِمٍ وَاحْفَظْهَا لِمَنْ شَرَحَا"

1332 (1913)³³

31 Kemâleddin Harputî. *Bevânü'l-Hak*, IV/79 (22 Ramazan 1328/ 27 Eylül 1910), s. 1525. Bu şiirin yedi beyti İbnülemin'in *Son Asır Türk Şairleri*'nde (II, 855) ve İshak Sunguroğlu'nun *Harput Yolları*'nda (II, 174) Kemâleddin Efendi'nin manzûmelerine örnek olarak kaydedilmiştir.

32 Kemâleddin Efendi bu mu'cem târih kütâsını Abdurrahmân Câmî'nin (v. 998/1492) İbn Fârîz'a (v. 632/1235) ait 41 beyitlik Arapça *Kaside-i Hamriyye (Mîmiyye)*'sinin manzum-mensur şerhi olan Farsça *Levâmi*'ni tercüme etmeye başlarken yazmıştır. Tercüme tefrikalar hâlinde 1331'in sonu ile (1913) 1336 (1917) arasında *Ceride-i Sûfiyye*'de neşredilmiştir. Kıt'a son tefrikada yayımlanmıştır (bk. *Ceride-i Sûfiyye*, nr. 132 [27 Safer 1336], s. 330). Tefrikanın neşredildiği sayılar için bk. Ahmet Karataş, "Harput Ulemâsından Müderris-Müftü Mehmed Kemâleddin Efendi", s. 86-88.

33 Ma'mûretü'l-azîz Vilâyeti Müftisi Kemâleddin.

Kıt'a şu mânâyâ gelmektedir: "Ferahlık veren şeylerden olan kadehi al eline. Ne mutlu güzel bir tercihle zâtın sevgisini yudumlayana! Kemâl! Bu kitap için nokta ile (noktalı harflerle) târih düşür! Hemen *Levâmi*'e (*Levâmi*'in tercümesini yazmaya) koyul ve onu şerh edecekler için muhâfaza et/ ezberle!" İkinci mısırâdaki "اَقْتَرَحَا" kelimesi mecmuuda matbaa hatâsı sebebiyle olsa gerek "اَقْتَرَحَا" şeklinde çıkmıştır. Zira bu kelimeye lugatlerde rastlayamadık. Üçüncü mısırâda da "بِالنَّقْطَةِ" kelimesi "بالنقطه" şeklinde neşredilmiştir.

7

İlk eşi Mutîa Hanım'ın vefâtına düşürdüğü târih:

[Mefâ'ilün fe'ilâtün mefâ'ilün fe'ilün (fa'lün)]

Mutîa Hânım'ı mağfûr ede Cenâb-ı Hudâ
Bu sâl içinde vedâ' etdi âleme hayfâ
Kemâl hâtır-ı mahzûna geldi bir târih
Mutîa Hânım'a her dem na'im ola me'vâ

مطبعة خاتمه هر دم نعيم اوله ماوى

1349 (1930)³⁴

8

Ahmed İzzet Paşa'nın vefâtına düşürdüğü târih:

[Fâ'ilâtün fe'ilâtün fe'ilâtün fe'ilün]

Hayf vâli-i Edirne Teres İzzet Paşa
Etdi oğlan diyerek hasret ile terk-i hayât
On püser çıkdı dedi dâireden nevha-künân
İki lafz-ı *teres* oldu ona târih-i vefât

“ترس ... ترس” = 1320-10= 1310 (1893)³⁵

34 *Mecmûa*, AÜİF Kütüphanesi, Yazmalar Blm., nr. 36143, vr. nr. yok. Mutîa Hanım'la ilgili bilgi için bk. Ahmet Karataş, “Harput Ulemâsından Müderris-Müftü Mehmed Kemâleddin Efendi”, s. 102-103.

35 Kemâleddin Efendi'nin imzâlarının olduğu varakta kayıtlı olan bu kıt'ayı başka kaynaklarda rastlayamadığımız için buraya yazdık. Kıt'anın sonuna “li-nâzımıhi, nâzımuhû, li-muharririhî” gibi bir kayıt düşmediğinden kıt'anın ona âdiyetine ihtiyâta yaklaşıyoruz. *Mecmûa*, AÜİF Kütüphanesi, Yazmalar Blm., nr. 38182, vr. nr. yok.

Hacı Ahmed İzzet Paşa XIX. asrın başlarında doğmuştur. Bazı memuriyetlerinin ardından muhtelif târihlerde Hakkâri, Şâm, Cidde-Hicâz, Girit, Diyârbekir, Harput (Ma'mûretü'l-azîz), Trablus-ı Garb, Sivas, Erzurum ve son olarak Edirne vâililiklerinde bulunmuş, 1310/1893'te burada vefât etmiş bir devlet adamıdır. Kaynaklar iyi bir hat-tât, şâir, edib olan İzzet Paşa'nın nev'i şahsına münhasır bir zât olduğunu yazmaktadır. “Pezevenk” anlamına gelen “teres” kelimesini “İnanı teres!” yahut “Anladı teres!” gibi cümleler içinde çok sık kullandığı için adı “Teres İzzet Paşa”ya çıkmıştır. Gerek “teres” etrâfında söyledikleri, gerekse nükteleri ve garip ahvâli fıkralara konu olmuştur. İzzet Paşa Harput vâlisi iken (1863-1867) Sultân Abdülazîz'in tahta çıkışının beşinci yılı (1866) şerefine, Harput'un eteklerindeki ovada yayılmış olan ve hükûmet konağı, câmi, mekteb gibi yapıların da inşâ edildiği ve o güne kadar Ağavât Mezra'ı / Mezra' olarak anılan meskûn mahallin adının Ma'mûretü'l-azîz olarak değiştirilmesi yönünde tezkere hazırlayarak Sadârete göndermiştir. Teklifin kabul edilmesi üzerine yüzlerce yıllık Harput vilâyetinin adı Ma'mûretü'l-azîz olmuştur. Ovadaki yerleşimin yansısı resmî dâirelerin de oraya taşınması sebebiyle her geçen gün nüfûsunu kaybeden Harput 1899'da kazâyâ, 1926'da da nâhiyeye dönüşmüş, bugün ise tepelerine yayılmış mezarlıkları ve seyrek evleri ile Elazığ'a bağlı bir mahalle hâline gelmiştir.

Ahmed İzzet Paşa'nın inşâ ve ihyâ ettiği birçok eser arasında bilhassa Elazığ'da bir zamanlar Bağdat Caddesi olarak

9

Aldığı icâzet-i ilmiyye vesîlesiyle düşürdüğü târih:

[Mef'ûlü mefâ'îlü mefâ'îlü fe'ûlün]

Târîh çıkar *bir* iyi ihâmı da vardır
Tevfik ile aldım bu sene ben de icâzet

توفیق ایله الدم بو سنه بن ده اجازت

(1313-1= 1312)³⁶

10

Sırrı Paşa Merhûmun Vefâtına Târîhidir³⁷

[Fâ'ilâtün fe'ilâtün fe'ilâtün fe'ilün (fa'lün)]

1. İftihâr-ı vüzerâ Hazret-i Sırrı Paşa
 Genç iken eyledi bu sâlde eyvâh vefât

bilinen şimdiki Gâzi Caddesinde kendi adına, Erzincan'da da kendisinden 40 yıl önce vefât eden çok sevdiği ve unutamadığı oğlu Hurrem Paşa adına yaptırdığı câmiler meşhurdur. El'aziz'in ilk matbaasının da (Ma'mûretü'l-azîz Vilâyet Matbaası) İzzet Paşa'nın vâilîliği esnasında kurulduğunu, bu matbaada ilk basılan eserin ise Kemâleddin Efendi'nin dedesi Ömer Nâimî Efendi'nin *Manzûme-i Na'imîyye*'si (1866) olduğunu ayrıca belirtmemiz gerekir. (Daha taferruatlı bilgi için bk. Mehmed Süreyyâ, *Sicill-i Osmânî*, İstanbul 1311, III, 465; Fatin Dâvûd, *Hâtîmetü'l-eş'âr* [haz. Ömer Çiftçi], Ankara ty., s. 304; İbnülemin, *Son Asır Türk Şâirleri*, II, 756-763; Ahmed Bâdi Efendi, *Riyâz-ı Belde-i Edirne* [haz. Niyazi Adıgüzel-Raşit Gündoğdu], II/1, 1082-1084; İshak Sunguroğlu, *Harput Yollarında*, I, 206-213; Fikret Memişoğlu, "Elazığ'da Basın Hayatı", *Yeni Fırat*, sy. 22 [İstanbul 1964], s. 21.)

36 Kemâleddin Efendi ikinci mısradaki "Tevfik" kelimesini hem "Allah'ın yardımı, muvaffak olma" gibi mânâlarını hem de birlikte icâzet aldığı arkadaşı Çemişgezek Hamîdiye Medresesi müderrisi Tevfik Efendi'yi kastederek kullanmıştır. Birinci mısradaki "iyi ihâmı da var" diye işaret ettiği husus budur. (İshak Sunguroğlu, *Harput Yollarında*, II, 170-171).

37 Giritli Sırrı Paşa (v. 1313/ 1895) Kemâleddin Efendi'nin baba dostudur. Devlet adamlığı yanında âlim oluşu ve şâirliği bakımından da XIX. asrın mühim zevâtındandır. Sırrı Paşa dönemin ma'rûf ulemâsından Kemâleddin Efendi'nin babası Abdülhamîd Hamdî Efendi ile ilk zamanlarda gıyâben dost olmuştur. Sırrı Paşa'nın vefâtına kadar süren yaklaşık 20 yıllık bu dostluktan Sırrı Paşa çok istifâde etmiş, ilmi eserlerini önce Abdülhamîd Hamdî Efendi'ye okutmuş, onun mütâlaa, tashihât ve muvâfakatından sonra neşretmiştir. Bağdat ve bilhassa Diyârbekir vâilîlikleri esnasında Harput'a uğrayıp Abdülhamîd Efendi'yi ziyaret etmiş, 1894'te Diyârbekir vâlisi iken onu ve Kemâleddin Efendi'yi Diyârbekir'e davet etmiştir. Kemâledin Efendi *Tesbitü'l-mefhûm fi tahkîk-i tebe'iyeti beyne'l-ilmi ve'l-ma'lûm* adlı risâlesinde "Târîhi, Edebî Bir Hikâye-i Hâl-i Mâzî" başlığı altında hem babası ile Sırrı Paşa arasındaki sıkı dostluğa hem de söz konusu ziyârete dâir şu satırları yazmıştır:

"Efâzıl-ı vülâtdan Giritli Sırrı Paşa ile peder-i muhteremim Harputî Hoca el-Hâc Abdülhamîd Hamdî Efendi Hazretleri'nin beyninde âdetâ aşk ve garâm derecesine varmış pek samimî bir muhabbet-i hâlîsa vardı. Hattâ Paşa'nın ba'zı suver-i Kur'ânîyye'ye yazdıkları tefsîr-i şerîfler ba'demâ üstâd-ı a'zam tanıdığı Efendi Hazretleri'nin bir kere de nazar-ı tedkîk-i eser-i mü-şikâfâne ve tashihinden geçmedikçe intişâr eylememek bir 'âdet-i ma'rûfe olmuşdu. Esâsen mükâtebe ile başlamış ve sûret-i gıyâbide olan o yedi sene kalmış olan o incizâb-ı kalbî ve hubb-ı sahîh ü gıyâbî Paşa'nın ilk def'a Diyârbekir vâilîliğine ta'yininde Ma'mûretü'l-'azîz'den mürûru sırasında henüz şuhûdiye tahavvül edip senelerden beri hasretkeş-i telâkî olan o iki müştâk-ı fâzıl yek-digerininin rü'yet-i şahsıyla karîrü'l-'ayn olarak nîmet-i vuslata nâil olabilmişdi. Müeahharan Diyârbekir'den Bağdad'a Bağdad'dan yine

2. Kapladı mâtemi aktâr-ı cihânı zîrâ
Göremez çeşm-i felek bir daha mislin heyhât
3. Yâd edip re'fet ü 'irfânımı hep ağlarlar
Cem'-i erbâb-ı edeb zümre-i ehl-i hâcât
4. Tarz-ı nev hâme-i icâzı ile âlemde
Nâm-ı hallâk-ı ma'ânîyi kazanmışdı o zât
5. 'Arza muhtâc değil yazdığı tefsîrleri
Âyet-i fazl ü kemâlin ediyor hep isbât
6. Mû-şikâfâne nazar-pâş olıcak Kur'ân'a
Getirir vech-i zuhûra nice bin remz ü nikât ³⁸
7. *Sırr-ı Tenzîl* ile *Furkân*'ı Cenâb-ı Mevlâ ³⁹
Yâr u yâver kıla kendisine rûz-ı 'arasât
8. Hâdim-i Hazret-i Kur'ân idi yâ Rab olsun
İbn 'Abbâs ile hem-sâye-i kasr-ı cennât

Diyârbekir'e vâli olan müşârünileyh Diyârbekir'de hastalandı. İstanbul'a gitmeye me'zûniyet dahi alamadığından râhata münselib, kalben muztarip olup edibâne pek süzişli mektûblar yazarak habîb-i lebîbî ve kendisince kalbî ıztırâbının en hâzık ve fâik bir tabîbî olan üstâdını Diyârbekir'e da'vet etdi. Rükûbu için bizzât kendi paytonunu gönderdiği gibi 'azîmet ve 'avdeti esnâsında merâsim-i hürmetkârâne de yaptı, yaptırdı. 'Arabî üç yüz on bir ve Rûmî üç yüz on târihinde idi ki şu sûretle da'vet-i vâkî'ya icâbet ve pek muhteşem bir hâlde Âmid'e âmed ü şüd etmekle en sevgili bir dostunun tatyîb-i kalbine mübâderet eden muhterem pederimin muğtenim bildiğim hizmet ve ma'iyetinde arabaya râkiben Diyârbekir'e müteveccihen yola çıkdık. Esnâ-yı râhda müşârünileyh Hazretleri fakîre hitâben "Kemâl! Şu sefer-i nâgehân-zuhûr için hâturıma şimdi bir târih geliyor. Ammâ ma'hûdun hilâfî olarak 'Arabî değil Rûmî oluyor. Ma'lûm ya, târihler dâimâ sene-i 'Arabîye üzere tanzim edilir." dedi,

Hamdî sevk etdi bizi Âmidde dek sırr-ı kader 1310 [1894]

mısrâ'ını okudu. Hemân cevâben fakîr dahi "Efendim, müsâ'ade buyurursanız bendeniz şu sûretle ikmâl edeyim." dedim. Bî'l-bedâhe:

Yazdı târihini Rûmî olarak şimdi peder

Hamdî sevk etdi bizi Âmidde dek sırr-ı kader

beytini okudum. Hasbeş-şefka kabul ve istihsân buyurdular. Bu vech üzere cereyân eden şu küçük mükâleme-i edebiyeyi mü'ehharan Paşa Hazretleri ile diğer zevât-ı münâsibeye 'arz ve beyân eylediğimiz zamân içlerinde "Bu da Hocaefendi Hazretleri'nin meş'ûdiyet ve bahtiyârlığı esbâbından biridir." diyenler de olmuşdu. Mecma'-ı fezâil olan o iki muhibb-i fillâhî Cenâb-ı Allah vâsıl-ı cinân, nâil-i kurb-ı Rahmân eylesin. Âmin."

(bk. Kemâleddin Harputî, *Tesbitü'l-mefhûm*..., AÜDTCF Kütüphanesi, Mustafa Con Blm., nr. A/237, vr. 26^a-27^a. Eser tarafımızdan bugünkü harflere aktarılmış, kaynak tespitleri yapıp çeşitli notlar ilâve edilerek "Kemâleddin Harputî'nin *Tesbitü'l-mefhûm fi tahkiki't-tebe'iyeti beyne'l-ilmî ve'l-ma'lûm* Adlı Kelâm Risâlesi" başlığıyla yayıma hazır hâle getirilmiştir.)

Sırrı Paşa ile ilgili teferruatlı mâlûmat için bk. Cemal Kurnaz, "Sırrı Paşa", *DİA*, İstanbul 2009, XXXVII, 127-129.

38 İkinci mısradaki "vech-i zuhûr" terkîbi neşirde sehven olsa gerek "vech-i tuhûr/ tahûr" okunacak şekilde çıkmıştır.

39 *Sırr-ı Tenzîl* ve *Sırr-ı Furkân* Sırrı Paşa'nın tefsire dair eserlerinden ikisidir. *Sırr-ı Tenzîl*, onun *Ahsenü'l-Kasas*, *Sırr-ı Furkân* ve *Sırr-ı İnsân* adlı yine tefsirle alâkalı matbû eserlerinin özeti mâhiyetindedir. 1311/1894'te yazılan eserin bilinen iki yazması Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi Blm., nr. 177 ve Diyarbakır İl Halk Kütüphanesi, nr. 886'da bulunmaktadır. *Sırr-ı Furkân* ise Furkân Sûresi'nin tefsiri olup İstanbul'da basılmıştır (1307, 1312).

9. Hâk-i gufrâne büründükçe Cenâb-ı Sırrı
 Âfiyet üzre bulunsun şeh-i Fârûk-sıfât

10. Eşk-i pür-hûn ile târîhini nakş etdi **Kemâl**
 Sırrı Paşa bu sene eyledi ifnâ-yı hayât ⁴⁰

سرى پاشا بو سنه ايلدى افناى حيات

1313 (1895) ⁴¹

11

Mutavvefe bed' ü mübâseret olundukda 'âcizâne söylediğim târîhdir:⁴²

[Fâ'ilâtün (fe'ilâtün) fe'ilâtün fe'ilün (fa'lün)]

1. Lutf u ihsânını Hak kıldı mezîd
 Vâcib oldu bana şükr ü tahmîd
2. Vâlid-i mâcid [ü] hem üstâdım
 Anda cem' oldu bütün hulk-ı **hamîd**⁴³
3. Kerr-i ezmân ile mümkün mü ola
 Asl-ı dîne bu gibi rûkn-i meşîd
4. Dâniş ü fazlda mânendi 'adîm
 Gelemez ka'bına hem İbn 'Amîd ⁴⁴

40 Kemâleddin Efendi bu mısraı "Eyledi bu sene Sırrı Paşa ifnâ-yı hayât" şeklinde yazmış, *Hazîne-i Fünûn* imzalı dipnotta ise mısraın takdîm-tehîrle yukarıdaki şekliyle yazılmasının daha selis olacağı ifade edilmiştir. Kemâleddin Efendi *Hazîne-i Fünûn*'a bu düzeltmeyle ilgili bir mektup yollamış, mektup derginin 4. cilt, 6. sayısında (22 Zilhicce 1313/ 4 Haziran 1896) "Harput'dan Derci Ricâsıyla Vârid Olmuştur" duyurusuyla yayımlanmıştır (s. 87-88). Kemâleddin Efendi'nin mektubu şöyledir: "**Teşekkür ve İ'tizâr:** *Hazîne-i Fünûn*'un el-hak tenvîr-i 'uyûn ve bütün müştâkân-ı 'irfânı memnûn eyleyen tedkîkât-ı edebiyesi cümle-i cemîlesinden olarak 37 numarolu nüshasındaki târîh-i nâçizâneme ta'lîk eden mutâla'ası pek musîb olduğunu ma'a't-teşekkür tasdik ve ikrâr ve hakîkaten 'âcizleri de târîhin tanzîm ve takdîminden sonra muvaffâk olduğum o mülâhazanın nasılsa sâika-i işgâl ile 'arz ve ihtârî husûsunda terâhî' ve ihmâl eylediğimden 'alenen izhâr-ı nedâmet ve itizâr eylerim. **Kemâleddin Harputî.**"

41 Kemâleddin Harputî. *Hazîne-i Fünûn*, III/37 (13 Ramazân 1313/ 27 Şubat 1896), s. 392.

42 *el-Mutavvel f'l-me'ânî ve'l-beyân:* Sa'deddin Tefâtâzânî'nin (v. 792/1390) Hatîb Kazvînî'nin (v. 739/1338) *Telhisü'l-miftâh*'ına yaptığı şerhtir. Aşağıda 14 numaralı kıt'ada da görüleceği üzere eser *Şerh-i Telhis* olarak da anılırdı. *Telhisü'l-miftâh* ise Ebû Yakub Sekkâkî'ye âit (v. 626/1229) *Miftâhu'l-ulûm* adlı kitabının belâğata dâir üçüncü bölümünün muhtasarıdır. *Miftâhu'l-ulûm* da Sekkâkî'nin sarf, nahiv ve belâğat olmak üzere üç bölümden oluşan meşhur kitabıdır. Medreselerde talebelerin seviyesine göre her üç eser de sırasıyla okutulurdu. Seyyid Şerîf Cürçânî'nin (v. 816/1413) *Hâşiye ale'l-Mutavvel*'i de hocanın isteğine göre okutulan kitaplardandı.

43 Kemâleddin Efendi babası Abdülhamîd Hamdî Efendi'den bahsettiği bu beyitte son kelimeyi tevriyeli kullanmaktadır.

44 Ebül-fazl İbnü'l-Amîd'in asıl adı Muhammed b. Hüseyin el-Kummî olup h. IV. asırda yaşamış ve 360/970'de

5. Bana başlatdı *Mutavvel Telhîs*
Bezl-i himmet ile bu sâl-i cedîd
6. Dü cihânda ola şâd ü mesrûr
Olmaya kaddi nevâible hamîd
7. Sâyesinde nice a'vâm u dühûr
Zindegânî ederim yâ Rab ümîd
8. Dedi cevher gibi târîh **Kemâl**
Ola itmâmı da bâ fazl-ı Mecîd

اوله إتمامي ده با فضل مجيد

1305 (1888) ⁴⁵

12.

Babası Abdülhamîd Hamdî Efendi'nin vefâtı sebebiyle yazdığı târih:

[Mefâ'ilün fe'ilâtün mefâ'ilün fe'ilün (fa'lün)]

1. Eyâ mekâbir-i zâir olan gürûh-ı 'ibâd
Edin şu merkad-i pâkin ziyâretin mu'tâd
2. Teessüf eyleyerek eşk-rîz olun her dem
Yıkıldı çünkü bu dîn içre bir metîn 'imâd
3. Risâle şârihi Abdülhamîd Efendi Hoca
İmâm-ı A'zam-ı asr iken ol kerîm-nihâd
4. Bu kabir-i pâke defin oldu ya'nî fevt olarak
Umûma olsun İlâhî şefî'-i yevm-i tenâd ⁴⁶
5. **Kemâl** yazdı teessürle çifte târîhin
Birinci Rûmî olur mısra'aynı kıl ta'dâd

vefât etmiştir. İbnü'l-Amîd Büveyhî vezîrlerinden olmakla birlikte asıl şöhreti büyük bir âlim ve kuvvetli bir edîb olmasından kaynaklanmaktadır. Bilhassa eski dönem Arap şiiri, lugat, nahiv, arûz, Kur'an ilimleri, tefsir, fıkıh, felsefe, hendese, astronomi gibi sâhalarda nâmından söz ettirmiş; aklî ve naklî ilimlere vukûfu hasebiyle "İkinci Câhız" olarak anılmıştır. (Ahmet Güner, "İbnü'l-Amîd", *DİA*, İstanbul 1999, XX, 486.)

⁴⁵ *Mecmûa*, AÜİF Kütüphânesi, Yazmalar Blm., nr. 36, s. 148 (Eser yazma olmasına rağmen varak değil sayfa esas alınarak numaralandırılmıştır).

⁴⁶ İkinci mısraın sonundaki "yevm-i tenâd" ibâresinden kastedilen kıyâmet günüdür. Kur'an-ı Kerim'de "yevme't-tenâd" şeklinde geçmekte olan terkîb "feryâd ü figân günü" mânâsına gelmektedir. (Âyet için bk. el-Mü'min 40/32.)

6. *Peder Efendi bugün eyledi behiştî mekân
Hemen cinân ile değiştî cihânı bir üstâd*⁴⁷

پدر افندی بوکون ایلدی بهیشتی مکان = r. 1318

همن جنان ایله دکشدی جهان بر استاد = h. 1320 (m. 1902)⁴⁸

13

**Babası Abdülhamîd Hamdî Efendi ile Diyarbakır'a yaptıkları yolculuk
esnasında düşürdükleri târih:**

[Fâ'ilâtün fe'ilâtün fe'ilâtün fe'ilün]

Yazdı târihini Rûmî olarak şimdi peder
Hamdî sevk etdi bizi Âmid'e dek sırr-ı kader

حمدی سوق ایتدی بزى آمده دک سر قدر

Rumî 1310 (m. 1894)⁴⁹

14

DİĞER (*Mutavvel'i* okumaya başladığı yıla düşürdüğü târihlerden biri):⁵⁰

[Mefâ'ilün mefâ'ilün fe'ülün]

Lehü'l-hamd lutf-ı Hak'la *Şerh-i Telhîs*⁵¹

Olundu bed' olsun tîzce ikmâl

Kemâl târih-i cevher ferdî geldi

Mutavvel başladım hatm ola bu sâl

مطول باشله دم ختم اوله بو سال

1304+1=1305 (1888)⁵²

47 İshak Sunguroğlu, *Harput Yollarında*, II, 161. Kemâleddin Efendi'nin bu gazeli babasının mezar taşına hakkedilmek üzere yazdığı anlaşılmaktaysa da mezarın bugünkü taşlarında bu gazel bulunmamaktadır.

48 Bu mısırâ Sunguroğlu "Haman cihanla değiştî cihanı bir üstad" şeklinde nakletmiştir. Ancak bu okuyuş hem mısırâda rekâket meydana getirmekte hem de ebcedin tutmamasına sebep olmaktadır. "Cihanla" kelimesini "cinân ile" şeklinde değiştirdiğimizde ise mânâ ve hesap tutmakta, ancak bu sefer de vezin aksamaktadır.

49 Birinci mısırâ Kemâleddin Efendi'nin, ikincisi Abdülhamîd Hamdî Efendi'nindir. Beytin hikâyesi için yk. bk. 37. dipnot.

50 Diğeri için yk. bk. 11 numaralı şiir.

51 *Şerh-i Telhîs* için yk. bk. 42. dipnot.

52 *Mecmûa*, AÜİF Kütüphânesi, Yazmalar Blm., nr. 36, s. 148.

15

Harput'un Sâbık Belediye Reîsi Feyzî Beyzâde Mehmed Midhat Efendi'nin vefâtına târîh:⁵³

[Fâ'ilâtün fe'ilâtün fe'ilâtün fe'ilün (fa'lün)]

1. Feyzî Beyzâde Efendi ki Muhammed Midhat
İştihâr etmiş idi belde-i Harput'ta tamâm
2. Hatm-ı enfâs ederek gitdi cihândan hayfâ
Kasr-ı cennetde İlâhî göre lutf u in'âm
3. Geldi üçler dedi târîh-i vefâtın **Kemâl**
Feyzî Beyzâde bu sâl eyledi me'vâyı makâm

فیضی بکراده بو سال ایلدی مأوایی مقام

1342+3= 1345 (1926)⁵⁴

16

Babası Abdülhamîd Efendi'nin vefâtı üzerine yazdığı ve mezar taşına hakkedilen târîh manzûmesi:

[Müstef'ilün müstef'ilün]

1. Ey zâir-i 'ibret-karîn
Bir zâtdı ki burda defîn
2. Abdülhamîd Efendi kim
Allâme-i asr-ı güzîn

53 Feyzî Beyzâde Efendi Harput'un eşrâfından bir zâttır. Babası varlıklı bir tüccar olduğu için temel eğitimden sonra tahsile devam etmemiş, onun işleriyle meşgûl olmuştur. Bir ara Anbar memurluğu yapmış, sonra Harput Belediye Reisiği'nde bulunmuştur. Belediye reisiyken 1315/1897'de ekmeğe yapılan zamma isyân eden halk tarafından alaşağı edilen Feyzî Efendi bu isyanda canını zor kurtarmış, geri kalan hayatını kendi işleriyle meşgûl olarak geçirmiştir. (İshak Sunguroğlu, *Harput Yollarında*, II, 356.)

54 *a.g.e.*, II, 356. Mehum Sunguroğlu, Kemâleddin Efendi'nin yazdığı târîh mısırâmı "1342+3= 1345" olarak açıkça hesaplamasına rağmen Beyzâde Mehmed Bey'in vefât târîhini m. 1929 olarak vermiştir. Halbuki 1929'un hicri karşılığı 1347-1348'dir, 1345 ise m. 1926'ya tekâbü'l etmektedir.

3. Olduğu-çün mevti ile
Âlem umûm üzre hazîn

4. Târîhini yazdı **Kemâl**
Ağladı cümle mü'minîn

اغلدى جمله مؤمنين

1320 (1902)⁵⁵

17

Târîh-i Cülûs[-ı Sultân Vahîdeddin]⁵⁶

[Mefâ'îlün mefâ'îlün mefâ'îlün mefâ'îlün]

1. Mu'în olsun Cenâb-ı Pâdişâh'a cümle kerrûbîn
Deyu eyler du'â ihlâs ile **Müftî Kemâleddîn**

2. Serîr-i şevketinde 'izz ü ikbâl üzre her bir hîn
Îlâhî pâdişâhı [gâlib ü] mansûr kıl âmîn⁵⁷

3. Deyüp de yazdı târîh-i cülûsun böylece zerrîn
Bu mâh şâh-ı cihân oldu Muhammed Hân Vahîdeddin

بو ماه شاه جهان اولدى محمد خان وحيدالدين

1336 [1918]⁵⁸

55 İshak Sunguroğlu, *Harput Yollarında*, II, 162. Bu manzûmenin hakkedildiği taş bugün Abdülhamîd Efendi'nin mezarının başında bulunmaktaysa da yazı aşınma ve oksitlenmeden dolayı maalesef okunamaz hâle gelmiştir.

56 Osmanlı'nın son sultanıdır. 1861'de doğmuş, 1926'da San Remo (İtalya)'da vefât etmiş, Şâm'a defnedilmiştir. 3 Temmuz 1918-1 Kasım 1922 târihleri arasında hüküm sürmüştür. Sultân Vahdeddin hayatı, padişahlık devresi, icrâatları, verdiği kararlar, Ankara Hükümeti'yle mücâdelesini, sürgünü, hâtrâtı ve vefâtı gibi hususlar bakımından en çok tartışılan Osmanlı sultanlarından biridir. (bk. Cevdet Küçük, "Mehmed VI", *DİA*, Ankara 2003, XXVIII, 422-430.)

57 Bu mısırda muhtemelen mürettib hatâsı sebebiyle bir kelime eksik kalmıştır. Mısırâ yukarıdaki ilâveyle yazdığımızda vezin düzelmektedir.

58 Ma'mûretül-'aziz vilâyeti merkez müftüsü Kemâleddîn. *Ceride-i Süfiyye* nr. 148 (22 Zilka'de 1336/ 29 Ağustos 1918), s. 462.

Ma'mûretü'l-azîz Hamidiye İdâdîsi'nin İnşâsına Yazdığı Târih.⁵⁹

[Mefâ'ilün mefâ'ilün mefâ'ilün mefâ'ilün]

1. Cihân-bân-ı mu'azzam Hazret-i Abdülhamîd Han kim
Zamân-ı sa'di behcet-bahşdır erbâb-ı âmâle
2. Hemân î'lâ-yı dîne sarf eder fikr-i hümâyûnun
Müceddiddir sezâdır süddesi her dürlü iclâle
3. Ziyâ-pâş-ı ma'ârif oldu şems-i himmeti dehre
Hilâl-i kadrin eyler sa'y herkes şimdi ikmâle
4. Güzel tarz üzre ez-cümle bu zîbâ mektebi Vâlî
Hasan Beg sâye-i lutfında himmet kıldı a'mâle⁶⁰
5. O vâlî-i merâhim-pîşe lutf-endîşe kim etdi
Tefevvuk istikâmet 'iffet ü refetle emsâle
6. Mü'ebbed kıla Mevlâ pâdişâhın şevket ü şânın
Fürûğ-ı devleti fer vere dâim mülk ü ikbâle
7. İki destin du'âya kaldırup evvel de târihin
Zehî bir mekteb-i idâdî inşâ oldu etfâle

زهی بر مکتب إعدادی انشا اولدی اطفاله

1305-2= 1303 (1885)⁶¹

59 Manzûmenin kayıtlı olduğu yazmada başlık yoktur. Yaptığımız araştırmalarda o târihlerde inşâ edilen mektebin kısaca Hamidiye veya Mülkiye İdâdîsi olarak anılan "Ma'mûretü'l-azîz Mekteb-i İdâdî-i Hamîdiyye-i Mülkiyye-i Şâhâne" olduğunu tespit ettik. Kendisi de bu mektep mezunu olan merhum Sunguroğlu okulunun fiziki yapısı, hocaları, dersleri, talebeleri, imtihanları vs. hakkında kıymetli bilgiler vermektedir. Teferruatı için bk. İshak Sunguroğlu, *Harput Yollarında*, II, 65-75.

60 Hacı Hasan Refik Bey (Ma'mûretü'l-azîz vâililiği 1883-1889). bk. *1302 Sene-i Hicriyyesine Mahsûs Sâlnâme-i Vilâyet-i Ma'mûretü'l-azîz*, Vilâyet Matbaası, ty., s. 48.

61 *Mecmûa*, AÜİF Kütüphânesi, Yazmalar Blm., nr. 36, s. 148.

19**Kızı Fatma Râşide Hanım'ın doğumuna düşürdüğü târih:**

[Fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün]

Söyledim târihini cevher gibi
Râşidemiz doğdu mehd-i âleme

راشده من طوغدی مهد عالمه

1317 (1900)⁶²**20****Harputlu Şâir Kanbalakzâde Abdülhamîd Hazmî Efendi'nin vefâtına yazdığı târih:⁶³**

[Müstef'ilün müstef'ilün müstef'ilün müstef'ilün]

1. Abdülhamîd Hazmî Efendi muhterem bir zât idi
 Hikmetler etdi sıdk ile cidden bu mülk ü millete
2. Kâmil edîb olduğu-çün kâl u kalemlle her zamân
 Bezl-i himem eyler idi nef'-i umûma hizmete
3. Hüsn-i hisâl-i pâk ile ilm ü edeb bâbında da
 Hayrân idi ehl-i kalem gösterdiği ehliyyete
4. Zehr-âb-ı mevte nûş edip evvâh fevt oldu bu sâl
 Mağfûr olup mazhar ola yâ Rab cemâl-i Hazret'e

62 *Mecmûa*, AÜİF Kütüphanesi, Yazmalar Blm., nr. 36, s. 149. Fatma Râşide Hanım'la ilgili teferruatlı bilgi için bk. Ahmet Karataş, "Harput Ulemâsından Müderris-Müftü Mehmed Kemâleddin Efendi", s. 111-112.

63 Kanbalakzâde Hacı Abdülhamîd Hazmî Efendi 1272/1856'da Harput'ta doğdu. Şehrin diğer büyük hocalarının yanı sıra Kemâleddin Efendi'nin babası Abdülhamîd Hamdî Efendi'den de ders aldı. Çeşitli devlet kurumlarında kâtiplik yaptıktan sonra iki dönem Harput Belediye reisi oldu. El'azîz Rüşdiye'sinde imlâ hocalığı, Harput Dârü'l-hilâfe'sinde Türkçe, edebiyat, malûmât-ı hukûkiyye muallimliği, Harput İmam Hatip Mektebi'nde Türkçe hocalığı vazifelerinde bulundu. İmâm Efendi'nin [Osman Bedreddin, v. 1343/1924] müridlerinden olan Hazmî Efendi Kemâleddin Efendi'nin de yakın arkadaşlarındandı. Beş çocuğundan dördünün kendisinden önce vefât etmeleri, büyük bir iştiyâkla bağlı olduğu şeyhinin vefâtı, Harput'ta ulemânın maruz kaldığı baskılar vs. sebeplerle 1928'de Mısır'a hicret etti ancak orada da kalamadı, aynı yıl Harput'a döndü ve burada vefât etti. Araştırmacılar onun mütevâzî, ahlâk-ı hamîde sâhibi bir zât ve kuvvetli bir şâir olduğu hususunda müttefiktiler. bk. İshak Sunguroğlu, *Harput Yollarında*, II, 292-298; M. Naci Onur, *Harputlu Dîvân Şâirleri*, Elazığ [1988], s. 80-84; Hayrettin Ayaz, *Dîvân: Harputlu Abdülhamîd Hazmî*, İstanbul 1998, XI-XIX.

5. Târîh-i tâmmın söyledi **Müftî Kemâleddin** hemân
‘Azm eyleyip gitdi bu yıl Hazmî Efendi cennete

عزم ایلوب کیتدی بو ییل حزمی افندی جنته

1346 (1928)⁶⁴

21

Büyük oğlu Ömer Naîmî Efendi'nin doğumuna düşürdüğü târih:

[Mef'ûlü fâ'ilâtün mef'ûlü fâ'ilâtün]

Yazdım **Kemâl** târih hamd eyleyüp Hudâ'ya
Mahdûm Ömer 'ademden bezme vücûda geldi

مخدوم عمر عدمدن بزمه وجوده کلدی

1309 (1892)⁶⁵

22

Ablalarından birinin vefâtına düşürdüğü târih:

[Mef'ûlü mefâ'ilü mefâ'ilü fe'ülün]

Bir âh ile cevher gibi târihini yazdım
Lâyık idi ki hemşiremiz cennete gitdi

لایق ایدی که همشیره مز جنته کیتدی

(1310+1=1311/ 1893-1394)⁶⁶

64 Manzûme için bk. M. Naci Onur, *Harputlu Divân Şâirleri*, s. 80-84.

65 *Mecmûa*, AÜİF Kütüphanesi, Yazmalar Blm., nr. 36, s. 149. Ömer Naîmî Efendi hakkında bilgi için bk. Ahmet Karataş, "Harput Ulemâsından Müderris-Müftü Mehmed Kemâleddin Efendi", s. 104-110.

66 *Mecmûa*, AÜİF Kütüphanesi, Yazmalar Blm., nr. 36, s. 149. Kemâleddin Efendi'nin Nâfia, Tâhire ve Ayşe adında ablaları vardır (*Mecmûa*, AÜİF Kütüphanesi, Yazmalar Blm., nr. 36143, vr.nr. yok). Sunguroğlu, Tahire Hanım'ın Han (merkez Hankendi köyü) ağalarından Mehmed Ağa ile, Ayşe Hanım'ın da Hoğu ağalarından Mustafa Ağa ile şatafatlı düğünler yapılarak evlendirildiğini söyler (*Harput Yollarında*, IV, 40-41). Kemâleddin Efendi'nin vefât kaydının bu üç abladan hangisine âit olduğunu bilmiyoruz.

23

**Küçük oğlu Abdülhamîd Hamdî Efendi'nin doğumuna
düşürdüğü târih mısraı:**

[Mef'ûlü fâ'ilâtü fâ'ilâtü fâ'ilün]

'Abdülhamîd Efendi nâmı avdet etdi

عبد الحميد افندی نامی عودت ایندی

1320 (1902)⁶⁷

24

Torunu Müfide'nin doğumuna düşürdüğü târih:

[Mefâ'ilün fe'ilâtün mefâ'ilün fa'lün]

Yeni hafîdeme târih yazdılar üçler

Müfide Hânım'ı Rabbim bize 'atâ kıldı

مفیده خانمی رجم بزه عطا قیلدی

1330+3= 1333 (1915)⁶⁸

25

Ağabeyi Saîd Efendi'nin vefâtına yazdığı târih:⁶⁹

[Müstef'ilün fe'ûlün müstef'ilün fe'ûlün]

1. Vâ'izlerin hakikat olmuşdu ercümendi

Fevt oldu gitti hayfâ Hâcî Sa'îd Efendi

67 *Mecmûa*, AÜİF Kütüphanesi, Yazmalar Blm., nr. 36143, vr. nr. yok. Âile içinde "Küçük Efendi" olarak anılan Abdülhamîd Hamdî Efendi hakkında bilgi için bk. Ahmet Karataş, a.g.m., s. 112-113.

68 Ömer Naîmî Efendi'nin kızı olup çocuk yaşta vefât etmiştir. *Mecmûa*, AÜİF Kütüphanesi, Yazmalar Blm., nr. 36143, vr. nr. yok.

69 Saîd Efendi'nin tam adı Mehmed Saîd Mansûr'dur. Babası Abdülhamîd Efendi'nin kaydına göre 25 Rebi'ül-âhir 1274/ 13 Aralık 1857'de dünyaya gelmiştir. Harput'un önde gelen şâirlerinden Hoğulu Rahmî Efendi doğumuna şu manzûmeyle târih düşürmüştür:

Şükr Mevlâ'ya bu şeb lutf-ı Hudâ etdi zuhûr
Matla'-ı burc-ı sa'âdetde zuhûr eyledi nûr
Hamd ola Hamdî Efendi'ye verip Hazret-i Hak
Ya'nî bir hayr-ı halef tıf-ı zekiyy-i Mansûr
Kurretü'l-'ayn-i eb ü ceddî olup gevher-i pâk
Dîdeler rûşen olup oldu gönüller mesrûr

2. Fitrî letâfetiyle meşhûr-ı ‘âlem idi
Ne kimse ona benzer ne başkasına kendi

3. Zâhirde lâubâlî zannedilirdi lâkin
Bâtında hissemendi idi esrâr-ı fendi

Cedd-i a'lâsını hem-nâmı olup şâd etdi (Büyük dede Muhammed Saîd Efendi'ye atf vardır.)
Vâris-i 'ilm ü kemâlî ede ol Rabb-ı Gayûr

Çâr-yârin mededi ile denildi târîh
'Ömr-i sermedle emîn ola Muhammed Mansûr

عمر سرمدله امين اوله محمد منصور

(1270+4= 1274/ 1857)

(*Mecmûa*, AÜİF Kütüphanesi, Yazmalar Blm., nr. 36, s. 147; *Mecmûa*, AÜİF Kütüphanesi, Yazmalar Blm., nr. 36143, vr.nr. yok).

Saîd Efendi, tahsilini Kâmil Paşa Medresesi'nde babasından ders alarak ikmâl etmiş, Sâre Hatun (Sarahatun) Medresesi müderrisliğine atanmıştır. Esas şöhretini Sâre Hatun Camii'nde yaptığı tesirli vaazlarla elde eden Saîd Efendi çeşitli memuriyetlerin ardından 1913-1918 döneminde Elaziz mebusu olarak vazife yapmıştır. Merhum Sunguroğlu'nun kaydına göre âlim, fâzıl, natûk, nüktedân, hazırcevap, şen ve şâtr olan Saîd Efendi Harput'ta "Hacı Efendi" hattâ daha çok "Deli Hacı" olarak anılır. Saîd Efendi İstanbul'un 8 Safer 1337/ 13 Kasım 1918'te işgâli üzerine Halep üzerinden Harput'a dönmüş, "sultânü'l-vâizîn" olarak camilerde va'z u nasihatlerine devam etmiştir. Sesî gür ve tesirli olduğundan resmî günlerde ve çeşitli merasimlerde yapılması gereken nutuk ve duâ vazifesi ona tevdi edilirdi. Saîd Efendi'nin son yılları yokluk, hastalık ve ızdırapla geçmiştir. Âilenin başına gelen felâketlerden (kardeşi Kemâleddin Efendi'nin azli ve sürgünü, âilenin asırlık akarlarına el konulması, toprakların elden gitmesi vs.) oldukça etkilenmiş ve 28 Rebîül-âhîr 1345/ 4 Kasım 1926'da 70 yaşında vefât etmiştir. Kemâleddin Efendi sürgün sebebiyle Samsun'da olduğundan ağabeyinin cenâzesinde bulunamamış ancak yukarıdaki târîh manzûmesini yazmış ve bu manzûme ağabeyinin mezar taşına hakkedilmiştir. Ayak tarafında olduğunu zannettiğimiz o mezartaşı bugün ne yazık ki yerinden kopmuş, bilâhère mezardan bağımsız olarak toprağa yerleştirilmiş ve üzerindeki yazı da silinmiştir. Baş kısmındaki şâhidede ise şu ibâre bulunmaktadır: "Yâ Gaffâr. *Kaside-i Bürde* şârihi merhûm Ömer Na'imî Efendi ahfâdından Sultânü'l-vâizîn meb'ûs-ı esbak el-Hâc Mehmed Sa'îd Efendi merhûmun rûhuna Fâtiha - 1345." Saîd Efendi'nin bugüne intikâl etmiş bir eseri yoktur. Sunguroğlu da bu konuda mâlumat vermemektedir.

Enver Paşa yönetimindeki Osmanlı Hükûmeti 9 Cemâziye'l-âhîr 1333/ 24 Nisan 1915'te bütün vilâyetlere gönderdiği bir tebliğ ile Ermeniler'le ilgili alınan bir dizi kararın uygulanmasını istemişti. Bu kararları kapsayan kanun bilâhère Tehcir veya resmî adıyla Sevk ve İskân Kanunu olarak adlandırılacaktır. Dâhiliye Nâzırı Talat Paşa'nın emriyle bu kanunun en sıkı uygulandığı yerlerden biri de Mamuretü'l-azîz'dir. İstanbul'un işgâlinde sonra mütâreke kuvvetleri Divân-ı Harb-ı Örfî (Savaş Suçları Mahkemesi) tesis ederek sevkîyat esnasında Ermeni kabilelerin korunmadığı, onlara zulmedildiği, haksız yere öldürüldükleri, emvâl-i metrukkenin talan edildiği gibi gerekçelerle devrin bazı siyâsîlerini ve bürokratlarını yargılamışlardır. Mamuretü'l-azîz tehirci dâvâsında yargılananlar arasında Saîd Efendi de vardır. Dâvâ 2 Zilka'de 1337/ 30 Temmuz 1919'da İstanbul'da görülmeye başlanmıştır. Sanıklardan Meb'us Hacı Saîd Efendi ile Safvet Efendi'lerin dâvâ dosyaları o esnâda Harput'ta olmaları hasebiyle İstanbul'a getirilmeleri uzun zaman alacağından ayrılmıştır. Yargılamalar 21 Rebîül-âhîr 1338/ 13 Ocak 1920'de tamamlanmış, verilen kararların bir kısmı 19 Cemâziye'l-evvel 1338/ 9 Şubat 1920'de Takvîm-i Vekâyî'de neşredilmiştir. (Bu mesele hakkında daha teferruatlı bilgi için bk. Ferudun Ata, *İşgal İstanbulunda Tehcir Yargılamaları*, Ankara 2005, s. 8-17; 231-235. Saîd Efendi'nin hayatı hakkında bk. İshak Sunguroğlu, *Harput Yollarında*, II, 163-168).

Saîd Efendi öteden beri bürokrasinin içinde bulunduğu ve memleket meseleleriyle haşır neşir olduğu için siyâsî/ictimâî hâdiselere bağımsız kalmamıştır. Bunun örneklerinden biri aralarında kendisinin de bulunduğu Elaziz'in eşrâf ve ulemâsından bir grupla birlikte *İ'tisâm Mecmûası*'nın nâşiri Ahmed Şirânî'ye (v. 1361/ 1942) o sıralar oldukça tartışılan Turancılık cereyanına karşı İslâmçılığı savunan, içinde "Biz Türküz lâkin dinimizi, dilimizi hâşâ ne Türklüğe ne de dinsiz bir kavmiyete değışmeyiz!" gibi cümlelerin bulunduğu bir telgraf göndermesidir. Ahmed Şirânî mecmûanın 54. sayısında (17 Rebîülevvel 1338/ 10 Aralık 1919) "Harput'tan Bir Telgraf" başlığıyla bu telgrafi neşretmiş, bir sonraki sayıda da (24 Rebîülevvel 1338/ 17 Aralık 1919) telgrafi müsbet bir şekilde teferruatlıca değerlendirmiş ve Harput heyetine teşekkür etmiştir.

4. Yazdım **Kemâl** çıkdı *bir mısırâ'* ile târîh
Cennetde 'Adn'e gitdi Hâcî Sa'îd Efendi

جنتده عدنہ کیتدی حاجی سعید افندی

1346-1=1345 (1926)⁷⁰

c) Kısa Manzûmeler

26

[Fâ'ilâtün fe'ilâtün fe'ilün (fa'lün)]

1. Kâmil oldu sebab-i mahv-i **Kemâl**
İstemiş böyle demek Rabb-ı Celâl
2. Hangi cürmümdü ki darıtdı seni
Sâhil-i bahre kadar atdı beni
3. Etdi âlemlere rüsvâ beni Hak
Bu da bir cilve-i Hak'dır mutlak
4. Tevbe etdim sana yâ Rab tevbe
Yeter oldu bana mesken kulübe⁷¹

27

[Fe'ilâtün (fâ'ilâtün) fe'ilâtün fe'ilün]

1. Vermeseydi bize miknet Allâh
İşlemek mümkün olur muydı günâh
2. Fakat ondan diye tuğyân etmek
Uyamaz şart-ı 'ubûdiyyete pek
3. Yine müstağfir olup da diyelim
Biz kusûr etdik İlâhî n'idelim⁷²

70 İshak Sunguroğlu, *Harput Yollarında*, II, 168.

71 Kemâleddin Efendi'nin Samsun'da sürgüneyken yazdığı şiiirdir. (*Mecmûa*, AÜİF Kütüphanesi, Yazmalar Blm., nr. 36, s. 98). Kemâleddin Efendi'nin bahsettiği "Kâmil" in kim olduğunu tespit edemedik.

72 Kemâl. *Mecmûa*, AÜİF Kütüphanesi, Yazmalar Blm., nr. 36, s. 8.

خَمْسٌ بِخَمْسٍ، مَا نَقَضَ قَوْمَ الْعَهْدِ إِلَّا سَلَطَ عَلَيْهِمْ عَدُوَّهُمْ، وَمَا حَكَمُوا بِغَيْرِ مَا أَنْزَلَ اللَّهُ إِلَّا فَشَا فِيهِمُ الْقَطْرُ، وَلَا { ظَهَرَ فِيهِمُ الْفَاحِشَةُ إِلَّا فَشَا فِيهِمُ الْمَوْتُ، وَلَا طَفَقُوا الْمِكْيَالَ إِلَّا مُنِعُوا النَّبَاتَ وَأُخِذُوا بِالسِّنِينِ، وَلَا مَنَعُوا الزَّكَاةَ إِلَّا { حَيْسَ عَنْهُمْ الْقَطْرُ

“Beş şey, beş şeye sebep olur. Ahdi bozmak düşman musallat olmasına, Kur’an’a aykırı hüküm vermek fakirliğe, fuhşun ortaya çıkması ölümlerin artmasına, ölçü ve tartıda eksiklik kıtlığa, zekâtın verilmemesi kuraklığa.” hadîsinin nazmen tercümesi:

خَمْسٌ بِخَمْسٍ قَالَهَا الرَّسُولُ [1]
نَظَّمْتُهَا أَحْفَظُ إِنَّمَا مَقْبُولُ

يُسَلِّطُ الْأَعْدَاءُ بِالْبَاسِ [2]
عَلَى الَّذِي يَنْقُضُ عَهْدَ النَّاسِ

وَمَنْ بَغَرَ الشَّرْعَ كَانَ حَاكِمًا [3]
مِنْ إِفْتِقَارٍ لَا يَكُونُ سَالِمًا

إِنْ قَصَدَ الْفَاحِشَةَ الْأَنَامُ [4]
يَعْمُ فِيهَا الْمَوْتُ وَالْحِمَامُ

الْبَيْخُسُ وَالنُّقْصَانُ فِي الْمِكْيَالِ [5]
يُوجِبُ قَحْطًا شَامِلًا فِي الْحَالِ

وَمَانِعُ الزَّكَاةِ أَيْضًا لَا يَرَى [6]
قَطْرَ السَّمَاءِ نَارًا بِلَامِرًا⁷³

73 Kemâl. Hadîs-i şerîfin kaynakları için bk. Taberânî, *el-Mu'cemül-kebir* (thk. Hamdî Abdülmecid es-Selefi), Beyrut 1984, XI, 37-38 (hadîs nr. 10992); Süyûtî, *el-Câmi'üs-sağîr*, AÜF Kütüphanesi, Yazmalar Blm., nr. 36447, vr. nr. yok. Kemâleddin Efendi bu hadîsi yukarıdaki Arapça manzum açıklamasıyla birlikte *Rekâik: Hadîs-i Erbaîn Risâlesi* adlı eserine kaydetmiştir. Manzum açıklama bir yazmada daha kayıtlıdır. (*Mecmûa*, AÜF Kütüphanesi, Yazmalar Blm., nr. 38182, vr. nr. yok.) Buradaki kayıтта son mısıradaki “بلامرًا” kelimesi “بلامرًا” şeklindedir. Manzûmenin tercümesi şöyledir:

[1] Peygamber Efendimiz’in beş şey ile beş şeyin meydana geleceğine dâir sözünü nazmettim. Ezberle! Çünkü makbûl olanı budur. [2] İnsanlara verdiği sözde durmayana düşman fitne salacak (ortalığı karıştıracak) bir şekilde musallat olur. [3] Şer’atin hilâfına hükümler veren kendini fakirlikten kurtaramaz. [4] Allah’ın yasakladığı şeye (fuhşa) yönelen halkın arasında ölüm kol gezer. [5] Ölçü ve tartıda eksiklik kıtlığa yol açar. [6] Zekâtını vermeyen de gökten bir damla yağmur yağdığını göremez.

bk. Ahmet Karataş, “Harpüt Ulemâsından Müderris-Müftü Mehmed Kemâleddin Efendi’nin Rekâik: Hadîs-i Erbaîn Risâlesi”, *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy. 48 [İstanbul 2015], s. 77-78).

d) Gazeller

29

[Fâ'îlâtün fe'îlâtün fe'îlâtün fe'îlün (fa'lün)]

1. Sa'y-i tahsîl-i emel mâni'-i kâm oldu bana
Nâ-murâd olma dahi gayri murâd oldu bana
2. Nûr-ı aynım sana etmem bunu etsem de helâl
Hasret-i çeşmin ile hâb harâm oldu bana
3. Ben de düşdüm heves-i âlem-i âba nâçâr
Gerdiş-i câm-ı safâ halka-i dâm oldu bana
4. Âh ki sen gibi âhûyî şikâr edemedim
Yohsa çok murg düşüp dâmıma râm oldu bana
5. Câmî'-i aşk-ı ruh-ı yâre duhûlümde **Kemâl**
Kûhken kâmet edip Kays imâm oldu bana ⁷⁴

30

Rûsûmât Mümeyyizlerinden Hüseyin Vassâf Bey'in *Sefîne-i Evliyâ-yı Ebrâr* Nâmındaki Eserine Yazılmış Takdîrnâme:⁷⁵

[Fâ'îlâtün fâ'îlâtün fâ'îlâtün fâ'îlün]

1. Hidmet-i ebrârı îfâ eyleyüp Vassâf Beg
Bir *Sefîne* yaptı ki râğıb olan memnûn olur
2. Şubhesiz mersâ-yı kurb-ı Hakk'a vâsıfdır o zât
Rûtbe-i 'ulviyyeti gîtdikçe de efzûn olur

74 Kemâleddin Efendi bu gazeli büyük oğlu Ömer Naimî Efendi 1928'de Sandıklı'da savcı iken onun hasretiyle yazmıştır (bk. Süleyman Ateş, *Bir Ömür Böyle Geçti*, İstanbul ty., I, 106-107).

75 **Hüseyin Vassâf Efendi:** 1288/1872'de İstanbul'da doğdu. Resmî eğitim hayatını müteâkip Rûsûmât Emâneti Evrak Kalemi'nde işe başladı. Çeşitli kademelerde kâtiplik, müdürlükler yaptı. İstanbul Rûsûmât başmüdüürü iken emekli oldu. Hüseyin Vassâf Efendi Uşşâkî dergâhında seyr ü sülûkunu tamamlamış bir mutasavvıf ve bir tasavvuf târihçisidir. Büyük emekler sarfederek 1925'te tamamladığı *Sefîne-i Evliyâ-yı Ebrâr* adlı eseri günümüzde tasavvuf araştırmacılarının en önemli kaynakları arasında yer almaktadır. Eser Mehmet Akkuş ve Ali Yılmaz tarafından bugünkü harflere aktararak neşredilmiştir (İstanbul 2006). 30'un üstünde eseri bulunan Hüseyin Vassâf Efendi 1929'da İstanbul'da vefât etmiş, Rumelihisarı Kabristanı'na defnedilmiştir. Daha teferruatlı bilgi için bk. Cemal Kurnaz-Mustafa Tatçı, "Hüseyin Vassâf", *DİA*, İstanbul 1999, XIX, 18-19.

3. Dest-i ta'zîme gelince o kitâb-ı müstetâb
Kalbimiz bir hiss-i rûhânî ile meşhûn olur
4. Çok teşekkür eyleyüp hasbî du'â eyler **Kemâl**
Gâibîdür bu du'â ihlâsa da makrûn olur
5. Yâ Rab irfânda senâver ola Vassâf'ın senin
Bahr ü berr üstündeki mâdâm şu gerdûn olur ⁷⁶

31

[Mef'ûlü mefâ'ilü mefâ'ilü fe'ûlün]

1. İsneyniyeti ref' eyledi âgâh olan âdem
Dilbeste-i vahdetde fi'llâh olan âdem
2. Mihmân olarak nevbet ile zât ü sıfâta
Feyz-i ezel-i fitrîye hem-râh olan âdem
3. Varlık sıfatın yokluğa tercih ediverdi
Maksûdı gibi kendisi bî-gâh olan âdem
4. Geçmekte muhâl olduğunu anladı birden
Sahrâ-yı sivâ-zârda gümrâh olan âdem
5. Noksânı **Kemâl** eyledi hakkıyla idrâk
Dünyâsı da 'ukbâsı da Allâh olan âdem ⁷⁷

⁷⁶ *Mecûma*, AÜF Kütüphanesi, Yazmalar Blm., nr. 38182, vr. nr. yok.

⁷⁷ *Cerîde-i Sûfiyye*, nr. 24/10 (10 Zilhicce 1330/ 20 Kasım 1912), s. 8.

Kemâleddin Efendi'nin dostlarından Harputlu Abdülhamîd Hazmî Efendi'nin de "olan âdem" redifli bir gazeli vardır. Hangi gazelin nazîre olduğunu tam olarak bilemiyorsak da Hazmî Efendi'nin gazelindeki son beyitte geçen "kemâl" kelimesinden onun Kemâleddin Efendi'nin gazelini tanzîr ettiği neticesini çıkarabiliriz. Söz konusu gazel şöyledir:

1. Gayriyyeti ref' etti Hudâ-hâh olan âdem
Vahdetgeh-i üns içre ma'allâh olan âdem
2. Gördü bu merâyâda olan zât ü sıfâtı
Mihmân-ı nihân-hâne-i dergâh olan âdem
3. Sildi harem-i dildeki evsâf u vücûdu
Yokluktaki bu zevkden âgâh olan âdem
4. Attı bu sivâ nakşını ser-safha-i dilden
Her bir nefesi âh olan Allâh olan âdem
5. Bî-şüphe ki **Hazmî** yetişir evc-i **kemâle**
Bedrî gibi bir kâmile hem-râh olan âdem

("Bedrî" Kemâleddin ve Hazmî Efendilerin şeyhi olan İmam Efendi'nin mahlasıdır. Hayatı hakkında bilgi için aş. bk. 98. dipnot.) (Gazel için bk. Hayrettin Ayaz, *Divân: Harputlu Abdülhamîd Hazmî*, s. 196; Bekir Çöl,

De'âvî Nâzırı Selâmî Tâhir Bey'in Gazeline Bir Nazîredir: ⁷⁸

[Fe'îlâtün (fâ'îlâtün) mefâ'ilün fe'ilün (fa'lün)]

1. Cilvegâh-ı melâhat olmuşsun
Mefharet-bahş-ı fitrat olmuşsun
2. Devre-i hüsni ân-be-ân dolaşıp
Ay gibi sen de âyet olmuşsun
3. Senden alındı bunca zîb ü cemâl
Mâyedâr-ı letâfet olmuşsun
4. Sana meftûn olur gören âdem
Dâne-i hüsn-i hilkat olmuşsun
5. Yaralandım yeter ciğer-pârem
Yine ma'rûz-ı hiddet olmuşsun

“Bulutnu Cönk”, <https://sivasbekircol.wordpress.com/2011/05/15/bulutnu-conk>. Bekir Çöl, hususî kitaplığında bulunan bir cönkü bugünkü harflere aktararak internetteki şahsî sayfasında (blog) neşretmiştir. Ancak bu neşir okuma ve bilgi yanlışlarıyla doludur. Hazmî hakkında verilen bilgiler de gazelin şâiri olan Harputlu Abdülhamîd Hazmî Efendi'ye âit değildir. Hayrettin Ayaz neşrinde gazelin ilk kelimesi sehven “gayreti” şeklinde okunmuştur.)

78 Kemâleddin Efendi'nin Selâmî Tâhir Bey diye kaydettiği zât Mehmed Tâhir Selâm Bey (v. 1260/1844)'dir.

Uzun müddet sadâret mektupçuluğunda bulunduğu için Mektupçu Tâhir olarak da bilinen Tâhir Selâm Bey çavuşbaşılık, muhâsebecilik, rûznâmçecilik gibi vazifelerde de bulunduktan sonra 1258/1842'de De'âvî Nâzırı olmuş, bir yıl sonra azledilmiştir. *Kudûrî*, *Makâmât-ı Harîrî* ve *Mizânü'l-ede'b*'in tercümelerini yapmıştır. Ayrıca *Dîvân'ı*, *Münşeât'ı* ve *Semere-i Nihâl* adlı eseri bulunmaktadır. (bk. Fatin Dâvûd, *Hâtîmetül-eş'âr* [haz. Ömer Çiftçi], s. 227; Bursalı Mehmed Tâhir, *Osmanlı Müellifleri*, İstanbul 1342, 299; İbnülemin, *Son Asır Türk Şâirleri*, III, 1683-1685.)

İbnülemin Mahmud Kemâl Bey, Tâhir Selâm Bey'in vefâtından 64 yıl sonra (1325/1908) bir gün onun “...olmuşsun” redifli gazelinin ilk iki beytini duyunca şiir çok hoşuna gitmiş ve duyduğu iki beyitten hareketle o sıralar henüz tamâmını görmediği gazele nazîre yazmış, etrâfındaki şâirlere de nazîreler yazdırmıştır. Bilâhère gazelin tamamını bulan İbnülemin bu hikâyeye birlikte gazeli de *Son Asır Türk Şâirleri*'ne almıştır. Kemâleddin Efendi'nin de tanzir ettiği gazel şöyledir:

1. Gül gibi pür tarâvet olmuşsun
Reng ü bûdan ibâret olmuşsun
2. Seni ey nev-nihâl görmeyeli
Büyümüş serv-kâmet olmuşsun
3. Sende evvel yok idi bu vahşet
Şimdi âhû-tabî'at olmuşsun
4. Bir nigâh etmiyorsun uşşâka
Hele pek bî-mürüvvet olmuşsun
5. Hâl ü kâlınden anladım ki **Selâm**
Mazhar-ı feyz-i izzet olmuşsun

(İbnülemin, *Son Asır Türk Şâirleri*, III, 1685. Tâhir Selâm Bey'in divânının Millet Kütüphanesi'nde bulunan nüshasında [Alî Emîrî Manzum, nr. 212] 4. beyit “Hiç nigâh etmiyorsun...” şeklinde başlamaktadır [bk. vr. 15].)

6. Seni incitmesin şu nâlişler
Bir müccesem nezâket olmuşsun

7. Ne bu âh u enîn **Kemâleddîn**
Sanki nevmîd-i vuslat olmuşsun ⁷⁹

33

[Mefâ'ilün fe'ilâtün mefâ'ilün fe'ilün (fa'lün)]

Ârif Hikmet Bey'in gazeline zamânımızdaki ahvâle muvâfık bir sûretde yazdığım bir nazîredir:⁸⁰

1. Kalem vekâi'-i devrâna tercümân olalı
Sahâif üstüne âverde-i beyân olalı

79 Merhum İshak Sunguroğlu beş beytini kitabına aldığı bu nazîreyi Kemâleddin Efendi'nin Hüseyin Vassâf Bey'in bir gazeline yazdığını söylemekteyse de Kemâleddin Efendi şiirin baş tarafına aldığımız kaydı düşmüştür. bk. *Mecûma*, AÜİF Kütüphanesi, Yazmalar Blm., nr. 38182, vr. nr. yok. (Sunguroğlu'nda matla'ın ikinci mısraındaki "fitrat" kelimesi "fikret" şeklinde. a.mlf., *Harput Yollarında*, II, 174-175.)

80 Hersekli Ârif Hikmet Bey (v. 1321/ 1903) Mostar'da doğmuş, tahsilinden sonra zabıt kâtipliği, mümeyyizlik, Hukuk Dâiresi reisliği, çeşitli mahkemelerde başkanlık ve âzâlık gibi vazifelerde bulunmuştur. "Encümen-i Şuarâ" topluluğunun önde gelen şâirlerinden biri olan Ârif Hikmet Bey âdetâ nazîreler şâiridir. Nâilî'ye yirmi dokuz, Fehîm'e on altı nazîresinin bulunması, Neşâtî, Vecdî, Güftü, Nâbî, Nedîm gibi şâirlere bir çok nazîre kaleme alması bunu göstermektedir. (Hayatı ve eserleri hakkında teferruatlı bilgi için bk. *Hersekli Ârif Hikmet: Külliyyât-ı Âsâr 1: Divân* [nşr. İbnülemin Mahmud Kemâl], İstanbul 1334, s. 3-78; a.mlf., *Son Asır Türk Şâirleri*, II, 639-642; M. Kaya-han Özgül, *Hersekli Ârif Hikmet*, Ankara 1987, s. 1-59.)

Ârif Hikmet Bey, Kemâleddin Efendi'nin başlıkta bahsettiği gazeli de Muallim Nâcî'ye nazîre olarak yazmıştır. İlk olarak *Tercümân-ı Hakîkat*'de (nr. 13 Rebiülâhîr 1300/ 21 Şubat 1883, nr. 1409, s. 3) yayımlanan söz konusu gazel şöyledir:

Nişân-ı aşka gönül erdi bî-nişân olalı
Büyütdü sânmı berhem-zidâ-yı şân olalı
Zihî garâmet-i sâ mân ki oldu vasla sebeb
Açıldı tâlî'imiz sûdumuz ziyân olalı
Kapandı bahs-i esâtîr-i evvelîn-i cünûn
Dilin hikâye-i sevdâsı dâsitân olalı
O mihr-i şa'şâ'a-gîr-i sipihr-i hüsn ü bahâ
Gözümden oldu avâlim nihân ayân olalı
Gelir mi hâtıra gül-geşt-i bâğ-ı heşt-behişt
Gaminla dâğlarım reşk-i gülistân olalı
Safâ-pezir-i rehâ var mı kayd-ı mihnetden
Bu hâkdân-ı fenâ dâr-ı imtihân olalı
Fazîlet ehline her dem tahakküm-i cühelâ
Cihânda kâ'idedir tâ cihân cihân olalı
Tezâyüd eyledi **Hikmet** sözünde feyz-i kemâl
Cenâb-ı Nâcî-i üstâda hem-zebân olalı

2. Buna mümâsil olan hâdisâtı sanmam ki
Geçirmiş ola sicille cihân cihân olalı
3. Evet tebeddül ederdi hükûmet-i İslâm
Taraf taraf hulefâ sevreti 'ayân olalı
4. Fakat hilâfeti hem de şer'ati ilgâ
Eden de var mı-dı hükkâm hükmrân olalı
5. Cinâyet 'addedilirmiş tilâvet-i Kur'ân
Bir ülkede bu olur muydu müselmân olalı
6. Sezâdır etse teessüf cihân **Kemâleddîn**
Şu hâli görmedi zîrâ zamân zamân olalı
7. Bunun da **hikmetini** 'ârif olmayan bilmez
Cihân cemâl ü celâl nûruna mekân olalı ⁸¹

e) Musammatlar

34

“Dünyâ denîdir gâye-i zikrullâh ganîdir.” kelâm-ı hikmet-ittisâmî rü'yâda bir zât tarafından telakkî edilip **Hacı Hazmî Efendi** tarafından nazm edilmekle şu sûretle tahmîs ve ikmâl edilmiştir: ⁸²

Zamâne görmedi böyle yegâne mu'cize-gû

Kalem *hakikat-i icâza tercümân* olalı

(Ayrıca bk. *Hersekli Ârif Hikmet: Külliyyât-ı Âsâr 1: Dîvân* [nşr. İbnülemin Mahmud Kemâl], s. 248-249.)

Muallim Nâci'nin Mes'ûd Harâbâtı adıyla *Tercümân-ı Hakikat*'te neşrettiği

Çalıştı gerçi zebân kalbe tercemân olalı

Beyâna sığmadı aşkın belâ-yı cân olalı

matla'lı gazeli Hersekli Ârif Bey'in yanısıra Ali Rûhî, Remzi-i Tebrîzî, Âişe Süreyya, Üsküdarlı Nedîm, Sıdkî, Aşkî-i Askerî ve Yahya Kemâl gibi şâirler tarafından tanzir edilmiştir (Muallim Nâci'nin şiiri için bk. Muallim Nâci, *Yazmış Bulundum*, İstanbul 1301, s. 29-30; a.mlf., *Muallim*, İstanbul 1303, s. 10. Bu son eserde şiirleri kayıtlı şâirlerden Ârif Hikmet Bey için bk. s. 143-144; Ali Rûhî, s. 11; Remzi-i Tebrîzî, s. 25-26; Âişe Süreyya, s. 62; Üsküdarlı Nedîm, s. 83-84; Sıdkî, s. 154, 220; Aşkî-i Askerî, s. 164. Yahya Kemâl'in gazeli için bk. *Eski Şiirin Rüzgârıyla*, İstanbul 1962, s. 37-38). Fevziye Abdullah Tânel, *Türkiyat Mecmuası*'nda (X [İstanbul 1953]) neşrettiği “Muallim Nâci ile Recâizâde Ekrem Arasındaki Münâkaşalar ve Bu Münâkaşaların Sebep Olduğu Edebi Hâdiseler” adlı makalesinde Nâzım Paşa'nın *Muhâtaba* adlı eserinin 44. sayfasına atıfta bulunarak onun da Muallim Nâci'nin söz konusu gazelini tanzir ettiğini söylemekteyse de ilgili eserde bu gazel veya bu gazelle ilgili bir ifâdeye rastlayamadık (Mehmed Nâzım Paşa [Florinalı Nâzım], *Muhâtaba, I-II*, Kostantiniyye 1316, Dersâdet 1328).

⁸¹ *Mecmûa*, AÜİF Kütüphânesi, Yazmalar Blm., nr. 38182, vr. nr. yok.

⁸² Hacı Hazmî Efendi hakkında bilgi için bk. 63. dipnot.

[Mef'ûlü mefâ'îlü mefâ'îlü fe'ûlün]

1. Bir zât ki irfân ile mümtâz ü senidir
Her bir sözü makbûl sözün en hasenidir
Bak bak ne diyor sıhhati gâyet alenidir

*Dünyâ nazar-ı ehl-i hakikatde denidir
Halkından anın gâye hemân zikr-i Ganîdir*

2. İnsân ona derler ki olup sırrına mazhar
Dâim ola Hak zikri ile kalbi münevver
Dünyâyı göre geçmek için bir kuru ma'ber

*Kâmilidir o kim kasdı Hak olmakla berâber
Münkâdı reh-i şer'-i Resûl-i Medenîdir⁸³*

35

Kemâleddin Efendi'nin Gelibolulu Âlî'nin aşağıdaki beytinden sonra "Tarz-ı 'âciziden 'ilâve edilen de şudur" diyerek yazdığı beyit:⁸⁴

[Mefâ'îlün mefâ'îlün mefâ'îlün mefâ'îlün]

*Habîbin sev takarrubsa murâdın Hakk'a ey Âlî
Rakîb olmak gibi Allah'a rengîn intisâb olmaz*

Şu sûretle rakîbin Hak olunca korkma dúzahdan
Cinân-ı vuslata bundan güzel râh-ı savâb olmaz⁸⁵

83 *Mecmûa*, AÜİF Kütüphanesi, Yazmalar Blm., nr. 38182, vr. nr. yok. Hazmî'nin kit'ası için ayrıca bk. Hayrettin Ayaz, *Harputlu Abdülhamîd Hazmî: Divân*, s. 119.

84 Gelibolulu Mustafa Âlî (v. 1008/1600) çok sayıda manzum-mensur eser vermiş bir Osmanlı müellifidir. Billhassa *Künhül-ahbâr*'ı en önemli eseri sayılmaktadır. Hayatı, eserleri, karakteri, edebî yönü hakkında kıymetli bilgiler için bk. Bekir Kütükoğlu-Ömer Faruk Akün, "Âlî Mustafa Efendi", *DİA*, İstanbul 1989, II, 414-421.

85 *Mecmûa*, AÜİF Kütüphanesi, Yazmalar Blm., nr. 36, s. 150. Gelibolulu Âlî'ye âit olan ilk beyit için bk. Bursalı Mehmed Tâhir, *Osmanlı Müellifleri*, III, 86; İsmail Hakkı Aksoyak, *Gelibolulu Mustafa Âlî'nin Divanları*, Harvard University 2006, II, 110.

36

Emîn Paşazâde Kemâl Beg'in⁸⁶ Bir Gazeline Mutarref Tahmîsdir:

[Mef'ûlü mefâ'ilü mefâ'ilü fe'ûlün]

1. *Âlemleri tenvîr eder envâr-ı kemâlin*

Şâma eremez şu'le-i eshâr-ı kemâlin
 Şevk-âver olur gönlüme didâr-ı kemâlin
 Mümkün olamaz 'âleme ızhâr-ı kemâlin

*Her zerrede meşhûd olur âsâr-ı kemâlin*2. *İdrâk edemez künhünü erbâb-ı 'ukûl âh*

Yok dâire-i vâsfa ebvâb-ı duhûl âh
 Tercihde 'âciz kalır ashâb-ı kabûl âh
 Dembeste-i hayret olur elbâb-ı fuhûl âh

*Âkılleri mecnûn eder esrâr-ı kemâlin*3. *Dûçâr-ı zevâl olmada her mîhr-i fîrûzân*

Âfâkın olur mâhı dahi mâil-i noksân
 Dikkat ile 'atf eylese enzârını insân
 Evsâf-ı kemâli göremez kimseye şâyân

*Kâbil mi 'aceb kâmile inkâr-ı kemâlin*4. *Pür zemzeme her şâm ü seher gülşen-i âfâk*

Takdir ediyor 'aczi ile elken-i âfâk
 Tahrîr ediyor hâme-i tarh efgan-i âfâk
 Âvâz ile tolmuş yine pîrâmen-i âfâk

Tekbîr ediyor şânını ezhâr-ı kemâlin

86 Bu zât İbnülemin Mahmud Kemâl İnal'dır (v. 1376/ 1957). İbnülemin'in Efendigil âilesiyle irtibatı çocukluğunu yanında geçirdiği akrabası ve çok hürmet duyduğu büyüğü Arapgirli Sadrazam Yusuf Kâmil Paşa'nın (v. 1293/1876) Kemâleddin Efendi'nin babası Abdülhamîd Hamdî Efendi'ye gösterdiği yakın alâka sebebiyledir. Bu alâkaya İbnülemin de kayıtsız kalmamış, hem Abdülhamîd Hamdî Efendi hem de oğlu Kemâleddin Efendi ile dostluk kurmuş, Yusuf Kâmil Paşa ile beraber o sıralar Harput'a bağlı bir kazâ olan Arapgir'i ziyaretlerinde Harput'a da uğramışlar ve Efendigil âilesini ziyaret etmişlerdir. İbnülemin Efendi'nin hem Abdülhamîd Efendi hem de Kemâleddin Efendi ile dostlukları ömür boyu devam etmiştir. (Daha geniş bilgi için bk. İbnülemin, *Sona Asır Türk Şiirleri*, I, 533-534; Ahmet Karataş, "Harput Ulemâsından Müderris-Müftü Mehmed Kemâleddin Efendi", s. 32. İbnülemin'in hayatına dair teferuatlı bilgiler için bk. Hüseyin Vassâf, *Kemâlî'l-Kemâl: Bir Eski Zamân Efendisi İbnülemin Mahmud Kemâl* [haz. Fatih M. Şeker-İsmail Kara], İstanbul 2009; Ömer Faruk Akün, "İbnülemin Mahmud Kemâl", *DİA*, İstanbul 2000, XXI, 249-262.)

5. *Ta'tîr-i meşâm etmede 'uşşâk-ı hakîkat*

Tebcîl olunur şükr ile Hallâk-ı hakîkat
Hakkâ ki safâ sürmede müştâk-ı hakîkat
Hoş-bû ile pürdür bugün âfâk-ı hakîkat

Feyz-âver olur nefha-i gülzâr-ı Kemâlin ⁸⁷

37

Hazmî Efendî'nin Bir Kıt'asını Tahmîs

⁸⁸ {الصُّوفِيَّ كَاتِبًا بَائِنًا}

[Fe'ilâtün fe'ilâtün fe'ilâtün fe'ilün]

Gerçi zâhirde habersiz gibi bâindirler
Fakat Allâh ile her hâlde kâindirler
Mâsivâ hubbına bi'l-cümle mübâyindirler

Sâminî erleri her maksadı zâmindirler ⁸⁹

Tekye-i 'aşka gelüp sıdk ile Allâh diyene

Hakk'a rabt eyle hemân rişte-i fikr ü 'azmi
Koma nâbûd ola silkindeki zann ü cezmi
Ara bulmak için âfâk ile sadr-ı bezmi

Yed-i imdâd ü 'inâyet uzadırlar Hazmî ⁹⁰

Âteş-i derd-i îlâhî'ye düşüp âh diyene ⁹¹

⁸⁷ Mehmed Kemâleddin Harputî. *Hazîne-i Fünûn*, III/17 (28 Rebiülâhir 1313/ 18 Ekim 1895), s. 138-139.

⁸⁸ İmam Rabbânî'ye atfedilen bu söz Nakşîliğin esaslarından sayılmakta olup kişinin bedenen halkla, kalben Hak'la olması gerektiğini anlatır. (bk. İmam Rabbânî, *ed-Dürerü'l-meknûnâti'n-nefîse*, İstanbul 2002, s. 55.)

⁸⁹ [**Kemâleddin Efendi:**] E'âzım-ı meşâyih-ı Nakşibendiyye-i Hâlidîyye'den Paluvî Hâce Mahmûd Sâminî Hazretleri'dir.

Baskıda sehven "Nâminî" olarak çıkan "Sâminî" XIX. asrın önde gelen Nakşî-Hâlidî meşâyihından olup Kemâleddin Efendî'nin şeyhi İmam Efendî'nin mürididir. Doğum târihi belli olmayan Mahmud Sâminî Hazretleri Ma'mûretü'l-aziz (Elazığ)'ın Palu ilçesinde doğmuş, Mevlânâ Halid Bağdadî'nin (v. 1242/1827) halifelerinden olan Ali Septî Efendî'den (v. 1287/1870) icâzet almış 1315/1898'de Palu'da vefât etmiştir. Sâminî Efendî şeyhi Ali Sebti Efendî ile beraber Hâlidîliğin bölgede yayılmasına öncülük eden zevâttandır. (Hayatı ve menâkıbı hakkında bk. Abdulkadir Kiyak, *Elazığ ve Yöresinde Ziyaret Fenomeni Üzerine Bir Din Bilimi Araştırması*, [doktora tezi, 2010], Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 238-240.)

⁹⁰ [**Kemâleddin Efendi:**] Ma'mûretü'l-aziz vilâyeti Nâfîa kâtibi 'Abdülhamîd Hazmî Efendî.

⁹¹ *Cerîde-i Sûfiyye*, nr. 24/10 (10 Zilhicce 1330/ 20 Kasım 1912), s. 8. Hazmî'nin kıt'ası için ayrıca bk. Hayrettin Ayaz, *Harputlu Abdülhamîd Hazmî: Divân*, s. 283. Bu neşirde üçüncü mısradaki "uzadırlar" kelimesi "üzredirler" şeklindedir.

Emîn Paşazâde Kemâl Beg'in Na't-i Şerîfine Mutarref Tahmîsdir:

[Fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün]

1. Hâdisât-ı dehre dâim hasr eden efkârını

Âlemin seyr eyleyen bî-sûd olan bâzârını
İnkılâb-ı çerh-i dûna 'atf eden enzârını
Tünd-bâdıyla zamânın bozmayan etvârını

*Kâinâtın keşf eder hiç şüphe yok esrârını***2. Şân-ı 'âlû'l-'âlini her lahza tekbîr eylerim**

Âyet-i sun'ın görüp hürmetle tefsîr eylerim
Çeşm-i 'ibretle bakıp tekrîm ü tevfir eylerim
Hâl ü kâl-i 'acz ile tahsîn ü tevkîr eylerim

*Ben temâşâ eyledikçe sâni'in âsârını***3. Eylemişken *len terânî* bangi Mûsâ'yı hamûş⁹²**

Etdi 'akl u fikrimi âzâde-i idrâk ü hûş
Feyz-i 'aşkın gönlüme bahş eyledi cûş u hurûş
Kat'-ı ümmîd eylemez ayrılmaz ammâ çeşm ü gûş

*Dil yine eyler temennî rü'yet-i didârını***4. Ahmedîyim tâlib-i didârı olsam çok mudur**

Âşık u dildâde-i reftârı olsam çok mudur
Bendesiyim mahrem-i esrârı olsam çok mudur
Cân u dilden mâil-i ruhsârı olsam çok mudur

Dîde-i hakbîn ki dâim seyr eder envârını

92 *len terânî*: "Beni göremezsin!" (Hz. Mûsâ'nın Tûr'da Cenâb-ı Hakk'a "Rabbim, bana görün, sana bakayım!" diye yalvarması üzerine Allah Teâlâ'nın verdiği cevap.) el-A'râf 7/143.

5. Bir ilâhî nağmedir gûş eyleyen bîdâr olur

Feyz-i te'sîriyle insân vâkîf-ı esrâr olur
Ger işitse Kays-ı Mecnûn 'âkil ü hüşyâr olur
Anlayanlar vecd alır her hâli 'ibredâr olur

Şâ'ir-i vahdet-şînâsın şî'r-i hikmet-bârını⁹³

f) Kıt'alar

39

[Na't]

وَأَحْسَنُ مِنْكَ لَمْ تَرَ قَطُّ عَيْنٍ

وَأَجْمَلُ مِنْكَ لَمْ تَلِدِ النَّسَاءُ

خُلِقْتَ مُبَرَّأً مِنْ كُلِّ عَيْبٍ

كَأَنَّكَ قَدْ خُلِقْتَ كَمَا تَشَاءُ⁹⁴

[Mefâ'ülün mefâ'ülün fe'ülün]

Eyâ fahr-i rusûl senden güzel zât
Ne göz görmüş ne toğmuş kimse heyhât
Murâdın üzre sanki halk olundun
Bir 'aybın olmadığı[n] eyler isbât⁹⁵

93 Kemâleddin Harputî. *Hazîne-i Fünûn*, III/19 (12 Cemâziyelevvel 1313/ 31 Ekim 1895), s. 151.

94 Bu kıt'a şâir sahâbilerden Hassân b. Sâbit'e âittir. bk. *Divânu Hassân b. Sâbit* (haz. Abdülemîr Ali Mühennâ), Beyrut 1994, s. 21. Kıt'a Üsküdarlı Zakirbaşı Ali Efendi tarafından rast makamında bestelenerek tekkelerde okunmuş, bazı hattatlar tarafından ise hutût-ı mütenevvia ile yazılarak çeşitli mekânların duvarlarını süslemiştir.

95 Kemâleddin Harputî. *Ceride-i Sûfiyye* nr. 24/18 (4 Rebîülâhir 1331/ 13 Mart 1913), s. 8.

40

**İstanbulu Mir'âtzâde Şevkî Beyefendi'nin Âyîne-i Hakikat
adındaki eserine karşı tasvîr ve tahrîr ettiğim vecîz bir
takdîrnâme-i 'abd-i 'âcizdir:** ⁹⁶

[Mef'ûlü fâ'ilâtün mef'ûlü fâ'ilâtün]

Bak gösterir edersen 'atf-ı nigâh-ı dikkat
Hakkıyla hakkı yâ hû *Âyîne-i Hakikat*
Meşkûr ola İlâhî Şevkî Bey'in bu sa'yi
Mir'ât-ı hulkı zîrâ tenvîre etdi himmet

25 Teşrîn-i Evvel [1]927 ⁹⁷

41

[Müstef'ilün fe'ûlün müstef'ilün fe'ûlün]

Allâh ise murâdın te'mîn edip huzûru
İhlâs ile be-her gün dergâh-ı Şeyh'e gel git
Gülzâr-ı Sâminî'den bedrû'l-büdûr Bedrî
Mekşûf olur cihâna sa'y eyle sen de seyr et ⁹⁸

96 Mir'âtzâde Şevkî Bey ve eseri hakkında maalesef bilgi bulamadık.

97 Ma'mûretü'l-'azîz Vilâyeti Merkez Müftisi Kemâleddin. *Mecmûa*, AÜİF Kütüphanesi, Yazmalar Blm., nr. 38182, vr. nr. yok.

98 Müftî-i Vilâyet Kemâleddin Harputî. Kemâleddin Efendi bu kıt'ayı şeyhi İmam Efendi'yi medih sadedinde yazmıştır. Üçüncü mısradaki Sâminî, İmam Efendi'nin şeyhi olan Mahmud Sâminî'dir (hayatı ile ilgili bk. 89. dipnot). Bedrî, İmam Efendi'nin mahlası; *Gülzâr-ı Sâminî* ise "Sâminî'nin gül bahçesi" mânâsı dışında İmam Efendi'nin tasavvufî sohbetlerinden oluşan kitabının adıdır.

Osman Bedreddin Efendi 1274/1857-1858'de Erzurum'da doğmuştur. 93 Harbi'ne (1293/ 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı) tabur imamı olarak iştirâk ettiği için İmam Efendi diye meşhur olmuştur. 1343/ 1924'te Harput'ta vefât etmiş, tespit edilebilen şiirleri, sohbetleri ve mektupları *Sohbetnâme*, *Gülzâr-ı Sâminî: Sohbetler* ve *Gülzâr-ı Sâminî: Mektûbât* gibi adlarla bugünkü harflere aktararak neşredilmiştir. (Daha teferruatlı bilgi için bk. Osman Bedreddin Erzurumî, *Gülzâr-ı Sâminî: Sohbetler*, İstanbul 1993, I, 17-39; İshak Sunguroğlu, *Harput Yollarında*, II, 268-271; Günerkan Aydoğmuş, *Harput Kültüründe Din Âlimleri*, s. 129-149.)

(Kıt'a için bk. *Gülzâr-ı Sâminî: Mektûbât*, İstanbul 2006, II, 690.)

42

**Kemâleddin Efendî'nin Mahmûd Sâmîni Efendî'nin
Türbesi İçin Yazdığı Kıt'a:**

[Mefâ'îlün mefâ'îlün mefâ'îlün mefâ'îlün (fe'ilün)]

Edin ta'zîm ile dâim ziyâret eyyühe'l-uşşâk
Cenâb-ı gavs-ı a'zam Sâmîni'nin merkadidir
Teveffuk eylemişdir şübhesiz ekbere zâiri
Tarîk-i Nakşbendî mürşidinin erşedidir ⁹⁹

43

Ve li'ş-Şihâb:¹⁰⁰

قَبِيلَ يَدِ الْحَيْرَةِ أَهْلَ التَّقَى

وَلَا تَخَفَنَّ طَعَنَ أَعَادِيهِمْ

رِيحَانَةَ الرَّحْمَنِ عِبَادَهُ

وَشَمَّهَا لَكُمْ أَيَادِيهِمْ ¹⁰¹

Nazmen Tercümesi:

[Fâ'ilâtün fâ'ilâtün fa'ilün]

Ehl-i takvâ destini takbîl kıl
Korkma reddet ta'n ederse hasm-ı bed
Ârif[ân] reyhâne-i Rahmân'dır
Anları şemm etmedir takbîl-i yed ¹⁰²

99 Üçüncü mısraın sonundaki "zâiri" kelimesi metinde "zâidi" şeklindedir. Ancak bu okuyuş mısraın mânâsına uymamaktadır. bk. *Gülzâr-ı Sâmîni: Mektûbât*, II, 694.

100 Kemâleddin Efendî'nin kıt'asını nazmen tercüme ettiği "Şihâb", Mısırlı müfessir, fakih ve edib Şihâbüddin Ahmed b. Muhammed b. Ömer el-Hafâci (v. 1069/1659)'dir. Hafâci'nin ilim öğrenmek için seyahat ettiği şehirler arasında Mekke ve Medîne'den sonra İstanbul vardır. Burada Hoca Sadeddin Efendi, Ganizâde Nâdiri, Azmizâde Hâlet gibi çok yönlü âlimlerden istifade etmiş ve hüsn-i kabul görerek önce Rumeli kadılığına bilâhère de Üsküp ve Selânik kadılıklarına atanmıştır. En son kazasker olarak Mısır'da vazife yapan Hafâci çeşitli dedikodular sebebiyle azledilince ömrünü eser yazmakla geçirmiştir. Tabakât, edebiyat, dil, tefsir sâhasında yazdığı eserler şöhret bulmuş, bunların birçoğu basılmıştır. Ulemânın yakın alâkasına mazhar olması bakımından *Înâyetü'l-Kâdi ve kifâyetü'r-Râzi 'alâ Tefsiri'l-Beyzâvi* adlı *Envârü't-tenzil* (Beyzâvi) hâşiyesi ile *Nesimür-riyâz fi şerhi Şifâi'l-Kâdi 'iyâz* adlı hacimli eseri diğerlerine nazaran daha revâc bulmuştur. (Daha geniş bilgi için bk. Ali Şâkir Ergin, "Hafâci", *DİA*, İstanbul 1997, XV, 72-73.)

101 Kıt'a için bk. el-Hafâci, *Divân*, yy., ty., s. 159; a.mlf., *Înâyetü'l-Kâdi ve kifâyetü'r-Râzi 'alâ Tefsiri'l-Beyzâvi* (Hâşiyetü'ş-Şihâb 'alâ Tefsiri'l-Beyzâvi), Kahire 1283, s. 6 (ek kısım).

102 Kemâleddin Harputî. *Ceride-i Süfiyye* nr. 24/7 (18 Şevvâl 1330/ 30 Eylül 1912), s. 7.

44

قَلْبِي وَطَرْفِي ذَا يَسِيلُ دَمًا وَذَا
 دُونَ الْوَرَى أَنْتَ الْعَلِيمُ بِجَرْحِهِ
 وَهُمَا بِحَبِّكَ شَاهِدَانِ وَإِنَّمَا
 تَعْدِيلُ كُلِّ مِنْهُمَا فِي جَرْحِهِ¹⁰³

[Fe‘ilâtün fe‘ilâtün fe‘ilâtün fe‘ilün]

Dil-i hûn-pâş ile şu dîdelerim gerçi benim
 Sıdkıma da‘vî-yi mihrinde iki şâhiddir
 Bu ‘acebdir ki o şâhidlerim[in] ta‘dîli
 ‘Alenen zâhir olan cerhlerine ‘âiddir¹⁰⁴

45

الهِ لَسْتُ لِلْفِرْدَوْسِ أَهْلًا
 وَلَا أَقْوَى عَلَيَّ نَارِ الْجَحِيمِ
 فَهَبْ لِي تَوْبَةً وَاعْفِرْ ذُنُوبِي
 فَإِنَّكَ عَافِرُ الذَّنْبِ الْعَظِيمِ¹⁰⁵

[Fe‘ilâtün (fâ‘ilâtün) fe‘ilâtün fa‘lün]

Değilim lâyık-ı cennet yâ Rab
 Dûzaha karşı da ‘aczim zâhir
 Tevbe etdir de beni ‘afv eyle
 Sensin ‘isyân-ı ‘azîmi ğâfir¹⁰⁶

103 Bu mısralar Mecdüddin Ebü Abdillâh b. ez-Zâhir el-İrbilî el-Hanefî’ye (v. 677/1278) âittir. Fakîh, edîb, dil ve nahiv âlimi olan bu zât Şam’da devrinin meşhur ulemâsından eğitim almış, Mısır, Erbil ve Bağdat’ta müderrislik yapmış, çok sayıda talebe yetiştirmiştir. Kaynaklarda onun faziletli, dürüst, güvenilir bir zât olduğu vurgulanmıştır. Eserleri arasında en meşhuru *Divân*’dır. (bk. Şemseddin Ebü Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehabi, *Târîhu’l-İslâm ve vefeyâtî’l-meşâhiri ve’l-a’lâm* [thk. Beşşâr Avvâd Ma’rûf], Beyrut 2003, XV, 345; Celâleddin Süyûtî, *Kitâbü Buğyetî’l-vu’ât fi tabakâti’l-lügaviyyin ve’n-nuhât* [thk. Muhammed Ebül-fazl İbrâhîm], Lübnan 1979, I, 37; Salâhaddin Halil b. Aybek es-Safedî, *Kitâbü’l-vâfi bi’l-vefeyât*, Beyrut 2000, II, 87-88; *Divânu İbni’z-Zâhir el-İrbilî*, yy. ty., s. 38; İbn Hicce el-Hamevî, *Hizânetü’l-edeb ve ğâyetü’l-ereb*, Kahire 1291, s. 265; Selâhaddin Muhammed b. Şakîr el-Kütübî ed-Dârânî, *Fevâtü’l-vefeyât*, yy., 1282, II, 220.)

104 Kemâl. *Mecmûa*, AÜİF Kütüphânesi, Yazmalar Blm., nr. 38182, vr. nr. yok.

105 Kıt’a, Abbâsî döneminin meşhûr şâirlerinden Ebü Nüvâs (v. 198/814)’a atfedilmekteyse de Ebü Nüvâs’ın divânının incelediğimiz neşirlerinde buna rastlayamadık (*Divânü Ebî Nüvâs*, Kâhire 1898; a.g.e., Beyrut ty.). Kemâleddin Efendi’nin mecmûasında manzum tercüme ile birlikte kıt’anın aslı da yer almaktadır.

106 Li-nâzîmihi Kemâleddin el-Harputî el-Müftî ‘ufiye ‘anh. *Mütenevvi’ Duâ ve Nüşhalar Mecmûası*, AÜİF Kütüphânesi, Yazmalar Blm., nr. 89, vr. nr. yok.

46

أَذَانُ الْمَرْءِ حِينَ الطَّفْلِ يَأْتِي
وَتَأْخِيرُ الصَّلَاةِ إِلَى الْمَمَاتِ
دَلِيلٌ أَنَّ مَحْيَاهُ قَلِيلٌ
كَمَا بَيَّنَّ الْأَذَانَ إِلَى الصَّلَاةِ¹⁰⁷

[Mefâ'ilün fe'ilâtün mefâ'ilün fe'ilün]

Velâdetinde ezânı okunması kişinin
Namâzı hâl-i memâtına olması te'hîr
Hayâtının bir ezânla namâz beyni kadar
Kalil olmasına oldu bir delil-i kebîr¹⁰⁸

47

إِذَا مَا تَجَلَّى الْحَقُّ مِنْ غَيْبِ ذَاتِهِ
تَلَّاشَى وَوُجُودُ الْغَيْرِ حَقًّا بَلَّ شَكَّ
وَوَطَّاحَ حِجَابِ الْكُؤُنِ فِي كُلِّ مَشْهَدٍ
فَنَزَّهَ وَوُجُودُ الْحَقِّ مِنْكَ عَنِ الشَّرِّكِ¹⁰⁹

107 Bu kıt'a bazı eserlerde Ebu'l-Atâhiyye (v. 213/826)'ye atfen, çeşitli müntehablarda ise müellifi belirtilmeksizin "فَقَالَ بَعْضُهُمْ" "فَقَالَ الشَّاعِرُ" "فَقَالَ أَحَدُ الشُّعْرَاءِ" gibi kayıtlarla yer almaktadır. Ebu'l-Atâhiyye'nin *Divân*'ında bu kıt'a yoktur (bk. *Divânü Ebü'l-Atâhiyye*, Beyrut 1886; *Ebü'l-Atâhiyye eş'âruhu ve ahhâruhu* [thk. Şükrî Faysal], Kahire 1965). Kıt'a için bk. Sâlih b. Mukbil el-Asîmî et-Temîmî, *el-Vicâze fi istismâr'il-vakti ve'l-icâze*, Riyad, ty, s. 26). *Ceride-i Sûfiyye*'de ikinci mısradaki "وَتَأْخِيرُ" kelimesi "وَتَأْخِرُ" şeklinde çıkmıştır.

108 Kemâleddin Harputî. *Ceride-i Sûfiyye* nr. 24/13 (23 Muharrem 1331/ 2 Ocak 1913), s. 9.

109 Kıt'a Muhammed Ebül-Mevâhib el-Mâlikî eş-Şâzelî el-Vefâî (v. 882/1477)'ye nisbet edilmiştir. Nisbelerinden de anlaşılacağı üzere sûfî bir âlim olan bu zât 820/1417'de Tunus'ta doğmuş, iyi bir eğitim göyerek zahiri ve bâtinî ilimlerde merite katetmiş, Kahire'de Câmî'atü'l-Ezher'e yakın bir yerde bulunan tekkesinde yüzlerce mürid yetiştirmiş ve burada vefât etmiştir. İbn Zuğdân olarak da bilinen ve "kenzü'l-ârifin, alemü'z-zâhidîn" diye tavsîf edilen Ebül-Mevâhib'in tabakât kitaplarında ahlâkı, seciyesi, fazileti, sohbetleri, tesiri ile ilgili rivâyetler ve menâkıb anlatılmaktadır. Ebül-Mevâhib'in bir çok eseri arasında özellikle *el-Ezkiyâ fi ahhâr'il-evliyâ*, *Mevâhibü'l-ma'ârif*, *Buğyetü's-suâl an merâtibi ehli'l-kemâl*, *Kavânînu hikemil-işrâk ilâ sûfiyyeti cemî'il-âfâk* çok rağbet görmüştür. (Hayatı hakkında daha teferruatlı bilgiler için bk. Abdülvehhâb eş-Şa'rânî, *et-Tabakâtü'l-kübrâ* [thk. Ahmed Abdurrahîm es-Sâiyih-Tevfik Ali Vehbe], Kahire 2005, II, 135-162; İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-zeheb fi ahhâri men zeheb* [thk. Abdülkâdir el-Arnaut-Mahmûd el-Arnaut], Beyrut 1993, IX, 502-503; Ömer Rızâ Kehhâle, *Mu'cemül-müellifin*, Beyrut 1993, III, 100. Kıt'a için bk. Şa'rânî, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, II, 142.)

Nazmen Tercümesi:

[Fe'îlâtün (fâ'îlâtün) fe'îlâtün fe'îlün (fa'lün)]

Gayb-ı zâtından eğer etse tecelli Settâr
 Mütelâşî olur elbette vücûd-ı ağıyâr
 Cümle meşhedde düşer idi hicâb-ı kevni
 Hakk'ı tenzih ede gör şirk ile senden her bâr ¹¹⁰

48

[Mefâ'îlün mefâ'îlün fe'ûlün]

Bu dünyâ çok yaşamış bir kocadır
 Benim babam hoca oğlu hocadır
 Nasihatler ki kâr etmez oldu
 Bu gidişin aceb sonu nicedir ¹¹¹

49**Türbe-i Hazret-i Mevlânâ'yı ziyâret ettiğim vakitte yazılmışı:**

[Fe'îlâtün (fâ'îlâtün) fe'îlâtün fe'îlün (fa'lün)]

Dergeh-i Hazret-i Mevlânâ'ya
 Yüz sürenlere karışdım saf saf
 Beni de bendeliğe etse kabûl
 Tâ ebed müftehir eyler ne şeref ¹¹²

50

[Fe'îlâtün (fâ'îlâtün) fe'îlâtün fe'îlâtün fe'îlün (fa'lün)]

Gark-ı nûr etdi gelip şehrimizi mâh-ı sıyâm
 Geliniz söyletelim biz dahi parlak parlak
 Ramazânda yürümez kâ'ide-i şürb-i müdâm
 Bâri çay nûş edelim şevk ile bardak bardak ¹¹³

110 Kemâleddin Harputî. *Ceride-i Süfiyye* nr. 54 (17 Şa'bân 1331/ 22 Temmuz 1913), s. 72.111 *Mecmûa*, AÜİF Kütüphânesi, Yazmalar Blm., nr. 37019-20, arka kapak zahriyesi.112 Müftî Kemâleddin. *Mecmûa*, Ankara Üniversitesi Kütüphânesi Yazmaları, nr. 38182, vr. nr. yok.113 *Mecmûa*, AÜİF Kütüphânesi, Yazmalar Blm., nr. 36, s. 151.

51

[Fe‘ilâtün fe‘ilâtün fe‘ilün]

Sûfiyâne yazılan bu eserim
Görünür gerçi birazca muğlak
Fakat im‘ân-ı nazar eylemeli
Anlaşılmaz da değildir mutlak ¹¹⁴

52

يَا سَيِّدِي إِنَّ جَرِيَّ مِنْ مَدْمَعِي وَدَمِي
لِللَّعِينِ وَالْقَلْبِ مَسْفُوحٌ وَمَسْفُوكٌ
لَا تَخَشَّ مِنْ قُودٍ يَقْتَصُّ مِنْكَ بِهِ
فَالْعَيْنُ جَارِيَةٌ وَالْقَلْبُ مَمْلُوكٌ ¹¹⁵

[Fe‘ilâtün (fâ‘ilâtün) fe‘ilâtün fe‘ilâtün fe‘ilün (fa‘lün)]

Dil-i gamgîn ile dîdemden eğer mevlânâ
Yaş akıp hûn-ı hazîn olsa da her dem mesfûk
Havfnâk olma tasasından anın çünkü sana
Dîdemiz câriyedir kalbimiz ‘abd-i memlûk ¹¹⁶

114 Kemâleddin Efendi'nin *Kasîde-i Münferice'nin Tahmîsiyle Berâber Türkçe Şerhidir* adlı eserinin dış kapağına kaydettiği kıt'asıdır.

115 Arapça kıt'a İbnü'l-Mürâhhl, İbnü'l-Vekil, İbnü'l-Hatîp gibi ünvânlarla bilinen Şâfiî fakîhi Sadreddin b. el-Vekîle (v. 716/1317) aittir. Dimyât'ta (Mısır) doğan, Şâm'da devrin en meşhur hocalarından dersler alarak yetişen İbnü'l-Vekil büyük bir âlim ve adından söz ettiren bir edîbtir. Şâm'da ve Kahire'de müderrislik, Dârülhadîs meşihatlığı gibi vazifelerde bulunmuş, o dönemde İbn Teymiyye ile revâc bulan Selefi düşünceye karşı Eş'arî akîde anlayışını savunarak hem ulemânın hem de halkın takdirine mazhar olmuştur. Şâfiî fikhî ve usûlü yanısıra hadîs, kelâm, felsefe ve tıpta da iyi bir birikime sahip olduğu rivâyet edilen müellifin eserleri arasında *el-Eşbâh ve'n-nezâir*, *Şerhu'l-Ahkâm*, *Tirâzü'd-dâr* bulunmaktadır. Hayatı hakkında daha teferruatlı bilgi için bk. Bilal Aybakan, "İbnü'l-Vekil", *DİA*, İstanbul 2000, XXI, 237-238. Kıt'a için bk. İbn Hicce el-Hamevî, *Hizânetü'l-edeb ve gâyetü'l-ereb*, s. 314; Bahâüddin Muhammed b. Hüseyin b. Abdissamed el-Âmilî, *el-Keşkül* (thk. Muhammed Abdülkerim en-Nemri), Beyrut 1998, I, 82.

116 Kemâl. *Mecmûa*, AÜF Kütüphanesi, Yazmalar Blm., nr. 38182, vr. nr. yok.

53

{الشُّغْلُ هُوَ عَدَمُ الشُّغْلِ وَ عَدَمُ الشُّغْلِ هُوَ الشُّغْلُ} ¹¹⁷

[Mef'ûlü mefâ'îlü mefâ'îlü fe'ûlün]

Şuğlün 'ademi şuğl imiş ey sâlik-i makbûl
Fâriğler olur ya'nî Hudâ'sı ile meşgûl
Şuğlü 'adem ile 'ademi şuğl ile tefsîr
Eslâfdan olmuş bize îhâm ile menkûl ¹¹⁸

54

Bir Manzûme-i 'Arabiye ve Tercümesi

وَيَمْنَعُنِي الشُّكُوى إِلَى النَّاسِ أَنِّي

عَلِيلٌ وَمَنْ أَشْكَو إِلَيْهِ عَلِيلٌ

وَيَمْنَعُنِي الشُّكُوى إِلَى اللَّهِ أَنَّهُ

عَلِيمٌ بِمَا أَلْقَاهُ قَبْلَ أَقْوَالِ ¹¹⁹

[Fe'ilâtün (fâ'ilâtün) fe'ilâtün fe'ilâtün fe'ilün (fa'lün)]

Halk-ı 'âlem de benim gibi bütün 'âcizdir
Sözüme söylemeden 'ilm-i İlahî şâmil
İşte nice şu iki hâl-i kavî hâcizdir
Halk ile Hâlık'a şekvâ edemem el-hâsıl ¹²⁰

117 Temel kaynaklarda kime âit olduğu belirtilmeyen, "قَالَ بَعْضُهُمْ" kaydı ile verilen ve "İşin yokluğu işin kendisidir. İşsizlik başlı başına bir iştir." mânâsına gelen bir kelâm-ı kibâr. bk. Muhammed b. Muhammed Ahmed el-Büdeyri ed-Dimyâtî, *el-Cevâhirü'l-ğavâli fi zikri'l-esânidi'l'avâli* (yazma nüsha), s. 190, <http://books.islam-db.com/book/1/74> مخطوط العوالي للبدري _

118 Üçüncü mısradaki "ademi" kelimesi metinde sehven "ademin" şeklinde çıkmıştır. Kemâleddin Harputî. *Ceride-i Süfiyye* nr. 24/11 (25 Zilhicce 1330/ 5 Aralık 1912), s. 8

119 Bu kıt'a Sühreverdîye tarikatının kurucusu Ebû Hafs Şihâbüddin Ömer Sühreverdî (v. 632/1234)'ye atfedilmektedir. Birçok âlim ve sünfinin yetiştiği bir âilenin ferdi olan Sühreverdî İran sınırlarında doğmuş, Bağdat Nizâmiye Medresesi'nde okumuş ve orada müderrislik yapmıştır. Abdülkâdir Geylânî, Evhadüddin Kirmânî, Ahmed el-Gazzâlî ve Muhyiddin İbn Arabî'den tefeyyüz etmiş, Malatya'da Necmeddin Dâye, Konya'da Bahâeddin Veled, Mekke'de İbn Fârız'la görüşmüştür. Yaşadığı dönemde "şeyhuş-şüyüh" olarak anılan Sühreverdî tekkedeki sohbet ve irşâdının yanı sıra fıkıh, hadis, kelâm da okutmuş, birçok mühim talebe yetiştirmiştir. *Avârifü'l-ma'ârif, Nuğbetü'l-beyân fi tefsiri'l-Kur'an, İrşâdü'l-mürîdîn* gibi yirmiyeye yakın eseri asırlarca ilim erbâbi ve sülâhler tarafından okunmuştur. Hayatı, tarikatı ve tesirleriyle ilgili bk. Hasan Kâmil Yılmaz, "Sühreverdî", *DİA*, İstanbul 2010, XXXVIII, 40-42; Reşat Öngören, "Sühreverdîye", *DİA*, İstanbul 2010, XXXVIII, 42-45. Kıt'a için bk. Şihâbüddin Seyyid Mahmûd el-Alûsî, *Râhu'l-me'âni fi tefsiri'l-Kur'âni'l-âzîm ve's-seb'ul-mesânî*, Beyrut ty., XIII, 241; Ebû Bekr Muhammed b. Velid et-Turtuşî, *Sirâcü'l-mülûk*, İskenderiyye 1289, s. 170.

120 Kemâleddin Harputî. *Ceride-i Süfiyye* nr. 24/13 (23 Muharrem 1331/ 2 Ocak 1913), s. 9.

55

**Hakîm-i ledünnî-mu'tâd edîb-i me'âli-nihâd
mesnevîhân-ı garâib-beyân 'Ali Fuâd Efendî'ye:** ¹²¹

[Fâ'ilâtün fe'ilâtün fe'ilâtün fe'ilün (fa'lün)]

Rû-nümâ olmuş iken vahdet ile zât-ı Hudâ
Şirk eden kimselerin çeşmi demek ki ahvel
Kalbini sakla tahavvülden amân eyle recâ
Bizden ayırmaya tevîdini Hakk 'azze ve cell ¹²²

56

[Fe'ûlün fe'ûlün fe'ûlün fe'ûl]

İlâhî du'âmı kabûl et benim
Mahall-i füyûz eyle cân u tenim
Bu cân bülbülü çün kafesden uça
Riyâz-ı cinân içre kıl meskenim ¹²³

121 Bu kıt'a önce *Hazine-i Fünûn*'da sonra *Ceride-i Süfiyye*'de neşredilmiştir. Kıt'a *Hazine-i Fünûn* neşrinde ithâfsızdır. Mesnevîhân Ali Fuâd Efendi *Ceride-i Süfiyye*'nin başyazarıdır. Gerek *Ceride-i Süfiyye* gerekse dönemin matbuâtı ile ilgili birçok çalışma bulunmasına rağmen araştırmacılar Ali Fuâd Efendi hakkında herhangi bir bilgiye rastlamadıklarını söylemektedirler. Bu sebeple yapılan çalışmalar daha çok onun *Ceride-i Süfiyye*'deki yazılarının bugünkü harflere aktarılması ve yorumlanmasından ibâret kalmıştır. (Birkaç örnek için bk. Gabriele Karayel, *The First Six Editions of Ceride-i Süfiyye (19th March, 1909-2nd May, 1909) or Sufism as a Metaphor*, yüksek lisans tezi, 1990, Boğaziçi Üniversitesi SBE; Atilla Kaşıkçı, *Bütün Yönleriyle Ceride-i Süfiyye*, yüksek lisans tezi, 1994, Dicle Üniversitesi SBE; Abdurrahman Acer, *Mesnevîhân Ali Fuâd Efendi'nin Ceride-i Süfiyye'deki Makaleleri*, yüksek lisans tezi, 2011, Marmara Üniversitesi SBE.)

Ali Fuâd Efendi Kemâleddin Efendi'nin ithâf kıt'ası vesilesiyle aynı sayfada şu notu yayımlamıştır: "Kemâleddin Efendi Hazretleri'nin muharrir-i hakîr hakkında eser-i teveccüh-i fezâil-perverâneleri olarak irsâl buyurmuş oldukları bâlâdaki nazmı 'aynen emirleri vechiyle gazetemize derc ettik. Hakkını iktisâba muvaffak olmayan ve kemâl-i 'aciz ü meskenet içinde pûyân olan bir dervîş velev müşevvikâne olsa bile böyle teveccühlere nâ-lâyık olduğunu söylemekden hiçbir vakit geri turmaz.

Çün hacilem ez sühan-i hâm-ı h'îş

Hem tü beyâmürz be-inâm-ı h'îş

(Ali Fuâd Efendi'nin iktibâs ettiği beyit meşhur Fars şâiri Nizâmî-i Gencevî'ye âittir. [bk. Nizâmî, *Mahzenü'l-esrâr* [haz. Hasan Vâhid Destgirdî], Tahran 1343, s. 11.]

122 Kemâleddin Harputî. *Hazine-i Fünûn*, nr. IV/6 (22 Zilhicce 1313/ 4 Haziran 1896), s. 77; *Ceride-i Süfiyye* nr. 54 (17 Şa'bân 1331/ 22 Temmuz 1913), s. 72. *Hazine-i Fünûn* neşrinde 3. mısradaki "Kalbini" kelimesi yerine "Fikrini" vardır.

123 Kemâleddin ufiye anh. *Mütenevvi' Duâ ve Nüşhalar Mecmûası*, AÜİF Kütüphânesi, Yazmalar Blm., nr. 89, s. 343.

57

[Mef'ûlü fâ'ilâtü mefâ'ilü fâ'ilün]

Cân âleminde bir cevelân etmek isterim
Ben lâ mekânda tayy-ı mekân etmek isterim
Bîzâr u bî-huzûrum İlâhî zamânedен
Dergâh-ı izzetinde figân etmek isterim ¹²⁴

58

Bir fotoğraf üzere yazılmışdır:

[Mef'ûlü mefâ'ilü mefâ'ilü fe'ülün]

Pîr olduğumu şüphesiz ey nâzır-ı sâfım
İsbât ediyor işte fotoğraf-ı tuhâfım
Bak sûret-i hâle n'ideyim oldu zarûrî
Âlâm u mihenden beni zannetme mu'âfım ¹²⁵

59

[Mef'ûlü mefâ'ilün fe'ülün]

Nâçîz eserim ki bu kitâbım
Kalsın sana yâdigâr benden
Oldukça musâdif-i nigâhın
Bir hâtıradır ümmîd senden

1345 [1926]¹²⁶

124 *Mecmûa*, AÜİF Kütüphanesi, Yazmalar Blm., nr. 38182, vr. nr. yok. İshak Sunguroğlu'nda ilk iki mısra "Ben lâ-mekânda tayy-ı mekân etmek isterim/ Bülbül isem de kat'-ı zebân etmek isterim" şeklindedir (*Harput Yollarında*, II, 174).

125 *Mecmûa*, AÜİF Kütüphanesi, Yazmalar Blm., nr. 38182, vr. nr. yok.

126 Kemâleddin Efendi'nin *Tesbîtü'l-mefhûm fî tahkiki't-tebe'iyeti beyne'l-ilmi ve'l-ma'lûm* isimli risâlesinin başına yazdığı kıta. (bk. AÜDTCF Kütüphanesi, Mustafa Con Blm., nr. A/237, kapak sayfası.)

Hamr-ı hakîkiyi hak ile şerh edip
 Âhir bu noktada oldu kitâb son
 Yâ Rab ‘inâyetinle **Kemâl**-i fakîre de
 Aşk câmi ile Câmî gibi bir şarâb sun¹²⁸

61

Ahmed er-Rifâ‘î Hazretleri’nin bir kıt‘ası:

فِي حَالَةِ الْبُعْدِ رُوحِي كُنْتُ أَرْسَلَهَا
 تُقْبَلُ الْأَرْضَ عَنِّي وَهِيَ نَاتِبِي
 فَهَذِهِ نَوْبَةُ الْأَشْبَاحِ قَدْ حَضَرْتُ
 فَأَمْدُدُ يَمِينَكَ كَيْ تَحْطِيَ بِمَا شَفَيْتِي¹²⁹

127 Kit‘anın her bir mısraında vezin farklılaşmakta, tef‘ileler tutmamaktadır.

128 Ma‘mûretü’l-azîz Vilâyeti Müftîsi Kemâleddin. Kemâleddin Efendi bu kıt‘ayı Abdurrahmân Câmî’nin İbn Fârız’a ait 41 beyitlik Arapça *Kasîde-i Hamriyye (Mîmiyye)*’sinin manzum-mensur şerhi olan Farsça *Levâmi*’inin tercümesini tamamladığında yazmıştır. Tercüme tefrikalar hâlinde *Cerîde-i Sûfiyye*’de neşredilmiştir. Kıt‘a için bk. *Cerîde-i Sûfiyye*, nr. 132 (27 Safer 1336), s. 330. Tefrikanın neşredildiği sayılar için bk. Ahmet Karataş, “Harput Ulemâsından Müderris-Müftü Mehmed Kemâleddin Efendi”, s. 86-88.

129 [Kemâleddin Efendi:] Ravza-i Mutahhara-i Nebeviyye’ye müsül ettikde bu sûrette istihâmda bulunmuş olan müşârünilay hazretlerinin arzusu üzere nâil-i emel olduğu da rivâyet-i sahiha ile sâbitdir.

Hz. Hüseyin’in soyundan gelen ve Rifâiyye tarikatının kurucusu olan Ahmet er-Rifâ‘î (v. 578/ 1182) Bağdat’a yakın bir bölgede doğmuş, babasının vefâtı sebebiyle devrin büyük sûfilerinden olan dayısı Mansûr el-Batâihî’nin himâyesinde yetişmiş, çeşitli âlimlerden zâhiri ve bâtunî ilimleri öğrenmiş, icâzet aldıktan sonra şeyhuş-şüyûh olarak ömrü boyunca terbiye ve irşâd faaliyetlerini yürütmüştür. Kaynaklarda dört büyük kutubdan biri olduğu belirtilen (diğerleri Abdülkâdir Geylânî, Ahmed Bedevî, İbrâhîm Desûkî veya Ebü’l-Hasan eş-Şâzeli) ve muhaddis, müfessir, Şâfiî fakihî olarak zikredilen Ahmed er-Rifâ‘î’nin tekkesini her gün binlerce kişinin ziyaret ettiği rivâyetler arasındadır. (Hayatı hakkında bilgi ve kaynaklar için bk. Mustafa Tahralı, “Ahmed er-Rifâ‘î”, *DİA*, İstanbul 1989, II, 127-130.)

Kemâleddin Efendi’nin işaret ettiği Ravza-i Mutahhara ziyâreti ise şöyledir:

Rivâyete göre Ahmed er-Rifâ‘î’ye Allah Teâlâ “Ahmed! Kalk da evimi ve peygamberimi ziyaret et!” diye ilhâm eder. Bunun üzerine Ahmed Rifâ‘î bazı müridânî ile beraber önce Mekke’ye, sonra da Medine’ye ulaşır. Medine’de kalabalık bir cemaatle Hz. Peygamber’in kabrinin başına gelir ve “es-Selâmu aleyke yâ ceddî!” diye selam verir. Cevâp olarak kabr-i şerîden “Ve aleyke’s-selâm yâ veledî!” nidâsı işitilir. Nidâyı işiten Ahmed Rifâ‘î Hazretleri vecde gelerek yukarıdaki kıt‘ayı okur. “Elini uzat öpeyim ya Rasûlallah! Dudaklarım safâ bulsun!” mânâsına gelen son mısraî söyledikten sonra kabir yarılır, Hz. Peygamber elini uzatır ve Ahmed Rifâ‘î Peygamberimizin elini öper. Bu hâdiseye etrâftaki büyük kalabalık da şahid olur. Bazı kaynaklara göre o kalabalık arasında Abdülkâdir Geylânî, Adıyy b. Müsâfir, Hayât b. Kays el-Harrânî gibi zevât da bulunmaktadır. Kaynaklar bu hâdisenin tevâtür derecesine ulaştığını kaydederler.

(bk. Ebü’l-Hüdâ Muhammed b. Hasan Vâdi b. Ali Sayyâdi, *Kılâdetü’l-cevâhir fi zikri’l-gavsîr-Rifâ‘î ve etbâ’ihl-ekâbir*, Beyrut 1301, s. 67-68; s. 21; Hasan Muhammed Şeddâd, *el-Kevkebûs-sâ‘î fi tercemeti ve sireti seyyidi Ahmed er-Rifâ‘î*, Beyrut 2013, 15-16; Muhammed Veysü’l-Hayderî, *ed-Dürerü’l-behiyye fl-ensâbil-Hayderiyye ve’l-Üveysiyye*, Halep 1405, s. 89-90.)

Nazmen Tercümesi:

[Mefâ'îlün mefâ'îlün mefâ'îlün mefâ'îlün]

Ba'îd oldukda cismen rûhumu irsâl ederdim kim
 Bana nâib olup dergâhın öpsün yâ Resûlallâh
 Uzat dest-i şerîfin nevbet-i eşbâhdır bârî¹³⁰
 Lebim de hissemend-i devlet olsun yâ Resûlallâh ¹³¹

62**Celâleddîn-i Rûmî Hazretlerinin bir kıt'ası:**

Ger der-taleb-i lokma-i nânî nânî
 V'er der-taleb-i cevher-i cânî cânî
 İn nükte zi-men bişnev eger mî-dânî
 Her çiz ki der taleb-i ânî ânî¹³²

Hüseyin Vassâf Efendi *Gülzâr-ı Aşk*'da yukarıdaki kıt'ayı da tercüme ederek bu mevzuu "Hazret-i Ahmed er-Rifâî'nin Yed-i Sa'âdeti Takbîle Mazhariyyeti" başlığıyla anlatmaktadır. Kemâleddin Efendi'nin tercümesiyle karşılaştırma imkanı sağlamak için Vassâf Efendi'nin kıt'asını da buraya kaydedelim:

Nâibim olup zemîn hücreni takbil için

Rûhumu irsâl ederdim hâl-i bu'dide şehâ

Hâzır oldu şimdi işbu devlete cismim dahi

Sun elin bûs edeyim cânâ lebim bulsun şifâ

(Hüseyin Vassâf, *Gülzâr-ı Aşk* [haz. Mustafa Tatcı ve dgr.], İstanbul 2006, s. 181. Tatcı neşrinde kıt'anın birinci mısraındaki "hücreni" kelimesi "hacereni", ikinci mısraındaki "bu'dide" kelimesi "bu'diyede"; dördüncü mısraındaki "bûs" da "pûş" şeklinde okunmuştur.)

Ahmed Rifâî'nin kıt'ası için ayrıca bk. el-Hafâcî, *Trâzu'l-Mecâlis*, Kahire 1284, s. 146; Zafer Ahmed Sahib Tehânevî, *el-Bünyânü'l-müşeyyed*, Karaçi 1325, s. 25 (Eser Ahmed Rifâî'nin *el-Burhânü'l-müeyyed*'inin çeşitli notlarla zenginleştirilmiş Urduca tercümesidir. *el-Burhânü'l-müeyyed*'in aslında ise bu kıt'a bulunmamaktadır.); el-Âlûsî, Ebû'l-ma'âlî Maḥmûd Şükrî, *Gâyetü'l-emânî fî'r-reddi 'ale'n-Nebhânî*, Riyad 2001, I, 224. Bazı kaynaklarda üçüncü mısradaki "نُوبَةُ الْأَشْبَاحِ" ibâresi yerine "كُلُّهُ الْأَشْبَاحُ" bulunmaktadır.

130 "Uzat" kelimesi gazetede "O zât" şeklinde yazılmıştır.

131 Kemâleddin Harputî. Bu kıt'a iki yazmada kayıtlıdır. bk. *Mecmûa*, AÜİF Kütüphanesi, Yazmalar Blm., nr. 25, vr. 99*; *Mecmûa*, AÜİF Kütüphanesi, Yazmalar Blm., nr. 38182, vr. nr. yok. Kıt'a ayrıca neşredilmiştir (*Ceride-i Sûfiyye* nr. 24/21 [17 Cemâziyelevvel 1331/ 24 Nisan 1913], s. 5).

Kemâleddin Efendi Ahmed Rifâî'nin kıt'asının hem orijinalini hem de Türkçe manzum tercümesini neşrettiği bu sayıdan yaklaşık 3 ay sonra *Ceride-i Sûfiyye*'nin 55. sayısında (24 Şa'bân 1331/ 29 Temmuz 1913, s. 84) Sa'deddin Sırrı Bey de kıt'anın Farsça manzum tercümesini yayımlamıştır. Hepsini bir arada görme imkânı sağlaması için bu manzum tercüme de buraya alıyoruz:

Hâk-i dergâhet be-bûsîden firistâdem dilem

Yâ Resûlallâh be-hâl dûr büved nâib zi-men

Hâzirest in dem ki cismem der huzûr-ı devletest

Dest ber gîr lezzet-i bûsîş be-yâbem derd hest

132 Rubâî B. Fûrûzanfer neşrinde şu şekildedir: "Ger der-taleb-i menzil-i cânî cânî/ Ger der-taleb-i lokma-i nânî nânî/ İn nükte-i remz eger be-dânî dâni/ Her çiz ki der cüsten-i ânî ânî" (*Külliyât-ı Şems* [haz. Bediüzzamân Fûrûzanfer], Tahran 1342, s. 313, rubâî nr. 1864.)

Nazmen Tercümesi:

[Fâ'ilâtün fe'ilâtün fe'ilâtün fâ'lün]

Tâlib-i nân olu[yo]r nân ile Hak'dan mahcûb
Gevher-i rûh arayan ancak olur rûhânî
Her neye tâlib isen ana olursun mensûb
Dinle bu sırrı ki benden bulasın 'irfânı¹³³

63

Men bende şodem bende şodem bende şodem
Men bende be-hıdmet ser-efgende şodem
Her bende ki âzâd şevved şâd büved
Men şâd ez ânem ki turâ bende şodem¹³⁴

Nazmen Tercümesi:

[Fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün]

Rabbimin ben bendesiyim bendesi
Gerçi 'isyânımlayım şermendesesi
Bendeler âzâd olursa şâd olur
Ben de şâdım olduğumdan bendesi¹³⁵

64¹³⁶

Al da oku mütercem olan bu *Levâmi*'i
'Afv et fakat cemîl-i hulk ile noksân-ı vâki'i
Lutf-ı 'amîm-i Hudâ'dan ricâm odur
Mağfûr ola mütercimi hem de mutâlî'i¹³⁷

133 Müderris Kemâleddin Harputî. *Ceride-i Sûfiyye*, nr. 24/10 (10 Zilhicce 1330/ 20 Kasım 1912), s. 8.

134 *Ceride-i Sûfiyye*'de şâiri zikredilmeyen bu rubâi Mevlânâ'nındır. Ancak rubâi ne Fûrûzanfer ne de Şefik Can (*Hz. Mevlânâ'nın Rubâileri*, Ankara 2001) neşrinde bulunmaktadır. İsmâil Ankaravî *Mesnevî* şerhinde birkaç yerde bunu zikretmiştir. bk. İsmâil Rusûhî Ankaravî, *Şerhu'l-Mesnevî*, Bulak 1289, I, 12; III, 366. (Rubâinin üçüncü mısırândaki "büved" kelimesi Ankaravî'de her iki yerde de "şevved" şeklinde kayıtlıdır. İkinci mısırâdaki "be-hıdmet" kelimesi III. ciltte "be-hıdmetet" şeklindedir.)

135 Kemâleddin Harputî. *Ceride-i Sûfiyye* nr. 24/11 (25 Zilhicce 1330/ 5 Aralık 1912), s. 8.

136 Kıt'anın vezni bozuktur. Üçüncü mısırâda muhtemelen bir kelime noksandır.

137 Ma'mûretü'l-aziz Vilâyeti Müftüsü Kemâleddin. Kemâleddin Efendi bu kıt'ayı Abdurrahmân Câmî'nin *Levâmi* tercümesini tamamlaması hasebiyle yazmıştır. Nitekim kıt'anın altında da tefrikalar hâlinde neşredilen bu tercü-

Kıt'a-i Kebîreler:

65

Kemâleddin Efendi'nin ferâizle ilgili bir lugazi nazmen çözmesi:

Lugaz:

ثَلَاثَةٌ إِخْوَةٌ لِأَبٍ وَأُمٍّ [1]

وَكُلُّهُمْ إِلَى خَيْرٍ فَقِيرٌ

أَفَادَتْهُمْ صُرُوفُ الدَّهْرِ إِزْنًا [2]

وَكَانَ لِمَيْتِهِمْ مَالٌ كَثِيرٌ

فَحَارَ الْأَكْبَرَانِ هُنَاكَ ثُلَاثًا [3]

وَبَاقِي الْمَالِ أَحْرَزَهُ الصَّغِيرُ

Lugazin Halli:

(الميتُ بنتُ عمِّهمُ وكانتُ منكوحةً الصَّغِيرُ والمسنَّلةُ مِنَ السَّيِّئَةِ)

وَقُلْتُ نَظْمًا

وَهَذَا الْمَيْتُ بِنْتُ الْعَمِّ فَأَعْلَمُ [1]

فَمِنْهُمْ زَوْجُهَا الْأَخُ الصَّغِيرُ

فَثَلَاثُهُ يُصِيبُ الْأَكْبَرَيْنِ¹³⁸ [2]

وَلِلزَّوْجِ الَّذِي بَقِيَ جَدِيدُ

وَإِنْ شِئْتَ الَّذِي قَدْ صَحَّ مِنْهَا [3]

فَمِنْ سِتِّ يُصَحِّحُهَا الْحَبِيرُ¹³⁹

menin tamamlandığını belirten “son” kelimesi vardır. *Ceride-i Sûfiyye*, nr. 132 (27 Safer 1336), s. 330. (Kemâleddin Efendi'nin *Levâmi'* tercümesine başlarken yazdığı kıt'a için bk. 32. dipnot, tercümeyle tamamladığında yazdığı diğer kıt'a için bk. 128. dipnot.)

138 Mecmûada {فثلاثه} yerine {فثلاث} yazılmıştır.

139 Nazzemehû Kemâleddin. *Mecmûa*, AÜİF Kütüphanesi, Yazmalar Blm., nr. 38182, vr. 21^b.

Bu lugaz, bazı ferâiz ve elgâz-ı fıkhiyye kitaplarında şâiri belirtilmeden yer almaktadır. Fakihlerin bu lugaze verdikleri bazı manzum cevaplar da söz konusu eserlerde bulunmaktadır. (bk. Abdülber b. Muhammed İbnü'ş-Şihne, *ez-Zehâriü'l-eşrefiyye fi'l-elgâzi'l-fıkhiyye* [thk. Muhammed Adnân Derviş], Dimaşk 1994, s. 187-188; Ebû Hakîm Abdullah b. İbrâhîm el-Habrî, *Kitâbü't-telhîs fi ilmi'l-ferâiz* [thk. Nâsır b. Fenhîr el-Ferîdî], Medine 1415, I, 158-159; Necmeddin Muhammed el-Gazzî, *el-Kevâkibü's-sâire bi-a'yâni'l-mietil-âşire* [thk. Halil Mansûr], Beyrut 1997, II, 6.)

Lugazı ve lugazın hallini şöyle tercüme edebiliriz:

66

حُمْرَةُ التُّفَّاحِ مَعَ حُضْرَتِهِ [1]

أَقْرَبُ الْأَشْيَاءِ مِنْ قَوْسِ قَرْحٍ

فَعَلَى التُّفَّاحِ فَاشْرَبْ قَهْوَةً [2]

وَاسْقِنِيهَا بِشَاطِئِ وَقَرْحٍ

ثُمَّ غَنَى لِكَيْ تَطْرِبَنِي [3]

طَرَفَكَ الْفَتَانُ قَلْبِي قَدْ جَرَحَ¹⁴⁰

[Fâ'ilâtün (fe'ilâtün) fe'ilâtün fe'ilün (fa'lün)]

1. Humret ü hudreti ile tüffâh
Oluvermiş gibi bir kavs-i kuzah
2. Elmanın üstüne iç kahveyi sen
Bana da sun vere gönlüme ferah

Lugaz:

- 1) Ana-baba bir 3 erkek kardeş var. Hepsinin de mala-mülke ihtiyaçları bulunmakta.
- 2) Zamanın akıp geçmesi (ana-babanın vefâtı) onları mirasçı yaptı. Miras bırakanın da çok malı var.
- 3) İki büyük evlat mirasın 1/3'ünü aldı. Gerisi de küçüğe kaldı.

[Cevâp:]

(Vefât eden, amcalarının kızıdır. Bu kız küçük evlatla evliydi. Pay 6 üzerinden yapılır.)

[Cevâbını] şöyle nazmettim:

- 1) Vefât eden, kardeşlerin amcasının kızıdır, bilesin. Bu kadın aynı zamanda küçük kardeşin hanımıdır.
- 2) Mirasın 1/3'ü iki büyük kardeşe gider. Gerisi de kocaya (küçük kardeş) münâsip düşer.
- 3) Payın kûsûrâtsiz olmasını dilerse işin uzmanı(na danış, o) bunu 6 üzerinden yapar.

Vârisler			
Koca	Koca (Amcaoğlu)	Amcaoğlu	Amcaoğlu
Aldığı pay: 3 (1/2 = 3/6)	1 (1/2 x 1/3 = 1/6)	1 (1/6)	1 (1/6)
Kocanın hem koca hem de amcaoğlu olarak 6 üzerinden aldığı toplam pay: 4/6 = Sülsân (Pay önce ikiye bölünür. Küçük evlat vefât eden kızın kocası olduğu için kocalık payı olarak malın yarısını alır. Geriye kalan yarı da 3'e bölünür. Bu üçten bir payı koca aynı zamanda amcaoğlu olduğu için alır. Geriye kalan iki pay da eşit olarak ağabeylere kalır.)		Her iki amcaoğlunun aldıkları pay 1/6 + 1/6 = süls.	

Lugazı doğru bir şekilde çözmek hususunda kıymetli yardımlarını esirgemeyen muhterem hocalarım Prof. Dr. Mehmet Erdoğan ve Prof. Dr. Hasan Hacak'a teşekkür ederim.

- 140 Bu beyitler Abbâsî halifesi Me'mûn'un (v. 218/833) câriyelerinden birinin ona hediye ettiği bir elma ile birlikte yazıp gönderdiği mektupta yer almaktadır. Cârîye mektupta halifeye ilginç bir hediye vermekle onun dikkatini çekmek istediğini belirtmekte, elmanın özelliklerinden, doktorların, hakimlerin ona dair söylediklerinden birkaç cümle ile bahsetmekte "وَقَالَ فِيهَا الشَّاعِرُ" diyerek de isim belirtmeden mektupta yukarıdaki şiire yer vermektedir. İbn Abdürabbih, *el-Ikdü'l-ferîd* (thk. Abdülmecid et-Terhîni), Lübnan 1983, VII, 317-318.

3. Beni nağmenle sevindir zîrâ

طَرُفَكَ الْفَتَّانُ قَلْبِي قَدْ جَرَحَ¹⁴¹

67

[Mefâ'ilün mefâ'ilün mefâ'ilün mefâ'ilün]

1. Utan gönül! Yeter bırak sivâya meyl ü rağbeti
Zamânı geldi tevbe et Hudâ'ya ver muhabbeti
2. Bu nâz ile hayâtını geçirme lu'b u lehv ile
Çekersin âhiri ecel gelince çok nedâmeti
3. Hudâ'ya rabt-ı kalb edip sünûd-ı tâmma sa'y kıl
Helâk eder seni bırak bu hâbı ya'nî gafleti¹⁴²

68

[Fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün]

1. Âfiyetle yaşamak ister isen sen de bütün
Çokça müşkildir fakat cehd et sakın içme bütün
2. Öyle azm et ki eğer boynun kesilse bir daha
Bir nefes almak bile vermek gibi ola¹⁴³
3. Ey sebük-mağzân-ı millet dikkat ile dinleyin
Tecrübemle sâbit oldu sözümü siz de tutun¹⁴⁴

141 Li-nâzımihî'l-fakîr Muhammed Kemâleddin el-müftî bi-Ma'mûretî'l-azîz 'ufiye 'anh. AÜİF Kütüphânesi, Yazmalar Blm., nr. 38182, vr. nr. yok. Arapça mısırân vezni "fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün" şeklinde.

142 Kemâleddin Efendi bu beyitleri Samsun'da iken kendisine Harput'tan gönderilen bir telgrafnâmenin arkasına yazmıştır. Telgrafnâme AÜİF Kütüphânesi, Yazmalar Blm., nr. 36'daki *Mecmûa*'da bulunmaktadır.

143 Kemâleddin Efendi kafiyeyi oluşturacak kelimeyi yazmamış, o kısmı noktalarla boş bırakmıştır.

144 *Mütenevvi' Duâ ve Nûshalar Mecmûası*, AÜİF Kütüphânesi, Yazmalar Blm., nr. 89, arka kapak zahriyesi.

g) Müfredler

69

[Fâ'ilâtün (fe'ilâtün) fe'ilâtün fe'ilâtün fâ'lün]

Zevk u gam tev'em imiş bak şu fenâ dünyâda
Pey-i vuslat[da] gelir firkat ü hicrân elbet ¹⁴⁵

70

[Mefâ'ilün fe'ilâtün mefâ'ilün fe'ilün]

Mehâsinim ki me'âyib diye kabûl edilir
Beyân-ı ma'zeret için aceb daha ne denir ¹⁴⁶

71

[Mef'ülü fâ'ilâtü mefâ'ilü fâ'ilün]

Borcum gelince 'aklma her dem gözüm dolar
Rabbim meğer ki göndere bir haylice dolar ¹⁴⁷

72

[Mefâ'ilün mefâ'ilün mefâ'ilün mefâ'ilün]

Rehâyâb olmaya âlâm u mihnetden bu dünyâda
Mekîn-i künc-i halvet olmadan eslem tarîk olmaz ¹⁴⁸

73

[Fe'ülün fe'ülün fe'ülün fe'ül]

Hemân Hakk'a dön gâfil olma **Kemâl**
Sivâsı Hudâ'nın hayâldir hayâl ¹⁴⁹

145 *Mecmûa*, AÜİF Kütüphanesi, Yazmalar Blm., nr. 36, s. 149.

146 *Mecmûa*, AÜİF Kütüphanesi, Yazmalar Blm., nr. 36143, vikâye varağı.

147 *Mecmûatü'l-Fetâvâ*, AÜİF Kütüphanesi, Yazmalar Blm., nr. 37019 (vikâye varağı).

148 *Mecmûa*, AÜİF Kütüphanesi, Yazmalar Blm., nr. 36, s. 140.

149 *a.g.e.*, s. 2.

74

[Fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün]

Elzem oldu sana kesb-i hüsn-i hâl
Girdi çünkü altmışa sinnin **Kemâl** ¹⁵⁰

75

[Fe'ilâtün fe'ilâtün fe'ilâtün fe'ilün]

Tükenir mi kişide hâsıl olan tül-ı emel
Ma'rifet kurmamadır hırsa tamâmıyla temel ¹⁵¹

76

[Mef'ûlü mefâ'ilü mefâ'ilü fe'ûlün]

Rü'yâ gibidir 'ayn-ı hakikatde bu 'âlem
Lâzım ki uyanık ola Hakk'ı bula âdem ¹⁵²

77

[Mef'ûlü mefâ'ilü mefâ'ilü fe'ûlün]

Hak Hak diye feryâd ediver Hakk'ı unutma
Dikkatli bulun 'âkil isen gafleri yutma ¹⁵³

78

[Fe'ilâtün fe'ilâtün fe'ilâtün fe'ilün]

Cebel-i Tûr'a da varsan arama dur orada
Nerede vech-i hasen varsa hemân Tûr orada¹⁵⁴

150 *a.g.e.*, s. 2.151 Li-muharririhî Kemâleddin el-fakîr. *a.g.e.*, s. 149.152 Nâzımuhû Kemâleddin ufiye anh. *Mütenevvi' Duâ ve Nüşalar Mecmûası*, AÜİF Kütüphanesi, Yazmalar Blm., nr. 89, vr. nr. Yok; *Mecmûa*, AÜİF Kütüphanesi, Yazmalar Blm., nr. 38182, vr. nr. yok.153 *Mecmûa*, AÜİF Kütüphanesi, Yazmalar Blm., nr. 36, s. 3.154 Kemâleddin Efendi'nin imzalarının olduğu varakta kayıtlı bulunan bu beyti başka kaynaklarda rastlayamadığımız için buraya yazdık. Osmanlı imlasında "Tûr" ile "dur" aynı harflerle yazıldığı için ikinci mısra iki türlü okunmaya müsâittir. (*Mecmûa*, AÜİF Kütüphanesi, Yazmalar Blm., nr. 38182, vr. nr. yok.)

79

[Fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün]

Kendi cürmümdür yıkan mutlak beni
Sanma haksız etti rüsvâ Hak beni ¹⁵⁵

80

[Fâ'ilâtün fe'ilâtün fâ'lün]

Kimsenin kimseye yokdur hayrı
Sevme bir kimseyi Hak'dan gayrı ¹⁵⁶

81

[Fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün]

Eyledim kavl-i Fuzûli'yle muhâtab ben seni
"Sûret-i hâlim gören sûret hayâl eyler beni" ¹⁵⁷

82

[Mefâ'ilün mefâ'ilün fe'ülün]

Kemâlin ber-kemâldir hüsn-i zannı

¹⁵⁸ فَجُدْ يَا رَبِّي فَاعْفِرْ لِي فَاعْفِرْ

155 *Mecmûa*, AÜİF Kütüphanesi, Yazmalar Blm., nr. 36, s. 153.

156 *Kemâl. a.g.e.*, s. 2.

157 *Mecmûa*, AÜİF Kütüphanesi, Yazmalar Blm., nr. 38182, vr. nr. yok. Kemâleddin Efendi'nin tazmîn ettiği mısra Fuzûlî'nindir. (bk. Fuzûlî, *Dîvân*, İstanbul 1268, s. 81.)

158 Kemâleddin ufiye anh. *Mütelevvî' Duâ ve Nüşhalar Mecmûası*, AÜİF Kütüphanesi, Yazmalar Blm., nr. 89, s. 343.

Kaynaklar

Yazma Eserler

ed-Dimyâtî, Muhammed b. Muhammed Ahmed el-Büdeyrî, *el-Cevâhirü'l-ğavâli fî zikri'l-esânîdi'l'avâlî* (yazma nüsha), <http://books.islam-db.com/book/1/74> في الجواهر الغوالي _ ذكر الأسانيد العوالي للبيدي _ مخطوط

Kemâleddin Harputî, *Mütenevvi' Duâ ve Nüshalar Mecmûası*, AÜİF Kütüphanesi, Yazmalar Blm., nr. 89.

_____, *Tesbîtü'l-mefhûm fî tahkîki't-tebe'iyeti beyne'l-'ilmi ve'l-ma'lûm*, AÜDTCF Kütüphanesi, Mustafa Con Blm., nr. A/237.

Mecmûa, AÜİF Kütüphanesi, Yazmalar Blm., nr. 25.

Mecmûa, AÜİF Kütüphanesi, Yazmalar Blm., nr. 36.

Mecmûa, AÜİF Kütüphanesi, Yazmalar Blm., nr. 36143.

Mecmûa, AÜİF Kütüphanesi, Yazmalar Blm., nr. 38182.

Mecmûa, Atatürk Kitaplığı, Belediye Yazmaları, nr. K. 1211.

Mecmûatü'l-Fetâvâ, AÜİF Kütüphanesi, Yazmalar Blm., nr. 37019.

Süyûtî, *el-Câmi'u's-sağîr*, AÜİF Kütüphanesi, Yazmalar Blm., nr. 36447.

Eski Harfli Gazeteler-Dergiler

Beyânü'l-Hak

Cerîde-i Sûfiyye

Hazîne-i Fünûn

İ'tisâm

Takvîm-i Vekâyî

Tercümân-ı Hakîkat

Diğer Matbû Eserler

Abdullah Ammârî, *Muhammed b. Übbe'l-Müzzemmirî el-Cezâirî et-Tevâtî ve cühûduhû fî'n-nahvi*, yüksek lisans tezi, 2010, Cezâyir Kasdi Merbah-Ouargla Üniversitesi, Dil ve Edebiyat Fak. Arap Dili ve Edebiyatı Blm.

Abdülber b. Muhammed İbnü's-Şihne, *ez-Zehâirü'l-eşrefiyye fî'l-elgâzi'l-fıkhiyye* (thk. Muhammed Adnân Dervîş), Dımaşk 1994.

Abdülvehhâb eş-Şa'rânî, *et-Tabakâtü'l-kübrâ* (thk. Ahmed Abdurrahîm es-Sâyih-Tevfik Ali Vehbe), I-II, Kahire 2005.

- Acer, Abdurrahman, *Mesnevîhân Ali Fuâd Efendi'nin Cerîde-i Sûfiyye'deki Makâleleri*, yüksek lisans tezi, 2011, Marmara Üniversitesi SBE.
- Aclûnî, *Keşfü'l-hafâ ve müzîlû'l-libâs ammâ iştehera mine'l-ehâdisi 'alâ elsineti'n-nâs*, I-II, Beyrut 1351.
- Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned* (thk. Ahmed Muhammed Şâkir- Hamza Ahmed ez-Zeyn), I-XX, Kahire 1995.
- Ahmed Bâdî Efendi, *Riyâz-ı Belde-i Edirne* (haz. Niyazi Adıgüzel-Raşit Gündoğdu), I-II, İstanbul 2014.
- Ahmed Ebü's-Sâfî Ca'ferî, *Muhammed b. Übbe'l-Müzzemmirî hayâtuhu ve âsâruhu*, Cezâyir 2004.
- Aksoyak, İsmail Hakkı, *Gelibolulu Mustafa Âlî'nin Divanları*, I-II, Harvard University 2006.
- Akün, Ömer Faruk, "İbnülemin Mahmud Kemâl", *DİA*, İstanbul 2000, XXI, 249-262.
- Ata, Ferudun, *İşgal İstanbulunda Tehcir Yargılamaları*, Ankara 2005.
- Ateş, Süleyman, *Bir Ömür Böyle Geçti*, I-II, İstanbul ty.
- Ayaz, Hayrettin, *Dîvân: Harputlu Abdülhamid Hazmî*, İstanbul 1998.
- Aybakan Bilal, "İbnü'l-Vekîl", *DİA*, İstanbul 2000, XXI, 237-238.
- Aydoğmuş, Günerkan, *Harput Kültüründe Din Âlimleri*, Elazığ 1998.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu'fî, *el-Câmiu's-sahîh* (thk. Takıyyüddîn en-Nedvî), I-XV, Beyrut 2011.
- Bursalı Mehmed Tâhir, *Osmanlı Müellifleri*, I-III, İstanbul 1342.
- Can, Şefik, *Hz. Mevlânâ'nın Rubâileri*, Ankara 2001.
- Celâleddin Süyûtî, *Kitâbü Buğyeti'l-vu'ât fî tabakâti'l-lügaviyyîn ve'n-nuhât* (thk. Muhammed Ebü'l-fazl İbrâhîm), I-II, Lübnan 1979.
- Çöl, Bekir, "Buluntu Cönk", <https://sivasbekircol.wordpress.com/2011/05/15/buluntu-conk>.
- Dîvânu Ebü'l-Atâhiyye*, Beyrut 1886.
- Dîvânun-Nâbiğatü'z-Zübyânî* (thk. Muhammed Ebü'l-fazl İbrâhîm), Kahire 1985.
- Dîvânun-Nâbiğatü'z-Zübyânî*, Mısır 1911.
- Dîvânü Ebî Nüvâs*, Kâhire 1898.
- Ebû Hakîm Abdullah b. İbrâhîm el-Habrî, *Kitâbü't-telhîs fî ilmi'l-ferâiz* (thk. Nâsır b. Fenhîr el-Ferîdî), I-II, Medine 1415.
- Ebû Yakub Yusuf b. Tahir Huveyyî, *Ferâidü'l-harâid fî'l-emsâl* (thk. Abdurrezzâk Huseyn), Ürdün ty.
- Ebü'l-Hüdâ Muhammed b. Hasan Vâdî b. Ali Sayyâdî, *Kılâdetü'l-cevâhir fî zikri'l-gavsî'r-Rifâ'î ve etbâ'ihî'l-ekâbir*, Beyrut 1301.

- ed-Dârânî, Selâhaddin Muhammed b. Şakir el-Kütübî, *Fevâtü'l-vefeyât*, I-II, yy., 1282.
- el-Âlûsî, Ebü'l-ma'âlî Mahmûd Şükri, *Gâyetü'l-emânî fi'r-reddi 'ale'n-Nebhânî*, I-II, Riyad 2001.
- el-Alûsî, Şihâbüddin Seyyid Mahmûd, *Rûhu'l-me'ânî fi tefsîri'l-Kur'ânî'l-'azîm ve's-seb'u'l-mesânî*, I-XXX, Beyrut ty.
- el-Âmilî, Bahâüddîn Muhammed b. Hüseyin b. Abdissamed, *el-Keşkûl* (thk. Muhammed Abdülkerim en-Nemrî), I-II, Beyrut 1998.
- el-Hafâcî, Ahmed b. Muhammed b. Ömer Şihâbüddin, *Înâyetü'l-Kâdî ve kifâyetü'r-Râzî 'alâ Tefsîri'l-Bezyâvî (Hâşiyetü's-Şihâb 'alâ Tefsîri'l-Bezyâvî)*, I-VIII, Kahire 1283.
- _____, *Dîvân*, yy., ty.
- _____, *Tirâzu'l-Mecâlis*, Kahire 1284.
- el-Meydânî en-Nisâbü'rî, Ebü'l-fazl Ahmed b. Muhammed, *Mecma'u'l-emsâl* (thk. Muhammed Muhyiddin Abdülhamîd), I-II, Beyrut 1972.
- Ergin, Ali Şâkir, "Hafâcî", *DİA*, İstanbul 1997, XV, 72-73.
- es-Safedî, Salâhaddin Halîl b. Aybek, *Kitâbü'l-vâfi bi'l-vefeyât*, I-XXX, Beyrut 2000-2004.
- Etker, Şeref, "Ophtalmoscope Essad", *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, IX/1-2 (İstanbul 2007-2008), s. 151-164.
- et-Turtûşî, Ebû Bekr Muhammed b. Velîd, *Sirâcü'l-mülûk*, İskenderiyye 1289.
- ez-Zehebî, Şemseddin Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Osmân, *Târîhu'l-İslâm ve vefeyâtü'l-meşâhîri ve'l-a'lâm* (thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf), I-XV, Beyrut 2003.
- Fatin Dâvûd, *Hâtimetü'l-eş'âr* (haz. Ömer Çiftçi), Ankara ty.
- Fuzûlî, *Dîvân*, İstanbul 1268.
- Güner, Ahmet, "İbnü'l-Amîd", *DİA*, İstanbul 1999, XX, 485-486.
- Hasan Muhammed Şeddâd, *el-Kevkebü's-sâ'î fi tercemeti ve sîreti seyyidî Ahmed er-Rifâ'î*, Beyrut 2013.
- Hersekli Ârif Hikmet: Külliyyât-ı Âsâr 1: Dîvân* (nşr. İbnülemîn Mahmud Kemâl), İstanbul 1334.
- Hüseyin Vassâf, *Gülzâr-ı Aşk* (haz. Mustafa Tatcı ve dgr.), İstanbul 2006.
- _____, *Kemâlü'l-Kemâl: Bir Eski Zamân Efendisi İbnülemîn Mahmud Kemâl* (haz. Fatih M. Şeker-İsmail Kara), İstanbul 2009.
- <http://makrim.org/manuscripts.cfm?PN=282>.
- <http://www.taouat.net/main/index.php/2014-10-23-10-10-09/45-2011-01-23-10-14-52/321-1160>.
- İbn Abdürabbih, *el-Ikdü'l-ferîd* (thk. Abdülmecîd et-Terhînî), I-IX, Lübnan 1983.

- İbn Hacer el-Askalânî, *İthâfû'l-meher*, I-XIX, Medîne 1999.
- İbn Hicce el-Hamevî, *Hizânetü'l-edeb ve gâyetü'l-ereb*, Kahire 1291.
- İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd Mâce el-Kazvîni, *es-Sünen*, I-II, Riyâd 1986.
- İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, I-XVIII, Beyrut 1999.
- İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-zeheb fî ahbâri men zeheb* (thk. Abdülkâdir el-Arnaut-Mahmûd el-Arnaut), I-X, Beyrut 1993.
- İmam Efendi, Osman Bedreddin Erzurumî, *Gülzâr-ı Sâminî: Sohbetler*, İstanbul 1993.
- _____, *Gülzâr-ı Sâminî: Mektûbât*, I-II, İstanbul 2006.
- İmam Rabbânî, *ed-Dürerü'l-meknûnâtî'n-nefise*, İstanbul 2002.
- İnal, İbnülemîn Mahmud Kemâl, *Son Asır Türk Şâirleri*, I-IV, İstanbul 1988.
- İsmâil Rusûhî Ankaravî, *Şerhu'l-Mesnevî*, I-VI, Bulak 1289.
- Karataş, Ahmet, "Harput Ulemâsından Müderris-Müftü Mehmed Kemâleddin Efendi", *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy. 49 (İstanbul 2015), s. 29-125.
- _____, "Harput Ulemâsından Müderris-Müftü Mehmed Kemâleddin Efendi'nin Rekâik: Hadîs-i Erbaîn Risâlesi", *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy. 48 (İstanbul 2015), s. 57-94.
- Karayel, Gabriele, *The First Six Editions of Ceride-i Sufiyye (19th March, 1909-2nd May, 1909) or Sufism as a Metaphor*, yüksek lisans tezi, 1990, Boğaziçi Üniversitesi SBE.
- Kaşıkçı, Atilla, *Bütün Yönleriyle Ceride-i Sûfiyye*, yüksek lisans tezi, 1994, Dicle Üniversitesi SBE.
- Kemâledin Harputî, *Kasîde-i Münferice'nin Tahmîsiyle Berâber Türkçe Şerhidir*, Ma'mûretü'l-azîz 1317.
- Keskinbora, H. Kadircan, *Bilimde, Siyasette, Milli Mücadelede Bir Işık: Esat Işık*, İstanbul 2010.
- _____, *Mehmet Esat Işık Paşa: Hayatı Tıp Tarihimizdeki ve Türk Oftalmoloji Tarihindeki Yeri ve Katkıları*, (doktora tezi, 2006), İstanbul Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü.
- Kıyak, Abdulkadir, *Elazığ ve Yöresinde Ziyaret Fenomeni Üzerine Bir Din Bilimi Araştırması*, (doktora tezi, 2010), Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kurnaz, Cemal, "Sırrı Paşa", *DİA*, İstanbul 2009, XXXVII, 127-129.
- Kurnaz, Cemal -Tatçı, Mustafa, "Hüseyin Vassâf", *DİA*, İstanbul 1999, XIX, 18-19.
- Kütükoğlu, Bekir- Akün, Ömer Faruk, "Âlî Mustafa Efendi", *DİA*, İstanbul 1989, II, 414-421.
- Mecdüddin Ebû Abdillâh el-İrbilî, *Dîvânu İbni'z-Zahîr el-İrbilî*, yy., ty.
- Mehmed Nâzım Paşa, *Muhâtaba*, I-II, Kostantiniyye 1316.
- Mehmed Süreyyâ, *Sicill-i Osmânî*, I-IV, İstanbul 1311.
- Memişoğlu, Fikret, "Elazığ'da Basın Hayatı", *Yeni Fırat*, sy. 22 (İstanbul 1964), s. 21-26.

- Mevlânâ Celâleddin Rûmî, *Külliyât-ı Şems* (haz. Bediüzzamân Fîrûzanfer), Tahran 1342.
- Muallim Nâcî, *Muallim*, İstanbul 1303.
- _____, *Yazmış Bulundum*, İstanbul 1301.
- Muhammed Veysü'l-Hayderî, *ed-Dürerü'l-behiyye fî'l-ensâbi'l-Hayderiyye ve'l-Üveysiyye*, Halep 1405.
- Müslim, Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî, *el-Câmi'us-sahîh*, I-II, Riyâd 2006.
- Necmeddin Muhammed el-Gazzî, *el-Kevâkibü's-sâire bi-a'yâni'l-mietî'l-âşire* (thk. Halil Mansûr), I-III, Beyrut 1997.
- Nizâmî, *Mahzenü'l-esrâr* (haz. Hasan Vâhid Destgirdî), Tahran 1343.
- Onur, M. Naci, *Harputlu Dîvân Şâirleri*, Elazığ [1988].
- Ömer Rızâ Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifîn*, I-IV, Beyrut 1993.
- Öngören, Reşat, "Sühreverdiyye", *DİA*, İstanbul 2010, XXXVIII, 42-45.
- Özgül, M. Kayahan, *Hersekli Ârif Hikmet*, Ankara 1987.
- Sâlih b. Mukbil el-Asîmî et-Temîmî, *el-Vicâze fî istismâri'l-vakti ve'l-icâze*, Riyad, ty.
- Sayı, Hasan Basri, *Osmanlı Belgeleri Işığında Dr. Esat Bey'in Biyografisi ve Görme Engellilere Yönelik Eğitim Çalışmaları*, yüksek lisans tezi, 2008, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Sunguroğlu, İshak, *Harput Yollarında*, I-IV, İstanbul 1958-1968.
- Şükrî Faysal, *Ebü'l-Atâhiyye eş'âruhu ve ahbâruhu*, Kahire 1965.
- Taberânî, *el-Mu'cemü'l-evsat* (thk. Târik b. Avdullâh b. Muhammed-Abdü'l-muhsin b. İbrâhîm el-Hüseynî), I-X, Kahire 1995.
- _____, *el-Mu'cemü'l-kebîr* (thk. Hamdî Abdülmecîd es-Selefi), I-XV, Beyrut 1984.
- Tansel, Fevziye Abdullah, "Muallim Nâci ile Recâizâde Ekrem Arasındaki Münâkaşalar ve Bu Münâkaşaların Sebep Olduğu Edebî Hâdiseler", *Türkiyat Mecmuası*, X (İstanbul 1953), 159-200.
- Tehânevî, Zafer Ahmed Sahib, *el-Bünyânü'l-müşeyyed*, Karaçi 1325.
- Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre, *el-Câmi'us-sahîh* (thk. Abdullah b. Abdulkâdir et-Tâncî), I-III, Beyrut 2015.
- Yarar, Necmeddin Rıfat - Ünver, A. Süheyl, *Müderri Doktor ve Göz Mütahassısı Esad "Işık" Paşa*, İstanbul 1972.
- Yılmaz, Hasan Kâmil, "Sühverdi", *DİA*, İstanbul 2010, XXXVIII, 40-42.

عارف حکمت بکلمه بخت زلفه کی احواله مواضحه بصورتیه باز دینم بر نظیره در
 ختم وقایع دوران ترجمان ادبلی ، صحتی آدسته آورده بیان ادبلی
 بوکاموش اولان حادثای صنایع کیم ، کیموتی اوله بجه جهان جهان اوله
 اوت بند لایه در حکومت اسلام ، طرف طرف صفا سوزی عیان اوله
 فقط صفتی هم در سیرجی الفا ، ایزده دارمیه ی حکام حکمران اوله
 جنایت عدا ایدیر می تورن قرآن ، بر اولد لکه ده بر اولدورمیه ی مسلمانی اوله
 سزا دایسته تا سف جهان کالی اینز ، سوحای کورمیه زیر زحان زمان اوله
 بونف ده حکمتی عارفه اولمیان بلیز ، جهان جمال لاجبول نوزینه مکان اوله
 « دنیا دیندر ، غایبه ذکر ای غنی در ، کلام حکمت انامی رو یاده
 بردات طرفنه تعلق ایه یوب حاجی حرفی اننی طرفننده ، بیلم ایه کلم
 نوصورتده نجسی و اهل ایله در ؛
 بردات که عرفان اید نمازوسی در ، هر بر سوزی مقبول سوزک اوستی در
 باقی باقی ندیور صحتی غایت علی در ، دنیا نظر اهل حقیقه ، دنی در
 خلقندن انک غایبه ، صحتی ذکر غنی در
 انسان اولدور لکه ادب سرتنه مظهر ، دائم اوله صحتی ذکر ایه قلبی صورت
 دنیای کوره حکمت ایچون بر نوری تعبیر ، کلامه در کیم تصدی صحتی اولدور
 مفقاده سرع رسول مدنی در